

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 29

št. 3

leto 1981

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)

I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956	50.—
II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957	50.—
III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958	50.—
IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959	50.—
V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348	50.—
VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961	50.—
VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962	50.—
VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963	50.—
IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964	50.—
X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965	50.—
XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966	50.—
XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968	50.—

2. Razprave

I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958	50.—
II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971	razpro-
III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972	dano
IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977	razpro-
	dano
	100.—

3. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja) 50.—
 Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja) 200.—
 Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945 do 1955, Ljubljana 1965 100.—
 Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970 100.—

4. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 100.—
 Razstavni katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973 50.—

5. Gradivo in razprave

Zvezek 1: Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861—1918, Škofja Loka 1979	50.—
Zvezek 2: vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980 (za člane arhivskega in zgodovinskega društva)	300.—
Zvezek 3: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1981	150.—
	200.—

lek ljubljana

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO
29. letnik Ljubljana 1981 3. zvezek

- Mlinarič Jože*: Odnosi med Šentpavelsko opatijo in gospodi iz Melja, gospodi mariborskimi in mariborskimi meščani v srednjem veku — Stran 241
Relations Between the Šentpavel Abbey and the Gentlepeople of Melje and Maribor and the Townspeople of Maribor in the Middle Ages
- Otorepec Božo*: Srednjeveški pečatniki iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani — Stran 250
The Middle Ages Seals from Collections of the National Museum in Ljubljana
- Šamperl-Purg Kristina*: Ptujski historio-
graf Simon Povoden (1753—1841) —
Stran 254
Simon Povoden, the Historiographer of Ptuj
(1753—1841)
- Zelko Ivan*: Šolstvo v lendavski občini —
Stran 258
Schools in the Lendava Commune
- Vidovič-Miklavčič Anka*: Pot napredne
slovenske mladine v Mladinsko Osvo-
bodilno fronto — Stran 263
Progressive Slovene Youth's Entering the
Youthful Liberation Front
- Jenko Mojca*: Čehoslovaška umetnost v
Zborniku za umetnostno zgodovino —
Stran 271
Bohemian Art in the History Miscellany
- Vasilij Melik*: Dr. Tone Zorn (1934—1981)
— Stran 278
Dr. Tone Zorn (1934—1981)
- Iz starih fotografskih albumov* — Stran
281
Photo from Old Albums
- Janez Šumrada*: Janko Orožen — devet-
desetletnik — Stran 282
Janko Orožen — ninetygenarian
- Delo naših zavodov in društev* — Stran
284
Notes on the Activity of our Institutes and
Associations
- Nove publikacije* — Stran 286
New Publications
- Ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik dr. Peter Vodopivec. Tehnični urednik
Vasko Simoniti
Na ovitku: Ive Šubic, Demonstracije pred ljubljansko sodnijo leta 1942, olje, 1953 (Muzej ljud-
ske revolucije Slovenije v Ljubljani)
Izdaja Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. Sofinancirata Raz-
iskovalna in Kulturna skupnost Slovenije. — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Ured-
ništvo in uprava v Ljubljani, PZE za zgodovino, Aškerčeva 12. Tekoči račun 50101-678-49040
(Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana — za »Kroniko«). Letna
naročnina 160 din za posamezne naročnike, 250 din za ustanove, posamezna številka 100 din,
dvojna 150 din

ODNOSI MED ŠENTPAVELSKO OPATIJO IN GOSPODI IZ MELJA, GOSPODI
MARIBORSKIMI IN MARIBORSKIMI MEŠČANI V SREDNJEM VEKU

JOŽE MLINARIČ

K najpomembnejšim zemljiškim gospo-
skam v srednjem veku štejemo na območju
Dravske doline od Dravograda do Maribora
benediktinski samostan iz Št. Pavla v La-
botski dolini na Koroškem, ustanovo grofa
Engelberta I. Spanheima iz leta 1091. Usta-
nova, obdarovana že v letu svoje ustanovit-
ve s številnimi posestmi ne samo po Koro-
škem, temveč tudi po Štajerskem, si je pri-
zadevala za intenzivno kolonizacijo podar-
jene zemlje, tako npr. tudi senčnatega sveta
na območju današnjega Lovrenca na Pohor-
ju, ki ga darovnica iz leta 1091 imenuje
»pusta pokrajina« (heremus).¹ Rezultati ko-
lonizacijskih prizadevanj samostana pa so
bili kmalu vidni tudi na območju na levem
bregu Drave: vse od Selnice in do Melja na
vzhodu. V letu svoje ustanovitve je samo-
stan prejel posest pri Selnici, dve leti kas-
neje pa v Selnici (Celnitz) sami ter v Bistri-
ci (Vústriz) pri Viltušu.² Okoli leta 1100 prej-
me samostan od ustanoviteljevih sinov dvor

in cerkev v Kamnici (Gamnitz), čez sto let
kasneje, okoli leta 1200, pa postane lastnik
kmetij na Bresternici (Treztoniz) ter se na-
vaja kot fevdni gospod vasi Prošeka (Pre-
zech) pri Bresternici in gradu Viltuša (ca-
strum Wilthūs).³ V letu 1164 pa je Št. Pavel
lastnik tudi posesti pod mariborskim gradom
(sub castro Marchburch) ter zemlje vzhodno od
naselja pod gradom: v Melju (prediorum Mel-
nich).⁴ Prvi podaritvi zemlje na desnem bre-
gu Drave v letu 1091 se pridružijo še pokloni
Bernarda Spanheimskega v krajih Radvanje
(oppidum Radewan), Razvanje (Razwei) in
verjetno tudi Betnave (stabularia curtis) ter
Hotinje vasi (villa Hünoldisdorf).⁵

Na tem območju so se močno križali in-
teresi zlasti deželnih knezov in njihovih mi-
nisterialov z interesi šentpavelskega samo-
stana, za katerega pa je bilo že konec 12. sto-
letja jasno, da bo tod prevzel odločilno vlo-
go.⁶ Medtem ko je območje okoli Lovrenca
predstavljalo sklenjeno samostansko posest,

pa je območje na levem bregu Drave bilo razdeljeno med številne zemljiške gosposke, in to tem bolj, čim bolj se pomikamo proti vzhodu, proti Mariboru. Območje tik pred mestom, in to tako vzhodno, severno in zahodno od njega, je namreč glede na svojo lego v pretežnem delu primerno za vinograde, ki se v Kamnici omenjajo že v 11. stoletju,⁷ bilo vabljivo zlasti za alpske samostane (Vetrinjš, Št. Lambert, Admont, Grebinjš, Breže) in druge duhovne ustanove (npr. krško in lavantinsko škofijo) in seveda zaradi svoje bližine tudi za mariborske meščane. Zato na omenjenem območju ne moremo iskati sklenjene šentpavelske posesti. Ker je del šentpavelske posesti od Kamnice do Selnice ter od Ruš do Bezene ležal na vinorodnem svetu, si samostan v primerjavi z Vetrinjšem ni prizadeval, da bi si za vsako ceno skušal pridobiti zemljo vzhodno od Kamnice, zato je tudi posest na tem območju kakor tudi v Mariboru samem prišla v samostanske roke kot dar.⁸

Šentpavelska posest je bila v Dravski dolini v srednjem veku organizirana v dve enoti s sedežem pri Lovrencu in Selnici, proti koncu omenjenega obdobja pa se je razvilo eno upravno sodišče na gradu Fali (omenjen 1245) in vsa posest je bila organizirana v falski gosposčini, ki jo je samostan imel do svoje ukinitve v letu 1782.⁹ V pogledu višjega sodstva je območje samostanske posesti na levem bregu Drave sodilo pod mariborsko deželno sodišče, tisto med potokoma Velko in Lobničico na desnem bregu pa od časa vojvode Henrika IV. (umrl 1123) sicer pod samostan, vendar je bilo treba osebe, ki so zagrešile delikte težjega značaja, izročiti deželnoknežjemu sodniku.¹⁰

Z letom 1911 je šentpavelska cerkev sv. Lovrenca postala samostojna župnija, kar je povzročalo številne napetosti med hočko župnijo, iz katere območja se je le-ta izločila, in med šentpavelskim opatom, dokler 1214 niso bile dokončno priznane meje novega farnega središča in v letu 1257 priznane opatu arhidijakonske pravice nad Lovrencem. Na levem bregu je Št. Pavel sicer našel cerkev v Kamnici že okoli leta 1100, vendar nad župnijo, ki se prvič omenja sto let kasneje, ni mogel nikoli uveljavljati svojih pravic, tako da samostan na levem bregu Drave na širšem območju Maribora v cekvenem pogledu ni imel nikoli posebnega vpliva. Pač pa je dosegel patronatske pravice nad župnijo v Breznem, kjer je gradil cerkev v letih med 1161 in 1184, in nad župnijo sv. Jurija na Remšniku, ki je bila izločena iz labotske pražupnije v letu 1201. Enako kakor v Kamnici Št. Pavel ni mogel uveljaviti župnijskih pravic v Selnici,

kjer je župnijsko središče izpričano prvič za leto 1335.¹²

Samostan si je že od vsega začetka prizadeval, da si enako kakor drugi samostani, ki so bili navezani na pot skozi Dravsko dolino, pridobi oprostitev plačevanja mitnine za pridelke, ki jih je pridelal na širšem območju Maribora, pri čemer se je zlasti trudil za svoboden prevoz svojega dominikalnega, gorninskega in desetinskega vina. Že v letu 1093 si je samostan pridobil na mariborskem območju pri Bistrici (Vústriz) od Ludvika, sina furlanskega krajišnika Ludovika, pravico do četrtnine mitnine in 1181 je Rajnbert iz Cmurka samostan oprostil tod plačevanja mitnine,¹³ kar je bilo zanj sila pomembno, saj je večina njegovih potrebščin šla po poti od Maribora do Bistrice in nato preko današnjega avstrijskega ozemlja mimo Lučan in na Dravograd. Ko je s 13. stoletjem bil predvsem po zaslugi Št. Pavla premagan prejškoraj neprehodni dravski gozd in je pot stekla ob Dravi od Maribora pa do Dravograda, je bistrička mitnica postala za samostan še bolj odločujoča in zato ni nič čudnega, da je bil že omenjeni privilegij od leta 1181 za samostan obnovljen v letu 1312.¹⁴ Za samostan je odslej bila važna tudi mitnica na Muti, kjer je le-ta kljub nasprotovanju bamberskega škofa dobil v letih 1404 in 1427 pravico do prostega prevoza svojega blaga.¹⁵ Svoboden prevoz vina, ki so ga samostanci pridobili v okolici Maribora, in to na levem in desnem bregu, in ki so ga prevažali po obdravski poti in enako tudi po vodi v Št. Pavel, jim je bil zagotovljen že pred letom 1336, ko jim ga je obnovil z listino vojvoda Albreht. Listina pa je določala pravico svobodnega prevoza vina tudi za vse deželnoknežje dežele.¹⁶ Dravska vodna pot, ki je imela npr. za vetrinjski samostan za njegov prevoz vina iz Maribora važno vlogo že okoli leta 1290, saj je tedaj vitez Oton iz Velikovca samostan oprostil dajanja mitnine od prazne vinske posode pri Velikovcu¹⁷, je za Št. Pavel bila pomembna tudi za splavarjenje lesa.¹⁸ Rečni prehod so omogočali skoraj izključno brodovi, tako v okolici mesta Maribora pri Bistrici pri Viltušu (1363) in na Viltušu (1448 prepovedan), za šentpavelske ljudi na desnem bregu Drave pa tudi mariborski most, zaradi katerega je med Št. Pavlom in mestom prihajalo do konfliktov. Tako je cesar Friderik III. zaradi opatovih pritožb v letu 1478 ukazal Mariborčanom, da od njegovih podložnikov, ki prebivajo pri Lovrencu na Pohorju in v mestni okolici, ne terjajo na mostu mitnine (prugmawt).¹⁹

Lastništvo samostana nad posestjo v Mariboru in v njegovi ožji ter širši okolici je

pogojevalo določene odnose z mestom in meščani, z deželoknežjimi ministeriali Mariborskimi ter z njegovimi fevdniki gospodi iz Melja. Medtem ko so bili odnosi med Mariborčani in samostanom glede na ohranjene listine do 15. stol. dobri, saj imamo iz tega obdobja zabeležen le en sam spor, nasprotno pa več daritvenih listin, pa so se ti odnosi zlasti z ogrsko in turško nevarnostjo, ki sta zahtevali utrjevanje mesta in meščane močno obremenjevali, skrhal, saj Št. Pavel kot privilegirana duhovna ustanova enako kakor druge take ustanove, ki so imele posest v mestu in okolici, ni bil pripravljen nositi skupaj z meščani bremen. Zabeležiti moramo tudi, da med hasnovalci gorskopравnih zemljišč v okolici mesta srečujemo izredno veliko mariborskih meščanov. Tudi odnosi med gospodi Mariborskimi-Viltušskimi, ki so s posestjo gradu Viltuša že v času pred letom 1200 in z drugo posestjo na Remšniku v času 14. stoletja postali samostanski fevdniki, bili z majhnimi izjemami, kolikor imamo seveda o teh odnosih ohranjene dokumente, korektni. Samostan je gojil tesne stike tudi s svojimi fevdniki gospodi Meljskimi, in to v času druge polovice 12. stoletja in na začetku naslednjega.

Gospodje Meljski (de Melnich), imenovani po naselju Melje vzhodno od Maribora, se prvič navajajo v listini iz leta 1181.²⁰ Melje stoji v tesni zvezi s šentpavelskim samostanom od sredine 12. stoletja, torej v času, ko se prvič navaja tudi mariborska trdnjava. Leta 1164 je namreč štajerski mejni grof Otokar VI. (1164—1180) in kasnejši vojvoda štajerski (1180—1192) podelil s svojimi šentpavelskemu samostanu zemljo v Labotski dolini, za kar mu je opat podelil v dosmrtno hasnovanje posest v Kamnici (Gamniz) s pripadajočim ter zemljo v Melju (Melnich) in na Polskavi (Pulzka). Kot jamstvo pa je sa-

mostan vojvodi izročil v trajno last dve kmetiji pod mariborsko trdnjavo (sub castro Marchburch).²¹ Kmetiji sta skoraj brez dvoma zametek kasnejše deželnoknežje pristave pod mariborskim gradom in sta po vsej verjetnosti identični s tistim dvorom (curia sub castro Marhpruch), ki ga je na začetku 13. stoletja Werner iz Melja zastavil kot jamstvo svojemu fevdnemu gospodu: šentpavelskemu samostanu. Vendar ti kmetiji tedaj nista prišli v trajno last deželnega kneza, temveč šele z letom 1211, ko je vojvoda Leopold samostanu podelil vse svoje pravice v Rušah in na Bezeni, za kar je od njega prejel dve kmetiji pod mariborskim gradom, sedem kmetij pri Radgoni ter posest pri Ljutomeru, ki so jo imeli deželnoknežji ministeriali od Št. Pavla v fevdu.²² Posest v Melju, ki jo je šentpavelski opat Pilgrim v letu 1164 podelil vojvodi Otokarju v dosmrtno hasnovanje, je pozneje, in to po vsej verjetnosti po njegovi smrti (1192), prišla ponovno v roke šentpavelskega samostana, ki pa jo je podeljeval v fevd gospodom Meljskim. Meljske srečujemo kot priče v raznih listinah, izdanih v zadevah šentpavelskega samostana. Tako se navaja v dokumentih kot prvi med Meljskimi v letu 1181 Henrik kot samostanska priča.²³ Wernerja pa srečamo kot pričo v samostanskih posestnih zadevah iz časa okoli leta 1200: v listini, s katero prepusti kamniški župnik za 16 mark šentpavelskim menihom vinograd in vas, ki si ju je nezakonito prisvajal.²⁴ V eni izmed listin se Werner odreka v korist Št. Pavla vsem pravicam do posesti, ki jo je imel od njega v fevdu, namreč 20 vedrom gor-nine, vinogradu in kmetiji ter dvoroma in njiavam v Melju, za kar je samostanu kot jamstvo zastavil že omenjeni dvor pod mariborsko trdnjavo ter posest pri Lenartu v Slovenskih goricah.²⁵ V drugi pa se isti odpoveduje v korist svojega fevdalnega gospoda zemlji pri

Pekrski gorci (apud Chulmen), ki jo je kasneje samostan zamenjal z Leopoldom Limbuškim.²⁶ Pred letom 1211 pa sta omenjeni Werner in Henrik imela od Št. Pavla v fevdu še tri kmetije in štiri vinograde v Melju (apud Melnik), kakor tudi sedem dvorov pri Radgoni (?) in kmetijo pod marenberškim gradom (iuxta castrum ad Lapidem), ki pa sta jo tedaj prepustila sodniku Frideriku Ptujskem.²⁷ Gospodje Meljski, tako zelo povezani s šentpavelskim samostanom, se poslednjič omenjajo v letu 1227; v posesti v Melju pa jih nasleduje samostan ivanovcev ali špitalarjev, ki se prvič omenjajo v letu 1217 in ki so po vsej verjetnosti bili njihova ustanova.²⁸

Najpomembnejši deželno knežji ministeriali s sedežem na mariborskem gradu so bili Mariborski, ki jih zaradi posesti Pohorskega dvora in Viltuša imenujemo tudi Pohorsko-dvorske in Viltuške. Kot fevdniki so bili v tesnih stikih s šentpavelskim samostanom, ki so mu podeljevali v dar posesti ter mu bili kot priče v raznih pravnih dejanjih zlasti posestnega značaja. Najpomembnejši med njimi, ki se javljajo v številnih listinah za samostan, so bile konec 12. stoletja in na začetku naslednjega bratje Ulrik I. in Gotfrid I. ter njun brat Konrad II., prvi znani mariborski župnik. Med darovalce posesti Št. Pavlu naj navedemo za čas okoli leta 1200 Kunigundo Mariborsko, ki je po svojih sinovih Ulriku in Gotfridu ustanovi darovala dve kmetiji in nekaj njiv v vasi »Pregrat« (morda Prarath pri Arvežu),²⁹ ter Volkmarja, ki je samostanu, v katerem je pozneje našel svoj večni počitek, podelil osem kmetij v Škriljeniku pri Zgornji Kungoti, pri čemer so mu kot priče bili vsi trije bratje Mariborski: Ulrik, Gotfrid in Konrad.³⁰

Kot prva se v šentpavelskih listinah pojavita kot priči Rudolf in Perhtold Mariborska v posestni zadevi, sklenjeni med viteзом Majnhalmom in opatom Pilgrimom v letih med 1159 in 1173.³¹ Nekako v tem času je kot samostanska priča nastopil Riher Mariborski v listini, s katero je Hartnid iz Riegersburga podelil ustanovi posest na Pesnici pri Mariboru.³² Kot fevdnika, ki sta od samostana imela vas Prošek, grad Viltuš ter novine nad gradom, se okoli leta 1200 navajata brata Gotfrid in Ulrik,³³ ki se v tem času navajata tudi kot priči v listini, ki obravnava spor med samostanom in Leopoldom Limbuškim, ki si je na samostanski zemlji pri Kamnici na silo postavil grad in se polastil njegove vasi pri Juriju ob Pesnici (Vollenanger) in ki mu je Št. Pavel za to, da je grad opustil in mu vas vrnil, podelil 20 mark.³⁴ Okoli leta 1200 srečamo nato Ulrika kot pričo

skupaj z Wernerjem iz Melja v listini, ki nam priča, da je kamniški župnik za 16 mark prepustil Št. Pavlu vinograd in vas, kar si je do tedaj po krivici prisvajal.³⁵ Pravkar omenjeni Ulrik je sodeloval tudi kot priča v sporu med hočkim župnikom in šentpavelskim opatom zaradi cerkve sv. Lovrenca, v sporu, ki je bil poravnan v letu 1214.³⁶

Vsaj glede na ohranjene listine je moral za samostan biti močno angažiran Gotfrid II. Mariborski, ki ga srečujemo v mnogih pravnih zadevah v času med leti 1240 in 1260. Tako je v letu 1240 sodeloval pri dokončanju spora med opatom Hartvikom in Henrikom Dravograjskim zaradi odvetništva nad samostansko zemljo na Remšniku med potokoma Velko in Črmenico in ki se je končal v prid Št. Pavla.³⁷ Pet let kasneje, namreč leta 1245, je kot priča sodeloval pri pomiritvi med zgoraj omenjenim opatom in Kolonom Trušenjskim zaradi pustošenja samostanske posesti.³⁸ 1247. leta je bil Gotfrid omenjenemu Kolonu, svojemu zetu, porok, ko se je pri samostanu zavezal, da mu bo izplačal 200 mark, če Kolon obljubljenega ne bo izpolnil.³⁹ 1254. leta je Gotfrid sodeloval pri razmejitvi posesti med vuzeniško gosposčino in samostansko posestjo pri Lovrencu. Tedaj so se opat in Kolon Vuzeniški ter njegovi pogodili, da naj teče meja po razvodju med potokoma Radoljno in Velko v Pohorju.⁴⁰ V naslednjem letu je Gotfrid potrdil, da je Mehtilda z Žlemberka, hči Rajnberta iz Cmureka, v zadostilo za krivice, ki jih je samostanu storil njen pokojni mož Hadmar, izročila ustanovi določene letne dohodke.⁴¹ V letu 1259 so se Limbuški, ki so samostanu delali škodo in krivice, pred Gotfridom pogodili, da bodo škodo poravnali z 20 markami denarjev.⁴² Poslednjič pa srečamo Gotfrida v šentpavelskih listinah v letu 1260, ko je sodeloval kot priča v sporu med opatom Gerhardom in Henrikom ter Bernardom Pfannberškima, ki sta si protizakonito prisvajala odvetništvo nad samostanskimi posestmi.⁴³ V letu 1247 pa srečamo kot pričo v samostanski zadevi tudi Ulrika II. Mariborskega, ki se sicer v drugih šentpavelskih listinah ne pojavlja.⁴⁴

Zadnji med Mariborskimi, Gotfrid je imel tesne odnose s šentpavelskim samostanom, od katerega je imel v fevdu številne posesti v Dravski dolini, zlasti še na območju Selnice in na Slemenu.⁴⁵ V letu 1311 srečamo Rajnprehta Mariborskega-Pohorsko-dvorskega kot pričo v listini, s katero je Friderik iz Vovber na Koroškem opatu Weriantu za 100 mark srebra dunajske teže dal v zakup za tri leta mitnino pri Velikovcu.⁴⁶ V naslednjem 1312. letu pa sreča-

113

Der prieffrumb dy feghafft des haws zu
 chardspurg
 Wier Albrecht von gutes gnade herzog zu Osterreich
 ze Steyr und ze Carinden tuen kund mit den
 prieffr das wir dem erben und gaus zuichn man M.
 dem Abbt und seine Couet vo Sand pauls die
 gnd geten hain und tuen auch mit disen breiff
 das wir von ican haws ze chardspurg her
 kainen tor ze dem jar nicht mer steirn silul
 den am malber silber und dar umb so gepuht
 wir aus dem Richter M. dem rath und M. den purger
 da selbs consilich und welln das wir furpas nicht
 fohre weiben vo chamerlich steirn oder vordrug
 wein mit vrlund des breiff Der geln ist ze
 chardspurg an mitriden nach Sand Silgen tag
 do man galt von Cristes gepurde dreygahen fund
 jar dar nach in dem achtvnddreissig jar

Vojvoda Albert določi da šentpavelskemu samostanu od hiše pri koroških vratih v Mariboru ni treba plačevati nič več kakor marko srebra (Prepis listine z dne 2. 9. 1338 v šentpavelski kopialni knjigi, 14. stol., fol. 173 v arhivu samostana St. Pavel)

mo kot pričo drugega Mariborskega, namreč Ulrika, v listini, s katero je opat Weriant vojvodom Frideriku in Leopoldu podelil v fevd svoje pravice na marenberškem gradu (Radlje).⁴⁷ Gotfrida srečamo v družbi z omenjenim Rajnprehtom v letu 1325, ko pečatita listino, v kateri je Albreht Viltuški s sinovi obljubil opatu Henriku, da ne bodo Viltuški sami kakor tudi ne njihovi služabniki samostanu delali krivic in škode.⁴⁸ Z Gotfridovo smrtjo v letu 1374 je legel v grob zadnji član družine Mariborskih, družine, ki je več kakor dve sto let bila s šentpavelskimi benediktinci v tesnih odnosih.⁴⁹

V naslednjem naj tudi še omenimo stike mariborskih župnikov, med njimi dveh iz družine Mariborskih, s šentpavelsko opatijo. Medtem ko so namreč npr. odnosi med hočkim župnikom in šentpavelskim opatom v srednjem veku bili dostikrat kaj napeti, in to v 12. stoletju in na začetku naslednjega stoletja zaradi cerkve sv. Lovrenca, kasneje pa zaradi pravic pri Marijini cerkvi v Rušah, pa nam viri ne beležijo posebnih sporov med opatijo in mariborskimi župniki. Omenimo naj, da srečamo kot pričo skupaj z bratom Ulrikom I. in Gotfridom I. že prvega znanega mariborskega župnika Konrada II. v zadevi šentpavelskega samostana v času okoli leta 1200.⁵⁰ Konrada je pred letom 1214 določil oglejski patriarh Volker za razsodnika v sporu med opatom in hočkim župnikom, vendar v tej nalogi ni bil uspešen. Zato so bili postavljeni novi razsodniki, in

Konrad je z bratom Ulrikom v letu 1214 patriarha seznanil z izidom sporne zadeve glede cerkve sv. Lovrenca.⁵¹ 1257. leta je mariborski župnik, ki pa mu dokument ne navaja imena, ponovno sodeloval v zadevi lovrenške župnije, saj je pečatil listino, s katero je savinjski arhidiakon in župnik v Laškem Leopold izjavil, da lovrenška župnija ne sodi v okvir njegovega arhidiakonata in da arhidiakonatske pravice nad njo gredo opatu.⁵² V letu 1311 pa je mariborski župnik Wocho, poznejši sekovski škof (1317 do 1334), pečatil listino, s katero je Gert-ruda, hči Otona Dravograjskega, opatu Weriantu podelila vrsto posesti na območju med Dravogradom in Radljami ter mu prodala še druge posesti.⁵³

Odnosi med šentpavelskim samostanom in posameznimi družinami Mariborčanov so bili, kot je to iz listin razvidno, kaj dobri, saj nam je znan en sam spor med opatijo in mariborskim sodnikom Rudolfom ter Eberhardom zaradi posesti pri Prošekju in Kamnici, in ki je bil v letu 1292 zglajen.⁵⁴ Sicer pa nastopajo Mariborčani v šentpavelskih listinah kot priče, listine pečatijo, sprejemajo od samostana zlasti gorskopravna zemljišča v okolici mesta v hasnovanje po gorskem pravu, so razsodniki v sporih med samostanom in predvsem hasnovalci njegovih posesti ter njegovi dobrotniki.

Čeprav meščani do samostana niso tako širokosrčni kot npr. do vetrinjske opatije, ki so ji podarjali posest vse tja do konca 14.

stoletja,⁵⁵ pa moremo za prvo polovico 14. stoletja vendarle zabeležiti nekaj darovnic mariborskih meščanov. Prva darovnica je iz leta 1311, v kateri je Mariborčan Ulrik Št. Pavlu obljubil desetino.⁵⁶ Nato sledi dar Mariborčanke z imenom Listina, ki je samostan v letu 1314 bogato obdarovala: s hišo v mestu ter s po enim vinogradom na Račjem bregu, pri Kamnici in na Krivcu pri Kamnici.⁵⁷ Zelo pomembna je samostanska pridobitev v letu 1316, namreč hiše pri Gorenjih vratih (Koroških vratih), ki jo je Št. Pavel imel ves srednji vek in ki mu jo je podelil Mariborčan Valter, sin Eberharda.⁵⁸ V letu 1334 pa je meščan Štefan samostanu daroval vinograda na Šobru pri Kamnici.⁵⁹

Zelo pogosto pa srečujemo Mariborčane kot hasnovalce zlasti gorskopravne zemlje na območju od Bresternice na zahodu in do Melja na vzhodu. Tako je v letu 1316 prejel od samostana kmetijo v hasnovanje v Kamnici znani mariborski sodnik Lube Cvetnik.⁶⁰ Iz vrste listin iz 15. stoletja, v katerih so sogorniki z dovoljenjem samostana prodajali svoja zemljišča, je razvidno, da so le-ti bili v veliki meri meščani ali pa tudi Židje. Tako je v letu 1423 mariborski Žid Seldman prodal svoj vinograd v Kamnici krškemu škofu,⁶¹ Židinja z imenom Dyna pa dve leti kasneje vinograd v Krčevini.⁶² 1433. leta je Nikolaj Valh prodal vdovi plemiča Andreja Žusemskega, bivajoči v Mariboru, svoj vinograd na Prošekcu.⁶³ V letu 1438 je Mariborčanka Jera podelila na pravkar omenjenem kraju vinograd mariborskemu beneficiju sv. Mihaela,⁶⁴ meščan Nikolaj Pauker pa vinograd na Gaju pri Kamnici prodal mestnemu sodniku iz Velikovca.⁶⁵ Leta 1440 je mariborski Žid Weroh prodal velikovškemu meščanu gorskopravno zemljišče pri Kamnici,⁶⁶ v letu 1444 pa Mariborčan Sigmund Drespacher Juriju z Viltuša vinograd na Prošekcu.⁶⁷ V letu 1449 sledi podaritev posesti kaplaniji sv. Ruperta v Mariboru, ki je od Mariborčana Nikolaja Majnharta prejela vinograd, njivo in les na Gaju pri Kamnici.⁶⁷ Naj omenimo tudi še druge hasnovalce zlasti gorskopравnih zemljišč na omenjenem območju: meščane iz Velikovca (1432, 1435, 1441, 1451), krško škofijo (1423), meščana iz Brež (1435), prebivalca iz Kamnice (1423) in s Šobra (1433, 1451).⁶⁸

V obdobju 14. stoletja srečujemo v dokumentih številne mariborske meščane kot priče v pravnih dejanjih za šentpavelski samostan, in to večkrat mestne sodnike in sploh vplivne osebe, ki jih tudi sicer v listinah tistega časa pogosto srečujemo. Tako najdemo v letu 1303 kot priči za Št. Pavel na gradu Žlemberku brata Nikolaja in Ja-

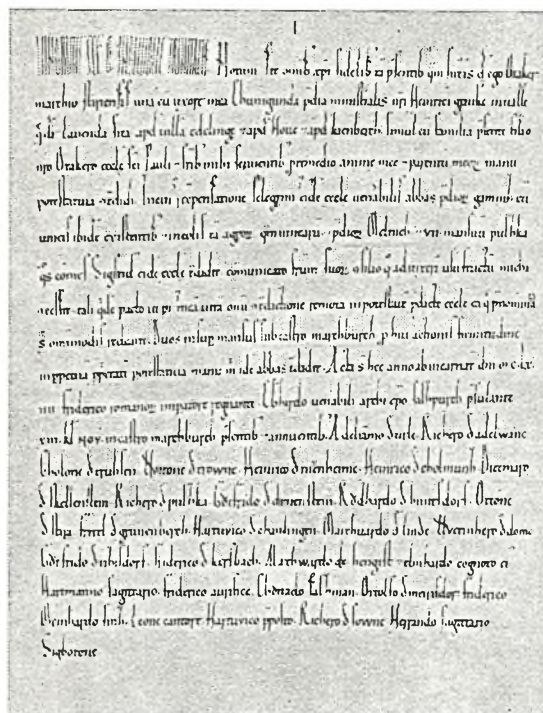
koba Cvetnika.⁶⁹ V letu 1311 pa nastopajo kot šentpavelske priče: Ulrik iz Košakov (trikrat), njegov zet Ulrik (enkrat) ter po dvakrat Henrik Prüler in Rudolf.⁷⁰ Leta 1315 je bila vrsta Mariborčanov s svojim mestnim sodnikom priča, ko sta omenjeni Ulrik iz Košakov in Kristan iz Št. Pavla na Koroškem obljubila, da bosta samostan ščitila v njegovi desetini na Vurmatu.⁷¹ V letu 1370 so Mariborčani po naročilu vojvode Albrehta razsodniki v sporu med šentpavelskim samostanom in krško škofijo zaradi gornine od vinograda tik Maribora in ki jo s svojim sodnikom Henrikom Kozirepom odločijo v korist škofije.⁷¹ V letu 1385 pa srečamo kot pričo Mariborčana Venclja pri razsodbi med samostanom in opatom ter brati z Rabštajna.⁷²

Samostani so si v srednjem veku v mestih, ki so bila blizu njihovih posesti, skušala iz upravnih in gospodarskih razlogov pridobiti hiše, ki so jim služile kot sedeži uprave nad posestmi, kot kašče in kleti ter trgovske postojanke. Iz trgovskih in drugih razlogov pa so mnogi samostani imeli svoje dvore tudi daleč od svojega sedeža. Tako je npr. opatija iz Admonta imela že v letu 1304 poleg svoje hiše v Mariboru dvore tudi še na Dunaju, v Salzburgu, Leobnu, Kremsu ob Donavi in v Regensburgu.⁷³ Skoraj vsi samostani, ki so imeli v neposredni okolici Maribora svojo posest, so imeli v njem tudi svoj dvor, med katerimi je zlasti viden glede svoje pomembnosti, saj je postal upravno in gospodarsko središče za vso posest na Štajerske, dvor vetrinjske opatiije, ki si ga je ta pridobila že okoli leta 1220.⁷⁴ Tudi Št. Pavel si je, kakor smo to že navedli, pridobil na začetku 14. stoletja celó dve hiši, med katerimi je tista iz leta 1316, stoječa pri Gorenjih vratih (pri Koroških vratih), in ki jo je samostan imel v lasti ves srednji vek, postala sedež uprave za samostanska gorskopravna zemljišča v ožji okolici Maribora ter dobila tako svojo gospodarsko funkcijo. Že čez štiri leta po pridobitvi te hiše je kralj Friderik Mariborčanom prepovedal brez njegovega izrecnega dovoljenja zahtevati od opata davščino zanjo,⁷⁵ v letu 1338 pa je vojvoda Albert izkazal opatu Henriku naklonjenost s tem, da mu ni bilo treba od hiše plačevati letno več kakor le marko srebra, ter je Mariborčanom prepovedal kdajkoli ta davke zvišati.⁷⁶

Medtem ko je bil upravni sedež za vso posest v Mariboru in okolici pri vetrinjskem samostanu na njegovem dvoru pri Ulrikovih vratih (graško predmestje), saj so v njem prebivali oskrbniki (1322: hofmaister, 1353: rector curiae in Marburga, 1394: amptman in

1441: schaffer vnd pergmaister),⁷⁷ pa je v primeru Št. Pavla bil na njegovem dvoru le del samostanske uprave, kajti uprava urbana in vinogradov izven mariborskega okoliša je bila sprva v Lovrencu na Pohorju in v Selnici, nekako z začetkom 15. stoletja pa se je ta skoncentrirala na gradu Fali. V šentpavelskem mariborskem dvoru je bil le nadzor nad gorskopравnimi zemljišči in samostanskimi vinogradi v ožji mariborski okolici. To službo so upravljali t. i. vrhovni gorski mojstri. Prvi med njimi je znan iz leta 1362: Henrik iz Št. Andraža (Hainczelein von Sand Andre), ki je torej prišel v Maribor iz Koroške in ki ga listina imenuje »richter vnd oberister pergmaister«.⁷⁸ V letih od 1423 do 1441 se v številnih listinah omenja kot vrhovni gorski mojster Nikolaj Leupacher (Niclas der Lewpacher);⁷⁹ pač pa srečamo vmes v letu 1428 Ivana Esslingerja, ki je kot falski oskrbnik opravljal tudi funkcijo vrhovnega gorskega mojstra v Mariboru;^{79a} v letu 1444 pa je bil gorski mojster mariborski meščan Jurij Stur, sicer znan tudi iz drugih mariborskih listin, ki pa ga vir imenuje le »pergmaister zu Marchburg«.⁸⁰ V letih od 1448 do 1458 je službo vrhovnega gorskega mojstra upravljal Tomaž Pausch, poročen z Uršulo, sestro Jurija Hausnerja, ki je bil tudi v službi šentpavelskega samostana.⁸¹ Pauscha srečamo v zvezi s Št. Pavlom že v letu 1433, ko mu je opat podelil še en samostanski vinograd na Šobru pri Kamnici.⁸² V letu 1445 pa je službo vrhovnega gorskega mojstra v Mariboru opravljal Ivan Schrampf, ki je bil obenem tudi oskrbnik na Fali (schaffer an der Faall vnnd obrister perckhmaister zu Marchburg).⁸³ Ivan Schrampf, ki mu je leto pred tem opat Sigmund podelil do smrti službo falskega oskrbnika in sodnika ter mu podelil tudi grad, je bil iz znane družine Schrampf, ki so bili v službi Št. Pavla in s katerimi je samostan imel tudi neprijetnosti. Morda je bil ta Ivan sin tistega Ivana Schrampf, zoper katerega je v letih 1439–1440 tekla tožba pred deželnim sodiščem, ker je opatu »auf freyer strassen« zaplenil dva naložena vozova z vprego šestnajstih konj ter povrh še dva soda vina.⁸⁴ V to afero naj bi bil vpleten tudi Ivanov brat Wolfgang.⁸⁵ Ivanov sorodnik je moral biti tudi Jurij, ki je v letu 1455 dobil od opata Petra urad na Remšniku v zakup za štiri leta in s katerim je v letu 1477 imel opat tožbo, ker se je polastil samostanske posesti v Kamnici, ki jo je hasnoval prej po Turkih ujeti in ubiti samostanski služabnik Ivan Holzer.⁸⁶

Iz dokumentov je razvidno, da so samostanom, ki so imeli svoje dominikalne vino-

Listina z dne 20. 10. 1164, v kateri se poleg mariborske trdnjave omenja tudi šentpavelska posest pod trdnjavo v Melju (vzhodno od Maribora) (Orig. perg. listina v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju)

grade in gorskopравna zemljišča v ožji okolici Maribora, njihovi dvori služili za shrambo velikih količin vina. Tako so npr. kleti vetrinskega dvora mogle hraniti nad 40.000 l vina, kleti malteških vitezov iz Melja pa npr. 30.000 l.⁸⁷ Za Št. Pavel vemo, da je imel svoje kleti na Fali, v Selnici, na Prošek in v sosednji Bresternici.⁸⁸ Da pa je samostan poleg dominikalnega vina v svojo mariborsko klet spravljat tudi gornino, je razvidno iz listin iz leta 1432 in 1433. V prvi je namreč sogornik za hasnovanje vinograda na Krivcu pri Kamnici dolžan svojo gornino oddajati v samostansko klet v Mariboru (in vnsern keller gen Marburg), v drugi pa celó tisti s Šobra.⁸⁹

Tudi šentpavelski benediktinci so si kakor druge zemljiške gosposke, ki so v Mariboru imele svoje nepremičnine v obliki hiš in zemljiških parcel, prizadevali, da bi zanje biti oproščeni, če ne že vseh davščin in dajatev, pa vsaj večine, in da bi bili oproščeni bremen, ki so jih morali nositi meščani. Na drugi strani pa so si seveda tudi mariborski meščani, hasnovalci premičnin, last zemljiških gosposk in sploh privilegirane stanu, prizadevali, da se rešijo davščin in raznih bremen. Meščanom je zato prišel zelo prav privilegij vojvode Rudolfa IV. iz leta 1363,

ki ga je prej izdal tudi že za mesto Dunaj in druga avstrijska mesta. S tem privilegijem je Mariborčanom, »ki so jih stiskala razna neznosna bremena in davščine«, omogočil, da se za vsak funt imenja odkupijo z osmimi funti. Listina je tudi določala, da lastniki nepremičnin, ki bi v tak odkup ne privolili, izgube s tem pravico do pobiranja davščin. Odredil je tudi, da so meščani za poslopja, pozidana na več kakor leto dni opustelih zemljiščih in pogoriščih, oproščeni nekaterih davstev.⁹⁰ Spori s privilegiranim stanom zaradi davščin od nepremičnin v mestu so bili značilni več ali manj za vse meščanske naselbine ter so se v primeru Maribora razplamteli med mestom in zlasti samostani predvsem od začetka 16. stoletja naprej.

Vrsto sporov so med meščani in zemljiškimi gospodskami, ki so v mestu imele svoje nepremičnine in svoje podložnike v okolici mesta, povzročile zahteve meščanov, da tudi gosposke nosijo v pogledu utrjevanja obzidja, kopanja mestnih jarkov in zavarovanja mostu čez Dravo, skupaj z meščani enaka bremena, ter zahteve deželnih knezov, da bližnji podložniki prihajajo za taka dela v mesto na tlako. Ti spori so se razplamteli zlasti od sredine 15. stoletja v času ogrske in turške nevarnosti. Ponavljajoči se opomini deželnih knezov in pritožbe meščanov nanj v tej zadevi kažejo, da je večina zemljiških gosposk in sploh privilegiranega stanu poskušala takim zahtevam uiti in se jim je na vso moč upirala, kar je za čas od srede 15. stoletja deloma razumljivo, saj je deželni knez od njih terjati nova bremena, ki jih do tedaj niso bili vajeni ali pa jim je stara povečeval. Tako je kralj Friderik IV. v času ogrske nevarnosti v letu 1446 od šentpavelskega opata zahteval, da nemudoma pošlje v Fürstenfeld ali Radgono 28 konjenikov, 40 pešcev in 3 vozove z vso opremo.⁹¹ V naslednjem letu pa je opatu Frideriku ukazal, da pošlje v Maribor 32 konjenikov, 60 pešcev in 4 vozove z vso opremo ter mu naročil, naj ima pripravljenih še več mož, ki naj bi jih po potrebi na njegov ukaz poslal.⁹² V času te zunanje nevarnosti je Friderik 22. oktobra 1446 naslovil na vse zemljiške gosposke, torej tudi na samostane, ki so imele na območju dveh milj okoli mesta Maribora svoje podložnike, da pošljejo le-te na tridnevno tlako za utrjevanje mesta.⁹³ Da so se zemljiški gospodje temu upirali, je razvidno iz prošnje mariborskega mesta cesarju Frideriku iz julija 1455, v kateri ga prosijo, naj pri gosposkah doseže, da bodo svojo dolžnost, ki jim je bila naložena, izpolnili.⁹⁴ Utrjevalna dela so zahtevala tudi velike množine lesa, ki pa ga meščani iz svoje razmeroma skrom-

ne gmajne niso mogli v zadostni meri dobiti. Zato je Friderik v letu 1462 vsem lastnikom gozdov v okolici mesta ukazal, da dovolje meščanom za potrebe utrjevalnih del iz njih jemati les.⁹⁵

Neprestani turški vpadi na Štajersko od 1471. leta dalje so terjali vse močnejšo obrambno moč tudi mesta Maribora in delež tudi privilegiranega stanu. Zato je Friderik 26. aprila 1474 naslovil tudi na prebivalce Koroške pismo, v katerem naznanja, da se Turki v velikih množicah zbirajo v Bosni z namenom, da napadejo avstrijske dežele, ter je ukazal vsem svojim podložnim in imenom tudi prelatom, da dajo na razpolago svojo pomoč za obrambo.⁹⁶ 4. junija istega leta pa je ukazal tudi šentpavelskemu opatu, da pride konec meseca v Maribor, kjer se bodo prelati skupaj z meščani in plemstvom pogovorili glede obrambe Kranjske, Koroške in Štajerske pred Turki.⁹⁷ 1482 je cesar od zemljiških gosposk, ki so imele podložnike zunaj mesta, ponovno zahteval, da le-ti pridejo na tlako za utrjevanje mesta, s pripombo, češ da so mestne utrdbe že dotrajane.⁹⁸ 23. februarja 1494 pa je kralj Maksimilijan sklical za 6. april deželni zbor v Mariboru, ki naj bi razpravljal o obrambi pred Turki, in je opatu ukazal, da je na ta posvet dolžan priti sam osebno.⁹⁹

Na kraju naj omenimo še več kot deset let trajajoči spor med šentpavelskim samostanom in mariborskim mestom zaradi mitnine pri Velikovcu. Samostan je v letu 1311 vzel od Friderika iz Vovber za 100 mark srebra dunajske teže velikovško mitnino v zakup za tri leta.¹⁰⁰ V letu 1448 pa je Št. Pavel že bil lastnik mitnice, saj je tedaj opat Peter dal velikovškemu mestu mitnino v zakup za štiri leta,¹⁰¹ kar je prior s konventom naznanil tudi v listini, v kateri je bilo rečeno, da bo samostan mestu zakupnino znižal, če bi mariborski meščani in meščani drugih deželnoknežjih mest odrekli mitnino.¹⁰² In res, to se je v primeru Maribora tudi zgodilo, kajti že v naslednjem letu je kralj Friderik IV. sporočil mariborskemu sodniku in svetu, da se je pri njem opat pritožil, češ da trgovci odklanjajo plačevanje mitnine z izgovorom, da so jo oproščeni. Friderik je tudi določil komisarje, ki naj bi vso stvar pretresli.¹⁰³ Ker pa spor ni bil zglajen, je Friderik v letu 1459 imenoval nove komisarje, in med njimi oskrbnika pliberškega gradu Henrika Himmelbergerja ter jim naročil, naj zaslišijo obe strani in spor končajo; če pa jim to ne bo uspelo, tedaj naj mu pošljejo poročilo, da bo o tej stvari sam odločil.¹⁰⁴ V avgustu naslednega 1460. leta spor še vedno ni bil odpravljen, zato je cesar določil

štajerskega deželnega glavarja Leopolda Stubenberga, naj obe stranki zasliši in nato izreče svoj sklep.¹⁰⁵ Očitno pa tudi Stubenberg ni stvari prišel do kraja, saj je cesar v naslednjem mesecu ponovno ukazal svojim komisarjem in med njimi že omenjenemu Himmelbergerju, naj stvar ponovno pretresejo.¹⁰⁶ V oktobru sta bili po komisarijih zaslišani obe strani in Mariborčani so trdili, da so mitnine enako kot Radgončani oproščeni. Meščani Velikovca pa so jim dokazovali, da Radgončani v redu plačujejo svojo mitnino in da so jo leta 1444 tudi še Mariborčani.¹⁰⁷ Konec meseca oktobra 1460 je Stubenberg ponovno posegel v ta spor in je določil dan za obravnavo, vendar so Mariborčani zahtevali njeno odložitev na drug termin.¹⁰⁸ Konec naslednjega meseca pa je bila ta dolgoletna pravda vendar končana. 26. novembra so mariborski sodniki, svet in meščani izdali listino, s katero naznanjajo, da je spor zaradi mitnine končan in da se zavezujejo, da so za »vse večne čase« dolžni njihovi ljudje pri velikovškem mestu plačevati mitnino.¹⁰⁹

OPOMBE

1. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III, Ljubljana 1911, št. 395, str. 232—233 (v nadaljnjem Gradivo). — 2. Ibidem. Gradivo III, št. 402, str. 236—237. — 3. Gradivo III, št. 408, str. 239—240. Gradivo IV, št. 654, str. 333—334 in št. 855, str. 429. — 4. J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora (= GZM) I, Maribor 1975, št. 3. — 5. Gradivo III, št. 408, str. 241. — 6. Prim. J. Koropec, Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja, Maribor 1972, str. 20. — 7. Gradivo III, št. 408, str. 240. — 8. Prim. J. Mlinarič, Admontski Račji dvor pri Mariboru, ČZN XLIX, 1978, str. 34 sl. — 9. J. Koropec, o. c., str. 76—78. — 10. H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, str. 43. 11. — Gradivo IV, št. 796, str. 394—395. GZM I/98. — 11a. Gradivo III, št. 408, str. 240, IV, št. 839, str. 420. — 12. Fr. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije 1228—1928, Maribor, 1928, str. 74—75 in J. Koropec, o. c., str. 85. GZM III/122. — 13. Gradivo III, št. 402, str. 236—238. GZM I/10. — 14. J. Koropec, o. c. str. 54 sl. — 15. Ibidem, str. 157. — 16. GZM IV/1. — 17. GZM II/71. — 18. J. Koropec, o. c., str. 159. — 19. Ibidem, str. 158. Trditev W. Fresacherja, da v letu 1372 po vsej verjetnosti ni bilo med Mariborom in Velikovcem mostu, ne bo držala, saj se most pri Dravogradu omenja že v času okoli leta 1200 (Gradivo IV, št. 639, str. 325) (Glej W. Fresacher, Die mittelalterlichen Urbare des Benediktinerstiftes St. Paul in Kärnten 1289/90 und 1371/72. Wien 1968, str. 219). B. Schroll, Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten, Wien 1876, št. 600, str.

469 v Fontes rerum Austriacarum II/XXXIX = FRA II/XXXIX. — 20. GZM I/10. — 21. GZM I/3. — 22. GZM I/49. — 23. GZM I/10. — 24. Gradivo IV, št. 839, str. 420 in GZM I/30. — 25. Gradivo V, št. 44, str. 34—35 in GZM I/43. — 26. Gradivo IV, št. 840, str. 421 in GZM I/31. — 27. GZM I/49. — 28. GZM I/14. V letu 1311 srečamo v dokumentu za šentpavelski samostan kot pričo tudi komturja Rüdigerja (GZM III/6). — 29. Gradivo IV, št. 845, str. 423 in GZM I/33. — 30. Gradivo IV, št. 854, str. 427—428 in GZM I/34. — 31. Gradivo IV, št. 391, str. 198 in GZM I/1. — 32. Gradivo IV, št. 475, str. 240 in GZM I/4. — 33. Gradivo IV, št. 855, str. 429 in GZM I/35. — 34. Gradivo IV, št. 851, str. 425—426 in GZM I/32. — 35. Gradivo IV, št. 839, str. 420—421 in GZM I/30. — 36. Gradivo V, št. 229, str. 123 in GZM I/52. — 37. GZM I/68. — 38. GZM I/71. — 39. GZM I/75. — 40. GZM I/82. — 41. GZM I/91. — 42. GZM I/102. — 43. GZM II/4 in prim. GZM II/3. — 44. GZM I/75. — 45. GZM V/15 in 38. — 46. GZM III/7. — 47. GZM III/11. — 48. GZM III/76. — 49. GZM V/15. — 50. GZM I/34. — 51. GZM I/52. — 52. GZM I/98. — 53. GZM III/8. Prim. J. Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru pod jurisdikcijo salzburške nadškofije XII. stoletje — 1786 (Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, Maribor 1978), str. 130—132. — 54. GZM III/74. — 55. Poslednjič v letu 1399 (GZM V/75). — 56. GZM III/10. — 57. GZM III/32. — 58. GZM III/41. — 59. GZM II/117. — 60. GZM III/42. — 61. Orig. perg. listina 1423, april 8. (št. 232) v arhivu krške škofije v Celovcu. — 62. Orig. perg. listina 1425, april 18. v fondu gosposčine Greinburg v Gornjeavstrijskem deželnem arhivu v Linzu. — 63. Orig. perg. listina 1433, avgust 8. (št. 5399) v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu (= SLA). — 64. Prepis listine 1438, februar 5. v rokopisu 2714 (XVI. stol.), fol. 189—190 v SLA. — 65. Prepis v Grebinski kopialni knjigi (XVI. stol.), št. 108, fol. 96 v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu (= KLa). — 66. Ibidem, št. 94, fol. 83. — 67. Orig. perg. listina v Pokrajinskem arhivu Maribor (= PaM). — 68. Orig. perg. listina 1432, januar 8. (št. 244 v arhivu samostana St. Pavel (= AStP); prepis 1435, oktober 21. v Grebinski kopialni knjigi št. 95, fol. 85. ibidem, št. 109, fol. 97; 1451, oktober 17. Glej opombo 61. 1435, oktober 21. prepis v Grebinski kop. knjigi, št. 95, fol. 85. orig. perg. l. 1423, oktober 1. (št. 234) v arhivu krške škofije v Celovcu. 1433, junij 19. : orig. per. l. v PaM. 1451, oktober 17. : prepis v Grebinski kop. knjigi, št. 107, fol. 195. — 69. GZM II/104. — 70. GZM III/7. — 71. GZM III/35. — 72. GZM V/46. — 73. J. Wichner, Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont III, Graz 1878, str. 8. — 74. Gradivo V, št. 329, str. 173 in GZM I/55. — 75. GZM III/41 in III/54. — 76. GZM IV/7. — 77. 1322: GZM III/66; 1353: IV/59; 1394: V/65 in 1441: FRA II/XXXIX, št. 452, str. 397. — 78. GZM IV/96. — 79. Orig. perg. l. (št. 232) 1423, april 8, v arhivu krške škofije; orig. perg. l. (št. 234); 1423, oktober 1. prav tam. orig. perg. l. v fondu gosposčine Greinburg v Gornjeavstr. deželnemu arhivu v Linzu.; orig.

perg. l. 1433, junij 19. v PaM; orig. perg. l. (št. 5399) v SLa. prepis 1435, oktober 21. v Grebinjski kop. knjigi, št. 95, fol. 85.; orig. perg. l. 1436, maj 25. v PaM; prepis 1438, februar 5. v rok. 2741, fol. 190^v v SLa; prepis 1438, marec 2. v Grebinjski kop. knjigi, št. 108, fol. 96; prepis 1440 ibidem, št. 94, fol. 83; prepis 1441, maj 12. ibidem, št. 109, fol. 97. — 79a. Orig. perg. l. (št. 5146) v SLa. — 80. Orig. perg. l. 1444, februar 28. v PaM. — 81. FRA II/XXXIX, št. 473, str. 408; orig. perg. l. 1449, marec 7. v PaM; prepis v Grebinjski kop. knjigi, št. 107, fol. 95; orig. pap. l. 1458, julij 9., Kamnica v AStP. — 82. Orig. perg. l. 1433, september 25. v AStP. — 83. Prepis 1495, september 29. v rok. 2714, fol. 175^v—176 v SLa. — 84. 1494, november 11. (FRA II/XXXIX, št. 669, str. 518—521.); ibidem, št. 426, str. 380 in št. 427, str. 380—381. — 85. FRA II/XXXIX, št. 427, str. 380. — 86. Ibidem, št. 509, str. 423 in št. 599, str. 380. — 86. Ibidem, št. 509, str. 423 in št. 599, str. 468. — 87. J. Mlinarič, Gosposčina Limbuš pri Mariboru, CZN XLVII, 1977, str. 76 in fond komende Melje, rok. št. 1684, str. 222 v SLa. — 88. J. Mlinarič, Kamnica in njena župnija do prve polovice 18. stoletja. CZN

XLVIII, 1977, str. 92—93. — 89. Orig. perg. l. (št. 244) 1432, januar 8. v AStP in 1433, junij 19. v PaM. — 90. 1362, marec 11., Maribor (GZM IV/99). — 91. 1446, maj 18. (FRA II/XXXIX, št. 462, str. 402—403). — 92. 1447, maj 11., Gradec (FRA II/XXXIX, št. 467, str. 405). Prim. tudi ibidem, št. 466, str. 404—405. — 93. Prepis v rokopisu 2714, fol. 17 v SLa. — 94. Ibidem, fol. 17^v. — 95. 1462, januar 17., Gradec (Ibidem, fol. 17^{rv}). — 96. FRA II/XXXIX, št. 582, str. 459—460). — 97. FRA II/XXXIX, št. 584, str. 461. Prim. tudi št. 585, str. 461—462. Šentpavelski opatje so se pogosto mudili ne samo na Fali, temveč gotovo tudi v Mariboru. 1285 se je v mestu mudil opat Ditrik skupaj z nekdanjim opatom Hermanom in kaplanom Henrikom ter s pisarjem Nikolajem (GMZ II/58). — 98. Prepis v rok. 2714, fol. 16^v v PaM. — 99. FRA II/XXXIX, št. 667, str. 518. — 100. GZM III/7. — 101. FRA II/XXXIX, št. 474, str. 408—409. — 102. Št. 475, str. 409. — 103. Št. 479, str. 411. — 104. Št. 516, str. 427—428. — 105. Št. 529, str. 434. — 106. Št. 530, str. 434—435. — 107. Št. 531, str. 435—436. — 108. Št. 532, str. 436—437. — 109. Št. 535, str. 437—438.

SREDNJEVEŠKI PEČATNIKI IZ ZBIRKE NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI

BOŽO OTOREPEC

Narodni muzej v Ljubljani hrani v svojem kulturnozgodovinskem oddelku poleg mnogih drugih zanimivih predmetov s tega področja tudi precejšnjo zbirko raznih pečatnikov oziroma tiparjev, ki je nastala v približno poldrugem stoletju. Ker jih je največ iz obdobja Ilirskih provinc — med temi je najbolj znan pečatnik ljubljanske prosto-zidarske lože — bi bilo treba te obdelati posebej. Pri sistematičnem pregledu je bilo identificiranih poleg teh še precej zanimivih primerkov, od katerih si oglejmo v tem sestavku pet srednjeveških. Nekateri od teh spadajo nedvomno med najstarejše pečatnike te zbirke.

1. Pečatnik Petra Morosinija grofa Osorja na Cresu iz let 1205—1236. Pečatnik iz medenine ima obliko ob zgornjih vogalih zaobljenega štita, kar je zaradi uporabe grba v pečatu prišlo od sredine 13. stoletja vedno pogostejše v rabo. Širina pečatnika zgoraj je 37 mm, višina 41 mm, debelina pa ok. 2 mm. Na zgornji strani je ušesce visoko 10 mm in široko 2,5—4 mm, s 4 mm široko luknjo, ki je služilo za obešanje pečatnika na verižico in pa za lažje odtiskovanje v vosek.¹ Na hrbtni strani je le nekaj rahlih sledov pilje-

nja. Napis, ki začenja s simbolično invokacijo v obliki križca na sredini zgoraj je splejan med dvema tankima črtama, ki tečeta vzporedno z robom pečata in se glasi: $\text{✠} \cdot \text{SIGIL} \cdot \text{P} \cdot \text{ABSERENSIS} \cdot \text{COMITIS} \cdot$ to je: Sigillum P(etri) Abs(er)ensis comitis. Na napisu so vidni sledovi piljenja oziroma poskusa za odstranitev dela napisa, zlasti pri črkah NSIS. Po mnenju znanega heraldika Siegenfelda je v pečatnem polju oziroma grbu podoba vzpenjajočega se panterja, ki pa ima tu kot posebnost kopita ter je brez ro-

gov. Pečatnik je bil torej že obravnavan v znanstveni literaturi, predvsem zaradi svoje starosti, dobre ohranjenosti in omenjene posebne oblike panterja.² Ker gre po napisu sodeč za pečatnik nekega grofa na Osorju (Absaro) na Cresu, je bilo iz ohranjenih imen le-teh po začetni črki P izbrati kot najverjetnejšega Petra Maurocena oziroma Morosinija, ki se omenja kot osorski »comes« med leti 1205 in 1236,³ kar bi tudi časovno ustrezalo taki obliki pečatnika. Prevladuje mnenje, da je grb na tem pečatu tj. panter dejansko grb mesta Osorja, ki je tudi pozneje imel v grbu italijansko obliko panterja, imenovanega »dolce«, in sicer zlatega na modrem polju.⁴ Zaradi neobičajne oblike tega panterja s kopiti je kasneje prevladal v creskem oziroma osorskem grbu nekakšen konj s kremplji na nogah,⁵ ki naj bi bil tudi na dveh novcih, najdenih pri izkopavanjih pri Osorju.⁶ Pečatnik, ki so ga zaradi njegove neobičajne oblike in ušesca imeli za »bakreno srčasto medaljo«, je bil najden pri nekem izkopavanju v Pulju in ga je 1864 kranjskemu deželnemu muzeju poklonil Jurij Švager c. kr. policijski komisar v Pulju.⁷

2. Pečatnik viteza Gotholda iz Federauna iz prve polovice 14. stol. Pečatnik z inventarno št. 15.961 je iz medenine, okrogle oblike, premera 24 mm in debeline ok. 2,5 mm. Na hrbtni strani ima zgoraj na za-

četku napisa ušesce 8×6 mm z luknjico premera 3 mm, rahla vzpetina pa se vleče preko celega pečatnika. Napis, ki se začneja zgoraj na sredini s križcem, je med dvema črtama iz drobnih biserov in se glasi: $\text{† S GOTHOLDI DE FEDERAVVE}$. V sredini pečata je podoba orla z razprostrtimi peruti in nimom okoli glave, kar je v heraldiki simbol Janeza Evangelista, ki mu pa tu manjka med nogami sicer običajni zvitek kot simbol biblije.⁸ Zakaj tak orol, ni znano, morda je bila bližnja cerkev posvečena temu svetniku. Ugotovljeno je bilo, da je edini grad s tem imenom današnja grajska razvalina Federaun južno od Beljaka. Zgradil ga je bamberski škof Eberhard sredi 12. stoletja, kasneje je bil nekaj časa v lasti vitezov iz Roža, nato zopet Bamberga. Leta 1311 se prvič omenjata grajska stolpa, grad in go-

spostvo pa so upravljali razni bamberski oskrbniki,⁹ ki so se po takratni navadi imenovali po svojem sedežu, tukaj po Federaunu. Lastnik tega pečatnika je bil zelo verjetno eden od takih oskrbnikov. V listini od 14. aprila 1360 je Vendel, vdova »Goppolden von Vedrawn« z otroki in sorodniki prodala Bambergu svoj dvor pod Fedraunom.¹⁰ Ker je bil ta Goppold, ki je skoraj gotovo istoveten z našim Gotholdom, takrat torej že mrtev, moremo postaviti naš pečatnik časovno v prvo polovico 14. stoletja, kar popolnoma ustreza pečatnikom nižjega plemstva iz tega časa. Pečatnik žal ni ohranjen v odtisu na nobeni danes znani listini, tako da je dejansko edino pričevanje o grbu tega Gotholda in morda ne nazadnje tudi o starosti event. cerkve, posvečene Janezu Evangelistu v bližini. Odtis tega pečatnika iz moderne dobe hrani tudi muzej v Beljaku, vendar brez navedbe nahajališča.¹¹

3. Pečatnik žida Baruha, sina rabija Menahema iz 14. stoletja. Mali pečatnik z inventarno številko 20.232 je iz medenine, ovalne oblike, velikosti 17×21 mm in debeline ok. 3 mm. Držalo širine 3 mm, verjetno z ušescem in luknjico na hrbtu pečatnika, je v celoti odbito, vidni so le še sledovi. Poleg tega je bil pečatnik močno udarjen, morda s kladivom, tako da je pečatna ploskev počila na tri dele, kar bi kazalo na namerno uničenje pečatnika, morda po smrti lastnika, kot je to bila srednjeveška navada. Kje je bil najden in kako je prišel v zbirko pečatnikov Narodnega muzeja, ni znano. Na pečatni ploskvi pokončno ovalne oblike je zgoraj najprej majhna šesterokraka (Davidova?) zvezda, nato dve vrstici v hebrejščini, pod njima veliki latinski črki B — M in v spodnji polovici velikemu W podoben okrasek iz dvojne črte, ki ima na spodnjih konicah obešeno tehtnico (?). Na dnu je ponovno majhna

peterokraka zvezdica. Profesor dr. Angelo Vivian, strokovnjak za judaistiko z univerze v Pisi je na mojo prošnjo prebral — zaradi omenjene poškodbe pečatne ploskve tudi le s težavo — vrstici v hebrejščini takole: brwk br / mn̄m kz, kar naj bi bilo razrešeno: Baruh ben rabi Menahem Kaz tj. Baruh sin ra-

bija Menahema Kaz. Hebrejsko ime Baruh so v srednjem veku prevajali v Italiji z Benedictus, Menahem pa kot Consolator, oziroma v Nemčiji kot Tröstel ali Troestel oziroma Troestlein (trösten = consolare = tolažiti). Latinski črki B — M sta torej kratici-sigili za imeni Baruh in Menahem. Vsa ta imena so znana tudi pri nas iz številnih ohranjenih židovskih zadolžnic, zlasti iz Maribora in Ljubljane. Tako se v letih 1440 in 1447 v Ljubljani sicer omenja žid Baruh,¹² vendar je naš pečatnik glede na obliko in držalo gotovo še iz 14. stoletja. Mariborski žid Tröstel oziroma Troestlein, omenjen med leti 1346 in 1350,¹³ bi prišel preje v poštev kot oče lastnika našega pečatnika. Morda bo možno določneje identificirati lastnika šele takrat, ko bodo sistematično zbrana vsa židovska imena z našega področja, zlasti pa tista, ohranjena v številnih doslej neprebranih hebrejskih pripisih na koncu sicer v nemškem jeziku pisanih srednjeveških zadolžnic.¹⁴ Vsekakor pa sodi ta pečatnik med redke pri nas ohranjene srednjeveške židovske pečatnike, ki so jih le-ti uporabljali predvsem v medsebojnem dopisovanju in poslovanju — zato tudi napis v hebrejščini — kajti zadolžnice so smeli še 1478 pečatiti samo mestni sodniki in župani ali posebni sodniki židov.¹⁵

4. Pečatnik ogrsko-češkega kralja Ladislava Posthumusa za šlezjski vojvodstvi Švednice in Javor iz let 1440—1457. Veliki okrogli, iz medenini podobne pozlačene kovine izdelani pečatnik¹⁶ z inv. št. 20.238 ima premer 84 mm. Na hrbtni strani ima ročaj, visok ob spodnjem robu ok. 10, ob zgornjem pa ok. 30 mm, kjer je s štirimi zarezi nekoliko okrašen. Podoba na pečatu prikazuje kralja, sedečega na enostavnem prestolu, oblečenega v opasano tuniko, ki ima ob vratu koničast izrez in je do pasu na gosto posejana z gumbi. Okrogla, roži podobna sponka drži spredaj skupaj plašč, ki leži v treh gubah preko naročja. Na glavi ima kralj listno krono s petimi konicami, na obe strani mu na ramena padajo gosto nakodrani dolgi lasje. V levici drži žezlo, v dvignjeni desnici pa državno jabolko. V pečatnem polju, okrašenem oz. damasciranem z mnogimi vejicami, lebdi ob prestolu na desni ščit z grbom Češke (lev), levo pa grb Švednic (orel). Napis v lepi gotski minuskuli ob robu med linijama iz biserov se glasi: »Ferdinandus . III . dei . gracia . bohemie . rex . et . dux . swidnicensis . ac . iawrensis«. Toda ime Ferdinanda III. je vidno pozneje vloženo v izrezan del ob robu, ko je bilo tako odstranjeno ime prvotnega lastnika pečatnika. Razen tega so črke tega imenskega inserta nepravilne in

mного grše od ostalih črk napisa. Tudi slabša pozlata je tu že odpadla. Glede na naslov prvotnega lastnika tj. »kralj Češki in vojvoda Švednic in Javorja« je bil kot prvi lastnik pečatnika prvotno domnevan češki kralj Václav IV., ki je po materi Ani iz Švednic, tretji ženi Karla IV. in dedinji obeh šlezjskih vojvodstev, dobil ti vojvodstvi v letih 1368/69¹⁷ in si je dal takrat verjetno izdelati pečatnik s takim naslovom. Danes je znan le drugi pečat za ti vojvodstvi z naslovom rimskega (nemškega) in češkega kralja ter vojvodstva Švednice.¹⁸ Zaradi vrinka »rimske« je moral

na kraju odpasti »in Javorja«. Sicer pa je podoba na tem drugem pečatu popolnoma enaka našemu pečatniku, celo potek vejic pri damasciranju polja je popolnoma enak, jasno znamenje, da je naš pečatnik kopija tega pečata Václava IV. oz. prejšnjega za vojvodstvi z enakim napisom. Prvotni lastnik našega pečata je bil ugotovljen šele po primerjavi opisa in odtisa pečata kralja Ladislava Posthumusa (1440—1457) za omenjeni vojvodstvi, ki se v najmanjših podrobnostih sklada z našim pečatnikom, »predelanim« kasneje na Ferdinanda III. Enak ikonografski tip pečata in enak napis — seveda s prilagojenimi osebnimi imeni — za obe vojvodstvi je najti tudi v pečatih kralja Sigismunda (1420 do 1437) in kralja Albrehta II. (1438—1439).¹⁹ Odtis tega pečata z originalnim Ladislavovim napisom z neznane listine tega kralja za Švednice in Javor je ohranjen v zbirki pečatov K. v. Sava v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju.²⁰ Zanimivo je, da je po ohranjenih opisih tega mladega kralja možno domnevati, da gre pri tem pečatniku skoraj za njegov portret; imel je baje velike sijoče oči in dolge svetle kodraste lase. Tako moremo torej nastanek našega pečatnika sta-

viti med leta 1440 in 1457, ko je Ladislav umrl. Kasneje je pečatnik prišel na Dunaj in je bil po letu 1627, ko je Ferdinand III. postal kralj Češki, preurejen na njegovo ime. V Ljubljano je prišel z ljubljanskim škofom Otonom Friderikom pl. Puchheimom (1641 do 1664) ali najkasneje z Jožefom Rabatto (1664—1683), v čigar zapuščinskem inventarju iz 1683 se direktno omenja kot »prastar«, zaradi neznanja branja napisa z domnevo, da gre za pečatnik cesarja Maksimilijana I., ki naj bi ga v Ljubljano prinesel škof Krištof Ravbar (1497—1536). Opis pečata se konča s pripombami »Sit fides ubi veritas« in opozorilom, da je pečatnik »ein schöne Antiquitet«. ²¹ Kasneje je prišel v škofijski muzej in v letih 1906/7 z njim vred v tedanji deželni muzej Rudolfinum. ²²

5. Pečatnik ljubljanskega meščana in mestnega svetnika Volbenka Wiserja iz leta 1492. Okrogli pečatnik premera 30 mm je v celoti izdelan iz srebra, kar je precejšnja redkost. Na hrbtu ima držalo lepo izrezljano v obliki šarnirja, da se je ob prenosu položilo ob pečatnik. Ker je srebro kot material za pečatnike sorazmerno mehko, je pečatna ploškev danes precej preprežena z raznimi razami. Po umetniški plati lahko rečemo, da gre za enega najlepših meščanskih pečatov iz konca 15. stoletja pri nas. Glavno podobo predstavlja angel s križem na glavi in široko razprostrtimi krili, položenimi ob zgornjem delu pečata. Desno roko naslanja angel na ščit z Wiserjevim grbom: črko W in nad njo šesterokraka zvezda. Na posebnem napisnem traku, ki se vije od leve strani navzdol proti desni je napis: S(igillvm) - wolfgang - wiser - 1492. Med besedami so majhne peterokrake zvezdice in drobni krogi. Letnica je izpisana v celoti že z arabskimi številkami, kar je v drugi polovici 15. stoletja že običajno in pomeni najverjetneje leto izdelave tega pečatnika. Po zasnovi in likovni izdelavi zelo

spominja na pečat mesta Muraua na Štajerskem iz leta 1491. ^{22a} Lastnik pečatnika Volbenk oz. Wolfgang Wiser je znan iz mnogih listinskih in drugih virov iz druge polovice 15. stoletja, vendar na nobeni ohranjeni listini ni odtisa tega pečatnika. Leta 1468 je kot ljubljanski deželski sodnik dobil za ženo Uršulo iz zapuščine ljubljanskega meščana Lenarta Poscha, prvega moža Uršule, hišo v Ljubljani na vogalu Mestnega trga, poleg tega še mesarsko stojnico na spodnjem mostu (dan. Tromostovje), pristavo pred mestom in drugo posest. ²³ Mesarsko stojnico je imel še tudi leta 1496. ²⁴ Leta 1478 in kasneje se omenja kot ljubljanski meščan, ²⁵ leta 1484 je omenjena njegova hiša na Bregu na Vrhniki, ²⁶ 1489 pa njegov travnik pred Križankami v Gradišću. ²⁷ Leta 1491 je v dveh listinah ljubljanskih frančiškanov naštet med tedanjimi člani mestnega sveta. ²⁸ Gre torej za bogatega uglednega meščana tistega časa in temu socialnemu položaju ustreza tudi ta lepo izdelani srebrni pečatnik.

OPOMBE

Kratice pomenijo: AS — Arhiv SR Slovenije v Ljubljani; GZL — Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I, 1956 — XII, 1968; HHStA — Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, Allgemeine Urkundenreihe; — MHVK — Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain; MMVK — Mittheilungen des Musealvereines für Krain.

1. W. Ewald, Siegelkunde, 1914, str. 128—129, 206. — 2. A. A. v. Siegenfeld, Das Landeswappen der Steiermark, Graz 1900, str. 121, slika: Tafel 9, Nr. 23. — 3. T. Smičiklas, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije sv. III, br. 43, 88, sv. IV, br. 9. — 4. Siegenfeld o. d., str. 121. — 5. H. G. Ströhl, Städte-Wappen von Österreich-Ungarn, Wien 1904, str. 53. — 6. A. Klodić, Die Ausgrabungen auf Ossero, Mitt. d. k. k. Central-Commission N. F. 11, 1885, S. V. — 7. MHVK 19, 1864, S. 42. — 8. G. Seyler, Geschichte der Heraldik, 1970², S. 150. — 9. F. X. Kohla-G. A. v. Metnitz-G. Moro, Kärntner Burgenkunde I, S. 47—48, II, S. 30—31. — 10. Listina 1360, april 14., kopija v HHStA, Hs. 1049, fol. 134^v—135, Nr. 218, regest Monumenta historica ducatus Carinthiae X, Nr. 550. — 11. Ta podatek in kopijo zgornje listine mi je ljubeznivo posredoval dr. W. Neumann, direktor muzeja v Beljaku, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem. — 12. Listini 1440, november 11. v HHStA, regest H. Wiessner, Die Schenken von Osterwitz, Klagenfurt 1977, S. 114, Nr. 429 in 1447, april 29. ravno tam S. 115, Nr. 438 (napačno branje Meroch). — 13. Listine: 1346, avgust 10. nekoč v HHStA, Rep. XIV, 1350, marec 17. nekoč v HHStA, Rep. III, 1350, maj 6, nekoč v HHStA, Rep. XIV. sedaj vse tri v AS. — 14. Pri-

merjaj n. prim. listino 1428, pred maj 23. v MMVK 20, 1907, S. 204, Nr. 356. — 15. J. Chmel, Monumenta Habsburgica I/2, Wien 1855, p. 834, Nr. 1017. — 16. Podrobno bo obravnavala ta pečatnik obširnejša razprava avtorja tega prispevka pod naslovom »Über einen Siegeltypar Ladislaus des Postumus bzw. Ferdinands III.«, ki bo izšla v Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs Bd. 35, 1982. — 17. Böhmer-Ficker, Regesta imperii VIII, Nr. 1559 d, 1561, R 171, 4782 a, 4785. — 18. O. Posse, Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806, II. Band 1347—1493, Dresden 1910, Tafel 8, Nr. 7. — 19. Ewald o. d., str. 114. opomba 2. — 20. K. v. Sava, Die Siegel der österreichischen Regenten bis zu Kaiser Max I., Wien 1871, S. 146. — 21.

Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Škofijski inventarji fasc. 2 (trije enaki primerki), objava: MHVK 7, 1852, S. 27. — 22. Četrto izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani za leta 1903—1906, Ljubljana 1907, str. 20—21. — 22a. Siegenfeld o. d., Tafel 28, Nr. 71. — 23. Listina 1468, april 9. Gradec v GZL VI, št. 28. — 24. Vicedomski urbar iz 1496 v GZL XII/2, str. 6. — 25. Listina 1478, junij 9. v J. Chmel, Monumenta Habsburgica I/2, Nr. 934. — 26. Listina 1484 januar 5. v HHStA, Hs. W 64, fol. 243. — 27. Listina 1489, november 27. v GZL VII, št. 96. — 28. Listini 1491, avgust 27. Ljubljana in 1491, september 2. Ljubljana v: G. Rant, Die Franziskaner der österreichischen Provinz... Kamnik 1908, str. 99—110, 110—118.

PTUJSKI HISTORIOGRAF SIMON POVODEN 1753—1841

KRISTINA ŠAMPERL-PURG

V letošnjem letu se spominjamo 140-letnice smrti zaslužnega delavca tudi s področja zgodovinarstva. Dr. Fran Šijanec ugotavlja, da je bilo preučevanje krajevnih zgodovine nadvse važna komponenta dela, ki so ga častno opravili v Ptujju domačini in priseljeni zgodovinarji ter arheologi. Ptujjska historiografija zavzema v Sloveniji eno najpomembnejših mest v lokalnem zgodovinarstvu. Zraven zgodovinarstva je nadvse pomembno tudi zbiranje in skrb za zavarovanje spomenikov. Na področju zgodovinarstva in zbiranja ima neprecenljive zasluge ravno Simon Povoden.

Naj navedem nekaj drobnih biografskih podatkov. Simon Povoden se je rodil leta 1753 v Vrhovcih, takrat v lučanski, danes v župniji Sv. Jurija ob Pesnici (Jurski vrh). Vrhovci, z izjemo ene hiše, danes pripadajo Avstriji. Simon Povoden se je rodil v Vrhovcih, ki so onstran meje. V ljudsko šolo je hodil v Zgornji Kungoti. Gimnazijo in filozofijo je končal v Gradcu. Po dovršenih teoloških študijah je služboval kot kaplan pri Sv. Janžu v Čakavski dolini (Avstrija). Leta 1784 je kot kaplan služboval v Juršincih. Še istega leta pa je nameščen kot bolniški kaplan v Ptujju, kjer je leta 1793 postal beneficiar Golobovega beneficija. To službo je opravljal vse do leta 1837, ko je stopil s 84 leti v pokoj. Leta 1841 je umrl v hiši v Muršičevi ulici (brez številke) v Ptujju in je pokopan na mestnem pokopališču. Kot civilni kaplan je opravljal svojo duhovniško službo v bolnišnici in Invalidskem domu. Radodaren in socialno čuteč je dobral del sredstev, ki jih je dobival

kot upravljalec Golobovega beneficija, in v obliki raznih nagrad (za 52-letno delo pri Invalidskem domu je prejel nagrado v znesku 150 zlatnikov) podaril v razne namene. Dodal je sredstva za dograditev bolnice, pokrtil stroške za novi portal proštije cerkve (1840), daroval tabernakelj šentlovrenški cerkvi in za glavni oltar proštije cerkve. Ob velikem požaru leta 1805 je izvedel uspešno akcijo za zbiranje sredstev prizadetim. Bil je tudi soustanovitelj Kmetijske družbe v Gradcu.

Njegovo delo in življenje označuje misel sodobnika p. Ludvika Pečka (1804—1873), avtorja zgodovine minoritskega samostana v Ptujju, ki pravi, da si mora vsak posameznik in vsak narod sam pisati svojo zgodovino, če hoče kaj veljati. Ta misel je karakteristika in razlaga dela Simona Povodna, svojevrstnega in samosvojega ustvarjalca, ki je delal v duhu romantike in razsvetljenstva. V svojih delih ni obravnaval le Ptujja, ampak je posegal tudi v širši prostor. Prepotoval je skoraj vse mariborsko okrožje, zbiral gradivo po cerkvah, samostanih, graščinah, arhivih, črpal iz tiskanih del, obenem pa kot kronist skrbno beležil sodobne dogodke. Vse to je delal, ker mu je dediščina naših prednikov veliko pomenila in ker so ga k temu pripravili takratni državni ukazi in predlogi.

Kaj je tisto, kar Simona Povodna še vedno ohranja živega? To so knjige, ki jih je napisal in njegove človeške odlike. Napisal je preko 30 del, od katerih na žalost ni nič tiskanega, vsa so ostala v rokopisu. Velika

Portret Simona Povodna (V. Skrabar je našel oljno sliko v sejni dvorani štajerske deželne vlade v Gradcu, objavljena je v ČZN 1933)

večina se jih hrani v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, kateremu je avtor leta 1827 precej del sam podaril. Živega ga ohranja raznovrstna in bogata vsebina, natančnost in doslednost pa dajeta težo, kajti avtor je uporabljal, oz. jemal podatke iz originalnih listin in drugih aktov, pri katerih je navajal (ne vedno) kraj takratnega hranjenja, npr. Magistrat Ptuj. Podatki, ki jih je jemal iz raznih kronik in literature, pa so toliko točni, kolikor so natančne kronike in literatura.

Vsebina njegovih del se nanaša na zgodovino Ptuja od rimskih časov do njegove dobe, na zgodovino župnij, samostanov, ubožnega špitala, plemiških rodbin, kulturne zgodovine, arheologije, genealogije, varstva spomenikov, šolstva itd. Mnogo je tudi pisal o gospodarskem položaju, pri čemer se je v duhu fiziokratizma zavzemal za racionalizacijo in zanimivo poročal o našem vinogradništvu, sadjarstvu, gozdovih, o možnostih za rudarstvo, o uvedbi krompirja pri nas.

Simon Povoden je vsa dela napisal v nemščini. Njegovi biografi ugotavljajo, da ni bil usmerjen protislovensko, temveč bolj evropsko. Niso mu bile tuje ideje razsvetljenstva in tudi ne ideje slovenskega preroda. Verjetno ima zasluge za slednje tudi Volkmer, o

katerem je Povoden napisal biografijo v Meščanski čitanki (Bürgerliches Lesebuch). Razmišljal je o slovenskem jeziku, ki bi mu po njegovem mnenju bilo treba posvetiti več pozornosti. V svojih delih navaja Trubarja, Dalmatina, Gutsmana, Šmigoca in druge. Pojavlja se vprašanje, zakaj ni dal nič tiskati. Nekateri pravijo, da se je bal cenzure ali kritike, ker namreč sam ni bil nikoli zadovoljen s tem, kar je napisal. Dela, ki jih je zapustil, jemljemo danes kot zaključena dela, čeprav so to po njegovem koncepti. Oglejmo si nekaj originalnih naslovov knjig, ki se danes hranijo v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Podatki so posneti po Skrabarjevi razpravi, ki jo je leta 1933 objavil v ČZN.

- Merkwürdigkeiten der einstigen und jetzigen Stadt Pettau-Versuch einer alten und neuen Geschichte von der Gegend und Stadt Pettau nebst anderen Denkwürdigkeiten in Untersteyermark.
- Ein Allerly von Geschichten, Genealogien und mehr anderen Denkwürdigkeiten der Stadt Pettau.
- Brauchbare Anzüglichkeiten aus Welt- und Kirchengeschichte entlehnt.
- Denkwürdigkeiten der Pfarre Ehrenhausen.
- Kurze Darstellung geschichtlicher Denkwürdigkeiten von der Stadt Pettovio in Untersteyermark, auch von Pannonien und Ungarn, seither selbes ein Königthum ist.
- Beytrag zu einer steyerländischen Kirchengeschichte von allen Stiftern und Klöstern, welche in unsrer Steyermark annoch bestehen oder schon aufgelassen sind. II. Band.
- Antiquitäten Poetoviens. Abbildungen der römischen Votiv- und Begrabungssteine sammt einer Erklärung; Aufschriften aller Häuser und Grabstätten des bürgerlichen Friedhofes; auch Urkunden und Begebenheiten, welche das Schloss und die Stadt Pettau seit altersher betreffen.
- Notizen von dem bürgerlichen Armenspitale in Pettau, wie auch von der dortigen Krankenanstalt.
- Abbildungen aller in Pettau und dessen Umgegend befindlichen Denksteine nebst einer gewagten Erklärung ihrer Aufschriften.
- Notizen aus Urkunden des Frauenstiftes Studenitz.
- Das einstige Pettau, wie es war, auch das jetzige, wie es ist.
- Beschreibung der Stadt Pettau, so sich im Archive des dasigen Minoritenconvents auffand.

- Geschichtlicher Entwurf von dem Schulwesen in der Stadt Pettau.
- Geschichte der Türken seit selber Zeit, in welcher sie zuerst in die Erbländer Oesterreichs eingebrochen sind, aus ächter Quelle gesammelt.
- Geschichtliche Notizen von der steyer-märkischen Kreisstadt Cilli.

Čeprav je Povoden malo objavljaj, so črpali iz zgoraj omenjenih del in iz tukaj ne-omenjenih npr. Schmutz, Murko, Mommsen (*Corpus inscriptionum latinarum*, III.), Conze, Pečko, Saria, Pirchegger, ki tudi ugotavlja, da je danes izgubljenega mnogo gradiva, ki ga je Povoden uporabljal in se je ohranilo le v njegovih prepisih. Prav tako ga omenjajo in so deloma zajemali iz njega A. Krempel, F. Raisp, J. Orožen, M. Slekovec, s priznanjem se ga v svojem »Poetovio« spominja tudi Abramič. Zanimivo je, da ga pri pisanju Zgodovine lavantinske škofije F. Kovačič ni uporabljal, vsaj omenja ga ne. Kdo je pozneje jemal iz Povodnovih del, mi ni znano, v novejšem času so to: J. Emeršič, J. Slodnjak, P. Klasinc, B. Jevremov, V. Bračič, K. Šamperl...

V Zgodovinskem arhivu v Ptujju hranimo tri Povodnova dela, in sicer v fondu Rokopisna zbirka. Osnovni podatki o teh delih so posneti po regestih prof. A. Klasinca.

Pod signaturo R-40 in R-41 je arhivirana Zgodovina mesta Ptujja v dveh delih, tako imenovano *Bürgerliches Lesebuch* (Meščanska čitanka) 1821, 1825. Zanj pravi Skrabar, da je Povodnovo najboljše in najvažnejše delo. V našem arhivu hranimo sodobni prepis (transkripcija iz gotice) originala, ki ga hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu pod št. 177. Okrajšani rokopis istega dela (original) hrani Univerzitetna knjižnica v Mariboru. Prepis v našem arhivu je iz leta 1931; nastal je po naročilu Muzejskega društva v Ptujju (Smodič). Prva knjiga rokopisa vsebuje 508, druga

pa 358 popisanih in oštevilčenih strani. Dejansko sta ti dve knjigi neizčrpen vir za zgodovino mesta Ptujja od najstarejših časov do 19. stol. V prvi knjigi sledimo gospodarjem in gospodom mesta Ptujja, seznanja nas z raznimi elementarnimi pojavi in nesrečami, govori o nastanku krščanstva in cerkveni ureditvi skozi čas, o rimskih in drugih spomenikih v mestu Ptujju. V drugi knjigi nas seznanja z naravnimi posebnostmi Ptujja in okolice, o značaju tukajšnjih ljudi, o narodopisnih zanimivostih Slovencev v ptujski okolici, o napisih v mestu Ptujju, o podeželskih dvorcih, o najpomembnejših gradivih mariborskega in celjskega okrožja, o napisih na nagrobnikih, ki so na mestni župnijski cerkvi.

Pri listanju po drugi knjigi zasledimo na strani 20 zapis o čarovniških procesih. V našem arhivu tudi hranimo nekaj originalnih dokumentov, nekaj fotokopij in mikrofilmov v zvezi s to problematiko. Povoden je opisal proces proti »čarovnici« Marjeti Kraljič (Margareth Kralitschinn), 60-letni vdovi iz Haloz, ki so jo 18. avgusta 1673 zasliševali štirje možje, in sicer: Wolf Zauner, Mathias Scharnibel, Tobias Starser in Bartholomei Novak. 25. avgusta istega leta so jo sežgali v bližini Podlehnik (Lichtenegg). O taistem procesu (ime, priimek, datum, kraj, imena zasliševalcev, obsodba se ujemajo) hrani Zgodovinski arhiv v Ptujju 15 mikrofilmskih posnetkov gradiva, ki se danes hrani v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu v fondu: Arhiv mesta Ptujja in sicer gre za akte dominantnega deželskega sodišča. Torej je Povoden imel v rokah originalno gradivo, mi pa danes le mikrofilme. Povoden ne navaja, kje je prejel to gradivo v uporabo, temveč omenja samo »Criminalprozess des Unterklosters zu Pettau«. Morda bo koga motil Povodnov podatek, da gre za kriminalni proces pri spodnjem samostanu (minoritski samostan), naši mikrofilmski posnetki pa so iz fonda dominikanskega (Gornjega) samostana. Kako je prišlo do te zamenjave in ali obstaja morda dvojnik tega gradiva mi ni znano. Določena povezava tiči v dejstvu, da je bila obsodba opravljena na ozemlju minoritskega konventa, ženska pa je stanovala na področju, ki je bilo podložno dominikanskemu samostanu. Krvavo rihto, torej obsodbo na smrt, je izrekel deželski sodnik. Mikrofilmski posnetek zadnje strani zapisnika pove, da je bil to »Panrichter Paul Schatz«, sodnik in notar »in viertl Cilli«.

Pod signaturo R-42 hrani Zgodovinski arhiv v Ptujju tako imenovano *Hauptpfarrliches Geschichtenbuch* (Zgodovina župnij mariborskega okrožja in sekavske škofije) 1833. V našem arhivu je to edino originalno (po pi-

Zgodovina župnij mariborskega okrožja in sekavske škofije

savi) rokopisno zgodovinsko delo ptujskega lokalnega zgodovinarja Simona Povodna. Delo je nastalo v poznejši dobi njegovega ustvarjanja in je precej nesistematično, saj je bil avtor star že 80 let. Obdelal je župnije ptujsko-ormoškega okoliša, gradove, gospodstva, radgonski okoliš, župnije v nemškem delu mariborskega okrožja, župnije v zahodnem delu Slovenskih goric in mariborskega okoliša.

Pod signaturo R-60 hrani Zgodovinski arhiv Cerkveno zgodovino v dveh delih iz let 1823 in 1824. Originalni naslov: Beytrag zu einer steyermärkischen Kirchengeschichte, von allen Slovenen wie auch von den deutschen Pfarreyen, und Klöstern, welche in unserer Steyermark noch bestehen oder schon aufgelassen sind (Zweiter Band). Rokopis je osnutek za dva rokopisa, ki ju hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu pod št. 481 in 471. Rokopis je bil leta 1924 podarjen Muzejskemu društvu in je leta 1954 prešel v Zgodovinski arhiv. Cerkvena zgodovina vsebuje podatke o cerkvi sv. Jurija v Ptuj, sv. Nikolaja v Lovrencu, sv. Trojice pri Veliki Nedelji, sv. Janeza v Ljutomeru, sv. Janeza v Mari-

boru, sv. Mihaela v Radljah, sv. Jurija v Hočah, sv. Marije v Slivnici, sv. Lenarta v Slovenskih goricah in sv. Marije v Jarenini.

Simon Povoden ni bil samo historiograf, ampak tudi opisovalec in predstavitelj kulturnih spomenikov. Leta 1830 je dal postaviti okoli stolpa arheološke preostanke antičnega Poetovia. Res je, da je dunajska dvorna pisarna s posebnim dekretom (30. III. 1828) predpisala, da se morajo antične najdbe in zgodovinsko pomembni kamni vzdati v zunanjščine bližnjih cerkva. Res pa je tudi, da je Centralna komisija za varstvo spomenikov na Dunaju poskrbela za prve varnostne ukrepe pri dominikanskem križnem hodniku na Ptuj in v cerkvi na Ptujski gori ravno na podlagi opozoril in poročil svojih dopisnikov in domačih zgodovinarjev, med katerimi Simon Povoden zavzema vidno mesto.

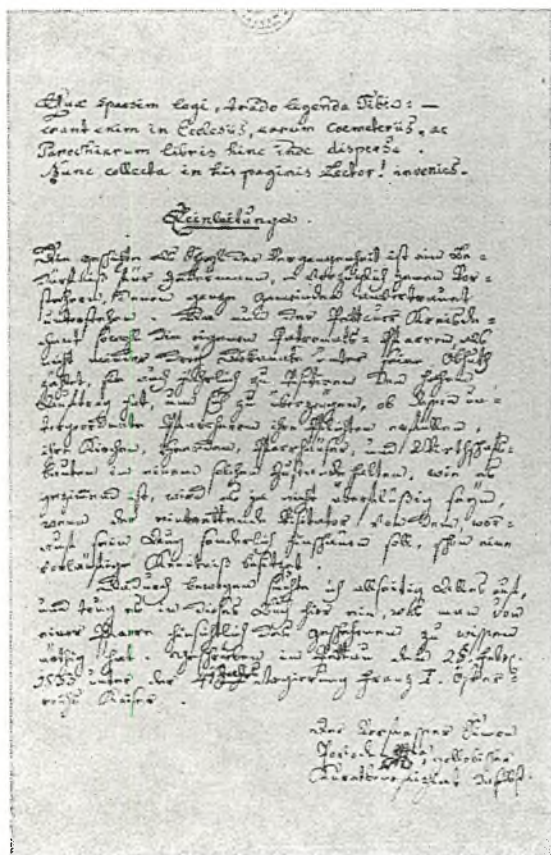
Simon Povoden je bil vesten in natančen pri opravljanju svojega poklica in pri historiografski dejavnosti. Glavne pobude za ohranitev, skrb in zbiranje kulturnih spomenikov so v njegovem času prihajale za področje Štajerske z Dunaja ali Gradca. Zato se tudi ni čuditi, če je marsikateri preostanek romal v Gradec ali pa na Dunaj, včasih tudi zaradi prevelike zbirateljske vneme ali pa zaradi načrtnega odtujevanja naše kulturne dediščine. Tudi sam Povoden je večino del podaril graškemu arhivu.

Na ostalem delu slovenskega ozemlja so v tem času razmišljali in delali za Zedinjeno Slovenijo, za slovenski jezik, za slovensko kulturo nasploh, za slovenske zavode, ki bi hranili našo kulturno dediščino. Na Štajerskem so te akcije vodili v glavnem entuziasti s skromnimi ekonomskimi in družbenimi možnostmi in se je pravi prerod začel šele v 50 letih 19. stol.

Viktor Skrabar je leta 1933 zapisal, da bi ta skromni in preveč samokritični zgodovinar zaslužil, da bi se po njem imenoval kak trg ali ulica. Ta mali dolg je že poravnal. V krajevni skupnosti Ivan Spolenjak v Ptuj je ulica z njegovim imenom. Žal pa ni mogoče namestiti spominske plošče na hišo, kjer je umrl. Hiša je nenaseljena in brez ometa. Velika pridobitev ne le za naše mesto, ampak tudi za širše področje bi bil prevod in tisk ene izmed njegovih knjig, npr. Meščanske čitanke.

LITERATURA

1. Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1980, 4. knjiga, str. 231. — 2. Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1933, IV. zvezek, str. 465—466. — 3. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1933, snopič 2-4, str. 213—229; Viktor Skrabar: Simon Povoden. — 4. Ptujski zbornik

Prva stran cerkvene kronike iz leta 1833 z avtorjevim podpisom

1893—1953, Ptuj 1953, str. 8—15; Fran Alič: Štirje ptujski lokalni zgodovinarji, ki so pripravljali, ustanovili in vodili naš muzej. — 5. Ptuj-

ski zbornik II., Ptuj 1962, str. 282—297; Dr. Fran Sijanec: Ptujski okoliš v luči spomeniškega varstva.

ŠOLSTVO V LENDAVSKI OBČINI

IVAN ZELKO

Najstarejše šole so župnijske šole ob župnijski cerkvi. Po Fináczyjevih ugotovitvah so na Madžarskem obstajale vaške šole ob sedežu župnije že v 14. in 15. stoletju.¹

Cerkveni obredi, kot maša, pogreb in drugi, zahtevajo, da biva v župniji razen duhovnika še pevec, ki sam ali s skupino pevcev odpeva mašniku pri bogoslužju. Tako so imeli že pri najstarejših župnijah najetega moža, ki je opravljal to službo. Tudi v Lendavi je bilo tako, o čemer pričajo dohodki — plačilo učitelju-organistu za cerkvene obrede.

Leta 1778 je imel lendavski učitelj-kantor od cerkvenih obredov tele dohodke:

od pogreba 15 krajcarjev in 1/3 robčka (vsak tretji robček, ki ga dobi župnik, je kantorjev),

od petja mrličem 15 krajcarjev in

od slovesnega »rekviema« 15 krajcarjev.

Pri blagoslavljanju hiš je hodil učitelj-kantor z župnikom. Zato je dobival 1/3 dohodkov. Ob tej priložnosti so dajali duhovniku: kračo, kruh in prgišče lanu. Ena tretjina je bila učiteljeva ali namesto tretjine 1 krajcar.

Kot zvonar ima dohodke iz vseh vasi po 1/8 mernika rži od hiše, skupno okoli 40 mernikov. V gotovini dobiva kot organist od trga Lendava 25 florenov. Ob trgatvi mu dajejo vinski mošt v izmeri okoli 20 veder. Drva za kurjavo dobiva od podružnic — 8 sežnjev.²

To so stari dohodki, ki so bili v navadi že v srednjem veku. Razen teh dohodkov je lendavski učitelj-kantor dobival leta 1778 plačo za poučevanje otrok:

od vsakega učenca iz trga Lendava 22 1/2 krajcarjev in pozimi razcepana drva za kurjavo,

od vsakega učenca iz vasi podružnic 22 1/2 krajcarjev in pozimi voz drv,

od učencev iz drugih župnij pa 30 krajcarjev.

Izreden primer je bil v lendavski šoli, da so se mogli vpisovati tudi iz sosednjih župnij. To pomeni, da je bila šola na dobrem glasu in tudi zelo stara. Saj so na lendavski šoli poučevali ne le brati, pisati in nekaj kate-

heze, marveč tudi računstvo, latinski in nemški jezik.³

Najstarejša imena lendavskih učiteljev-organistov so znana iz 16. stoletja.

Štefan Bánffy se je poročil 22. januarja 1543 se po obredu katoliške cerkve »ritu sanctae Romanae ecclesiae«. Toda krstni boter njegove hčerke Ane je bil 22. februarja 1544 lendavski evangeličanski učitelj Jurij Rác. Otroke Štefana Bánffya: Ano in sinova Nikolaja (roj. 25. I. 1547) in Gašperja (roj. 21. XII. 1551) so vzgajali protestantski učitelji: Jurij Rác, dijak Andrej Zuhodolyi in Farkas Bakács iz Sv. Jurija v dolu (Szentgyörgyvölgy).⁴

Kot protestantski učitelj je v Lendavi deloval Štefan Beythe pet let (1559—1564). Po letu 1564 je nekaj časa bival v Sárváru, od koder se je vrnil v Lendavo kot evangeličanski duhovnik, kjer je deloval kot duhovnik 9 let. Leta 1573 je Beythe krstil hčerko Nikolaja Bánffya — Katarino. Pri tem krstu nastopa kot boter učitelj Jurij Kulcsár. Kulcsár je bival v Lendavi kot izgnanec, kot sam pravi »in meo exilio« pod zaščito Nikolaja Bánffya. Po Kulcsárjevi želji je poklical Nikolaj Bánffy v Lendavo tiskarnarja Rudolfa Hofhalterja s tiskarno. V tej tiskarni je izdal Jurij Kulcsár tri svoja dela v madžarskem jeziku.⁵

Tiskarnar Rudolf Hofhalter ni bival dolgo v Lendavi. Že leta 1574 ga je poklical iz Lendave Jurij Zrinjski v Nedelico v Medmurju, kjer je tiskal 3 knjige, dve v kajkavščini (Katekizmus ili kerstianski navuk — in Novi zakon) in eno v latinskem jeziku.⁶

Šolski pouk v 17. stoletju je bil v lendavski šoli zaradi nemirnih časov minimalen. Vendar je šola obstajala in je bil pouk v njej neprekinjen. Leta 1640 je bil lendavski učitelj (magister scholae) Andrej Farkas. Imel je le nekaj učencev (cum aliquot discipulis).⁷ — Vizitacijski zapisnik iz leta 1690 pravi o lendavskem učitelju, da je moder in pošten mož ter je imel veliko učencev. Njegovega imena pa zapisnik ne navaja.⁸

Leta 1698 je bil učitelj Štefan Szeleseny in leta 1699 Štefan Frlanič.⁹ Vizitacijski zapisnik iz leta 1716 pravi o lendavskem učitelju, da je bil Ivan Csuklin, ki ima 20 učencev.¹⁰

Ivan Csuklin je bil lendavski učitelj še leta 1770 in je imel 42 učencev.¹¹ Pri poučevanju ni bil sam. Med leti 1747—1750 je bil lendavski učitelj tudi Gábos Göntér.¹² Od leta 1768 dalje mu je pomagal pri poučevanju sin Jožef Csuklin. Učenec je bilo leta 1768: 36, 22 dečkov in 14 deklic. Jožef Csuklin je bil takrat star 48 let. Šola je bila lesena in je imela eno šolsko sobo.¹³

Šolska statistika Zalske županije za leto 1770 navaja, da so v lendavski šoli poučevali poleg osnovnih pojmov (branje, pisanje) tudi še latinski in nemški jezik.¹⁴

Leta 1778 je bil lendavski učitelj in organist (ludi magister) Adam Csuklin iz Keszthelya, star 24 let, vešč madžarskega, latinskega in nemškega jezika. Poučuje v madžarščini. Prej je služboval 3 leta v Keszthelyu. Drug učitelj je bil Mihael Zver iz Lipe, 19-leten, vešč slovenskega, madžarskega in latinskega jezika. Drugod še ni služboval. Tu je 5 mesecev.

Leta 1778 je bila šola (stavba) lesena; sosedje so ji bili: na vzhodu grad, na jugu župnišče, na zahodni strani cerkev in na severu grajski hlevi. Hiša je s slamo krita in je v slabem stanju. V hiši je soba — spalnica za organista — učitelja in ena soba za pouk. Hišo je dolžan vzdrževati notranji del trga Lendava. Vrt je ob hiši.¹⁵

Leta 1811 je bil učitelj-kantor Jožef Némethy iz vasi Rába-Hidvéga v Železni županiji. Star je 42 let, vešč madžarskega, latinskega in nemškega jezika. V Lendavi služi od leta 1809, prej je bil 16 let v Lentiju. Drug učitelj (praceptor) je bil Mihael Vanardy iz vasi Lovászi; vešč madžarskega in latinskega jezika. Star je 18 let in tu služi 2 leti.

Stanovanje učitelja-organista in šolska soba sta bila leta 1811 iz solidnega materiala z 2 sobama: ena za učitelja-organista z družino in druga za šolsko mladino. Kuhinja s shrambo je obokana. Razen tega je hlev z gumnom za vozove in 2 svinjaka. Vrt je ob hiši.¹⁶

Tudi še leta 1830 je bil v Lendavi učitelj-kantor Jožef Némethy. Službo organista opravlja že 21 let. Pri poučevanju mladine mu je pomagal učitelj Nikolaj Ivanóczy od Sv. Benedikta v Kančovcih. Bil je vešč madžarskega, nemškega in slovenskega jezika. Star je bil 20 let in v Lendavi služi 8 mesecev.

Plača za poučevanje otrok je bila leta 1830 naslednja:

od otrok iz trga Lendava so plačevali 22 1/2 krajcarjev;

od otrok iz ostalih vasi — krajev v župniji 1 floren 30 krajcarjev;

od otrok iz tujih župnij 2 florena.¹⁷

Že za Marije Terezije so prisojali veliko važnost prosveti. Leta 1760 je bil ustanovljen na Dunaju poseben študijski odbor za prosveto.

9. novembra 1769 je prispelo naslednje pismo h kanclerju Esterházyju glede vzgoje:

»Ker je vse odvisno od dobre vzgoje in pouka mladine ter je ta zadeva tako važna za državo, vero in dušni blagor in je bila do sedaj v madžarskem kraljestvu tako zanemarjena, zato bo naloga dvorne pisarne, da razmisli o sredstvih, s pomočjo katerih bi to zlo postopoma odpravili in bi bila izboljšana otroška vzgoja. Kakor je znano, je vzrok, v tem, da so učitelji samo v tistih vaseh, kjer so dušni pastirji. V mnogih primerih pa pripada k župniji po 6—7 vasi. Zato je komaj mogoče upati, da bi starši pošiljali otroke v šolo, ki je oddaljena pol ure hoje ali še več. Zato je potrebno istočasno razpravljati tudi o tem, ali je mogoče in kako je mogoče odstraniti to oviro, ki preprečuje mladinski pouk.«¹⁸

Odredba o vzgoji (Ratio Educationis) ni delala razlike med narodi. Načelo je bilo: vsak narod bodi oskrbljen z lastno vaško šolo, kjer bi naj bil učitelj, ki obvlada ne le materinščino (madž. jezik), marveč tudi jezik, ki ga govore v kraju, da more poučevati.

Leta 1770 so imeli posebno sobo za pouk v tehle krajih dolnjega Prekmurja: Lendava, Beltinci, Dobrovnik in Turnišče.¹⁹

Ljudski pouk v najširšem obsegu pa se je začel šele leta 1868, ko je bil objavljen poseben zakon o ljudski izobrazbi.²⁰

Šolski nadzornik Gregor Bója piše v listu »Zala-Somogyi Közlöny« z dne 11. januarja 1868, da je treba razširiti vzgojo in splošen pouk na vse razrede ter jim dajati možnost, da si vse plasti ljudstva morejo pridobiti znanje.²¹

Ko je bila uvedena splošna šolska obveznost, je nastala težava zaradi šolskih zgradb, ki jih ni bilo, oziroma so bile v slabem stanju. V Dobrovniku je bila leta 1868 šolska zgradba v slabem razpadajočem stanju in samo z eno sobo, ki more sprejeti 50—60 učencev. Toda vseh obvezancev je bilo 120—130. Dolina je bila brez šole. Leta 1869 je bila vložena pritožba na lendavski šolski odbor, češ da je bila vas Dolina že večkrat opozorjena, naj si zgradi šolo, in je še vedno brez šole. Tako je 40 učencev-obvezancev brez pouka.²²

Ministrsko poročilo iz leta 1879/1880 našteva tele pritožbe: na Dolnji Bistrici je bilo 88 učencev - obvezancev, na Gornji Bist-

rici pa 134 učencev, šole pa ni. Iz obeh vasi obiskujejo šolo na Srednji Bistrici. Zaradi pomanjkanja šolske zgradbe v Filovcih 120 učencev iz tega kraja obiskuje šolo v Bogojini, 124 učencev iz Lipe obiskuje šolo v Gomilici in iz Lipovec hodi v šolo v Beltince 139 učencev.²³

Leta 1869 je bilo v lendavskem okraju vseh slovenskih učencev - obvezancev 2334; šolo je obiskovalo le 1099 učencev, tj. 47,08 odstotka.²⁴

Šole okoli leta 1900 so zgradili nove šole: na Dolnji Bistrici, na Melincih in v Dokležovju.²⁵

Najbolj oskrbovana je bila lendavska šola. Leta 1853 je bilo v lendavski šoli 106 učencev.²⁶

V Petešovcih je obstajala šola že pred uvedbo splošne šolske obveznosti. Leta 1859 je bilo v Lendavi 150 učencev, učitelja pa sta bila dva: Janez Alszeghy in Ivan Héricz. Istega leta je bilo v Petešovcih 56 učencev in učitelj Jožef Berlénovits.²⁷

Po letu 1880 je bilo šolstvo že v celoti organizirano. To nam pričajo podatki iz let 1880, 1882 in 1889.²⁸

Šolstvo v dolnjem Prekmurju leta 1880:

Kraj	Učitelj	Število učencev
a) madžarske šole:		
Lendava	Janez Murkovič, Ludvik Kőszeghy, Ludvik Pozségár	220
Dobrovnjak	Bela Stampf Nikolaj Berényi	130
Kapca	Janez Košič	90
Kobilje	Karel Pácner	53
Lakoš	Martin Puhan	74
Petešovci	Matjaš Pavlinek	80
		647

Kraj	Učitelj	Število učencev
b) slovenske šole:		
Beltinci	Franc Kapsz	253
Bistrica — Srednja	Janez Vörös	193
Bogojina	Franc Čížek (Tchischeg)	108
Črenšovci	Franc Rozman	247
Gomilica	Štefan Repič	110
Ižakovci	Jernej Kocuvan	187
Odranci	Martin Horvat	130
Polana: Velika, Mala	Jožef Bucolič	130
Turnišče	Aleš (Elek) Németh	170
		1528

Dve leti pozneje — leta 1882 — je število učencev še naraslo in nekaj učnih moči je bilo dodanih:

Kraj	Učitelj	Število učencev
a) madžarske šole:		
Lendava	Janez Murkovič Ludvik Pozségár (Pozsogar)	220
Dobrovnjak	Bela Stampf Janez Mák	111
Kapca	Janez Košič	90
Kobilje	Karel Pácner	118
Lakoš	Martin Puhan	74
Petešovci	Matjaš Pavlinek	80
		693

Kraj	Učitelj	Število učencev
b) slovenske šole:		
Beltinci	Ludvik Márkus Marija Vojnešič	315
Bistrica — Srednja	Janez Vörös	193
Bogojina	Franc Čížek Julij Tóth	140
Črenšovci	Franc Rozman	247
Gomilica	Štefan Repič	120
Ižakovci	Jernej Kocuvan Leopold Kolarš	187
Odranci	Martin Horvat	132
Polana: Velika, Mala	Jožef Bucolič	140
Turnišče	Aleš Németh Janez Németh	280
		1754

Pred letom 1889 so bile ustanovljene še 4 nove šole in število učnih moči je naraslo. Stanje 1889

Kraj	Učitelj	Število učencev
a) madžarske šole:		
Lendava	Janez Murkovič Franc Koller Štefan Fridrik	430
Dobrovnjak	Bela Stampf Ignac Tóth	174
Hotiza	Jurij Molnar	72
Kapca	Janez Košič	124
Kobilje	Karel Pácner	102
Lakoš	Martin Puhan	180
Petešovci	Janez Horvat	86
Radmožanci	Janez Varga	122
		1290

Kraj	Učitelj	Število učencev
b) slovenske šole:		
Beltinci	Ludvik Márkus Elemér Márkus Janez Vörös	396
Bistrica — Srednja	Janez Vörös Franc Mészáros	349
Bogojina	Franc Čížek Janez Benkovič	175
Črenšovci	Franc Rozman Mirko (Imre) Orlay	454
Filovci	Janez Benkovič	99
Gomilica	Karel Čížek	90
Ižakovci	Jernej Kocuvan Pavel Szalay	77
Lipa	Alojz Herbolj	95
Odranci	Martin Horvat Ludvik Žilavec	184
Polana: Velika, Mala	Koloman Paler	220
Turnišče	Janez Németh Alojz Rác Pavel Török	340
		2479

Pošolski pouk. Pred uvedbo splošne šolske obveznosti (1868) je bilo veliko ljudi nepismenih. Zato so uvedli tudi pouk za odrasle. Pouk se je začel v začetku decembra in se končal marca. Potekal je ob večerih tedensko 3—4-krat. Tako je leta 1872/1873 obiskovalo šolo na Kapci 42 odraslih, ki so se učili brati in pisati.²⁹

Učiteljske v Čakovcu. 9. julija 1879 je bilo ustanovljeno učiteljske v Čakovcu. Glavna naloga tega učiteljske je bila izobraziti (usposobiti) takšne madžarske učitelje, ki bi razumeli tudi hrvaški in slovenski jezik in ga uporabljali pri učenju madžarskega jezika. Pri vpisovanju na učiteljsko v Čakovcu za leto 1882 so bili učenci opozorjeni, da je obvezni učni predmet tudi slovenski jezik (prekmursko narečje).³⁰ Leta 1885 sta prejela nagrado in priznanje za uspeh pri poučevanju madžarskega jezika v slovenskih šolah Ludvik Márkus v Beltincih in Jernej Kocuvan v Ižakovcih.³¹

24. novembra 1904 so prejeli nagrade za uspeh pri poučevanju madžarskega jezika v slovenskih šolah tile učitelji in učenci:

	Nagrada v kronah
Janez Szép, državni učitelj v Črenšovcih	60
žena Geze Feketa v Gančanih	60
žena Janeza Némethyja v Turnišču	60
učenci šole na Melincih	12
učenci šole v Turnišču ³²	20

Primanjkovali so tudi učne moči. Že leta 1898 bi morali v Črenšovcih pridobiti še tretjo učno moč. Toda to se je uresničilo šele leta 1906.³³

Šolstvo leta 1910 v lendavskem okraju:³⁴

Sola — kraj	Značilnost šole	Število učiteljev
Beltinci	župnijska (római katolikus)	3
Bistrica — Dolnja	župnijska	1
Bistrica — Srednja	župnijska	2
Bogojina	župnijska	3
Črenšovci	župnijska	2
Dobrovnik	župnijska	2
Dokležovje	župnijska	1
Dolga vas	državna (állami)	2
Dolina	občinska (községi)	1
Gančani	državna	2
Genterovci	občinska	1
Gomilica	župnijska	1
Hotiza	župnijska	1
Ižakovci	župnijska	1
Kapca	župnijska	1
Kobilje	župnijska	2
Lakoš — Dolnji	župnijska	2
Lendava	župnijska evangelizanska židovska	4 1 1
Lipa	župnijska	1
Melinci	državna	2
Motvarjevci	kalvinska	1
Odranci	župnijska	2
Petešovci	župnijska	1
Polana — Mala	občinska	1
Polana — Velika	župnijska	1
Radmožanci	župnijska	1
Trnje	župnijska	1
Turnišče	župnijska	5
Žižki	državna	1

Meščanska šola. Leta 1872 je bila ustanovljena v Lendavi meščanska šola. Zato je bilo potrebno večje število učiteljev. Nekaj njihovih imen je navedenih med odborniki učiteljskega društva za lendavski okraj. Tako sta bila leta 1881: predsednik Andrej Iványi in tajnik Ludvik Pozsogár iz Lendave. Odborniki so bili v tem društvu naslednji lendavski učitelji: Franc Káposztás, Janez Murkovič, Bela Halassy, Ludvik Köszegehy, Julij Trombitás, Benjamin Volf in Samuel Rozendorn. Odselila sta se iz Lendave: Adolf Reissig in Julij Udvarhelyi; zato nista bila več v odboru.³⁵

V začetku obstoja meščanske šole je bil začasni šolski prostor za pouk v nadstropju lendavskega gradu. Šele leta 1896 je bilo zgrajeno novo poslopje.

Ravnateljji meščanske šole v Lendavi so bili:

Jurij Csókás, 1872—1876;
Julij Udvarhelyi, 1876—1880;
Nikolaj Gergely, 1880—1883;
dr. Julij Bartha, 1883—1890;
Dionizij Kiss, 1890—1918;

V jugoslovanskem času

Jožef Gorišek, 1922—1928;
Lovro Farazin, 1928—1931 in
Simon Dobernik, 1931—1940.

Imena vseh učiteljev in katehetov na meščanski šoli v Lendavi so navedena v Letopisu za leto 1942-43 ravnatelja Küronye, stran 4—5.³⁶

OPOMBE

1. Fináczy Ernő, A középkori nevelés története. Budapest, 1914, 220; — Kotnyek István, Alsó-fokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalai Gyűjtemény 9. sz., Zalaegerszeg, 1978, 5. évf. = Kotnyek, n. d.) — 2. Visitatio canonica (Vis. can.) 1778 in

1811; — Škofijski arhiv Szombathely — 3. Kotnyek, n. d., 23, 25, 39. — 4. Payr Sándor, A Dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron, 1924, 404 (= Payr, II.) — 5. Payr, II, 403. — 6. Payr, II, 423—424. — 7. Acta visitationum canonicarum. Tomus XIII. ab anno 1622 usque 1649. Protokoli: Br. 1/I. Nadbiskupski arhiv Zagreb. — 8. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor, 1926, 10. — 9. Kovačič, ČZN, 1926, 10. — 10. Archidiaconatus Bexin. Protokoli: Br. 73/IV, Nadbiskupski arhiv Zagreb. — 11. Kotnyek, n. d., 39. 12. Kotnyek, n. d., 216. — 13. Kovačič, ČZN, 1926, 10. — 14. Kotnyek, n. d., 39. — 15. Vis. can. 1778. — 16. Vis. can. 1811. — 17. Vis. can. 1830. — 18. Kotnyek, n. d., 19. — 19. Kotnyek, n. d., 21, 22. — 20. Kotnyek, n. d., 5, 63. — 21. Kotnyek, n. d., 64. — 22. Kotnyek, n. d., 81. — 23. Kotnyek, n. d., 83. — 24. Kotnyek, n. d., 97. — 25. Kotnyek, n. d., 85. — 26. Schematismus venerabilis cleri diocesis Sabariensis pro anno MDCCCLIII, 111 (= Schem. ...). — 27. Schem. 1859, 96. — 28. Schem. 1880, 117—118; 1882, 129—130; 1889, 149—150. — 29. Kotnyek, n. d., 137—138. — 30. Kotnyek, n. d., 180. — 31. Kotnyek, n. d., 131. — 32. Kotnyek, n. d., 125. — 33. Kotnyek, n. d., 104. — 34. Kotnyek, n. d., 205—206. — 35. Kotnyek, n. d., 157, 216. — 36. Küronya Jenő, Az alsólendvai M. kir. áll. polgári fiú — leányiskola Évkönyve az 1942-43 tanévről az iskola fennállásának, 71-évében. Kakas Ágoston nyomdája, Zalaegerszeg.

POT NAPREDNE SLOVENSKE MLADINE V MLADINSKO OSVOBODILNO FRONTO

ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ

Pri obravnavi o nastajanju in razvoju Mladinske osvobodilne fronte (MOF) bomo zasledovali predvsem tiste mladinske organizacije in gibanja, ki so oktobra 1941 postavile temelje MOF, to so bile Zveza komunistične mladine Jugoslavije, krščansko-socialistična in sokolska (nacionalna) mladina. Za izhodišče obravnave moramo vsekar poudariti, da je kakor Osvobodilna fronta tudi Mladinska OF rezultat procesa presnove slovenske družbe od druge polovice 30. let dalje, še posebej v okviru programov in gibanj ljudske fronte na Slovenskem. V sklopu tega je nastajalo samostojno mladinsko protifašistično gibanje, ki je dobilo svoj vidni izraz v mirovnem gibanju in narodnoobrambnem delu in drugih akcijah, pri čemer je imela komunistična mladina pomembno povezovalno vlogo. Spričo tega, da je S. Kremenšek nadrobno obravnaval nakazana in druga vprašanja v vrstah univerzitetne mladine, se bomo v tem prispevku predvsem osredotočili na srednješolsko, delavsko in kmečko mladino.

Če govorimo o razmerju mladinskih sil na Slovenskem v obdobju, ki je zanimivo za naše izvajanje, kaže poudariti, da so bile mladinske množice s svojimi organizacijami in društvi še močno vpete v oba meščanska politična tabora, tako v klerikalnem kakor liberalnem. Ker bi spričo omejenega obsega prispevka pa tudi nakazane problematike prešli okvir obravnave, bomo tokrat opustili oris vseh mladinskih organizacij, društev in gibanj ter samo našli najpomembnejše.¹ Omeniti pa je le treba, da je v procesu diferenciacije bolj kot kjerkoli v drugih družbenih okoljih, prav v mladinskih vrstah prihajalo ob obstoječih družbenopolitičnih, gospodarskih in kulturnih vprašanjih pri opredelitvah do ostre polarizacije v protikomunistični in protifašistični tabor.

Bivša klerikalna stranka je v okrilju JRZ od leta 1935 pospešeno obnavljala in organizacijsko širila svoje mladinske organizacije, ki so bile v dobi diktature razpuščene in so poslej delovale le v sklopu več ali manj verskih organizacij oziroma manifestacij. Z nastopom vlade JRZ pa so klerikalci v Sloveniji mladino kot najbolj vitalni del naroda začeli organizirati v Mladinsko JRZ, ki je imela svoje oporišče predvsem v prvem mladinskem klerofašističnem gibanju okrog glasila Straža v viharju na univerzi in tudi v drugih gospodarskih in prosvetnih ustanovah. Na podeželju je v okviru kmečkega

gibanja pospešeno začela delovati klerikalna Kmečka zveza, ob kateri se je razvila še Mladinska Kmečka zveza. Med mladimi delavci in vajenci se je širila v smislu Katoliške akcije Zveza mladih katoliških delavcev z glasilom Mi mladi delavci, a za žensko mladino Luč v temi. Med dijaštvom pa dijaška KA Mladci Kristusa kralja z glasilom Mi mladi borci in obnovljena Slovenska dijaška zveza z novim glasilom Stražni ognji. Svojo udarno moč pa je imela klerikalna stranka v Prosvetni zvezi, zlasti v reorganiziranih fantovskih odsekih in dekliških krožkih; ti so postali organizacijsko zelo utrjeni, razvejani in so segali od mesta do najmanjše vasi. Mestna kakor podeželska mladina je bila organizirana tudi v strogo verskih društvih in skupnostih, med njimi je imela častljivo mesto po času delovanja Marijina kongregacija. Na razvoj in dejavnost KA med dijaštvom, delavci in vajenci so imeli pomemben delež zlasti salezijanski zavodi, tako v Ljubljani na Rakovniku, Kodeljevem, na Radni blizu Sevnice, v delavskem predmestju Gaberje pri Celju, v Veržeju, kjer so z oratoriji po don Boskovi metodi delovali med mladino. Omembe vredno je, da so poleg posebej ustanovljenega Društva za zaščito delavske mladine od leta 1939 prav salezijanci organizirali in vodili počitniške kolonije za zdravstveno in socialno bolj ogroženo mladino.² KA med podeželsko mladino pa je zaostajala in je razumljivo nastajala v glavnem v okviru farne skupnosti v župnijah. V okviru katoliškega tabora je delovala tudi krščansko-socialistična mladina, o kateri bo še govor.

Liberalni, napredni tabor, ki je pokrival idejno območje jugoslovanske nacionalne misli in narodnega edinstva, je združeval mladino v mladinski JNS, sokolskih organizacijah, v raznih društvih in gibanjih, med katerimi so pomembna za univerzitetno mladino okoli glasila Naša misel in srednješolsko Naša volja. Na podeželju je v okrilju liberalnega tabora doživelo širši razmah mladinsko kmečko gibanje pod imenom Zveza kmečkih fantov in deklet. Zvezina društva so bila v Sloveniji zelo številna, pod vplivom članov KP in ZKMJ, tako na podeželju kot v vrhu Zveze društev so se nekako od 1934 začela vsaj nekatera društva razvijati vse bolj v levo smer. To napredno mladinsko gibanje je privedlo v letu 1941 do tega, da se je ZKFID kot samostojna mladina

ska organizacija vključila v Osvobodilno fronto.³

Idejni razvoj in dejavnost mladinskih organizacij se dostikrat ni skladal in ujemal s programom in cilji strankinega starešinstva. Del mladine jim je uhajal iz rok, hodil svoja lastna pota in si sam utiral pot k progresivnim silam ob zavračanju uradne in reakcionarne politike in napak svojega starešinstva tako v klerikalnem kakor v liberalnem taboru. Vendar je ob tem treba naglasiti, da je komunistična stranka in komunistična mladina hotenja mladega rodu po idejni in družbeni preroditvi znala pravilno usmerjati in je del mladine pripeljala do takšne razvojne poti, da se je zrelo odločala v najusodnejših dneh za program Osvobodilne fronte oziroma Mladinske osvobodilne fronte.

Kot vemo, krščanskosocialistična mladina ni bila homogena skupina, temveč so svoje privrženke imeli na univerzi v študentskem klubu Danica in Zarja in kasneje okrog revije Dejanje in zlasti v krščanskosocialističnem delavskem mladinskem gibanju pod imenom Krščanska delavska mladina (KDM) pod okriljem Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ). Med dijaštvom je v okviru Slovenske dijaške zveze nekdaj uspevalo križarstvo; njegovi ostanki proti koncu tridesetih let niso imeli na srednjih šolah vidnejše skupine z lastnim glasilom, temveč so se privrženec krščanskosocialističnih idej naslanjali zlasti na Zarjane. Morda bolj kot na univerzi in med mladimi delavci so prav na srednjih šolah rodila vidne uspehe prizadevanja klerikalcev, da bi čimveč katoliške mladine vključili v totalitaristični tabor. Pri tem so imeli z različnimi metodami delovanja nemalo zaslug mladci in zlasti Erlichovi Stražarji z obnovljenim delovanjem Slovenske dijaške zveze z dijaškim glasilom Stražni ognji. Klerikalna stranka in cerkveno vodstvo sta skušala zajeti tudi čimveč delavske in vajenske mladine, ki je поблиže spoznavala ali pa se vključevala v delavsko gibanje. Mladino so predvsem usmerjali v Zvezo mladih katoliških delavcev (ZMKD). Ta stanovska mladinska organizacija, kot je zagotavljalo njeno glasilo Mi mladi delavci, ni bila sindikalna organizacija, temveč je delovala po načelih, ki so slonela na žosizmu. Ta je bil po besedah papeža Pija XI. »dovršen tip katoliške akcije«. Katoliški ideologi na Slovenskem pa so razlagali, da je ZMKD zrasla iz naših, slovenskih razmer in da ne posnema v ničemer belgijskega žosizma, pač pa se z njim strinja v načelih, priznava brezpogojno avtoriteto cerkvenega vodstva in »ne le zunanje, ampak tudi v

vesti odklanja vsako sodelovanje in to kjerkoli z nasprotniki katolicizma, ker tako zahteva sv. oče, ter ima namen vzgojiti načelno globoke katoliške delavce.«⁴ S takim naukom in stališčem npr. tudi do delavske solidarnosti in akcijske enotnosti delavstva pa je trčila na delovanje Krščanske delavske mladine, ki se je razvila po reorganizaciji Mladinske zveze JSZ. Delovala je na temelju svojih pravil, ki so jih objavili v knjižici Cilji in pota KDM. Pravila so bila prirejena po vzoru delovanja belgijskih žosistov in nato poslana v pregled in odobritev cerkvenemu vodstvu. To je ugotovilo, da imata z ZMKD povsem podoben program, zato je vodstvo želelo, da bi se obe organizaciji zlili v eno samo gibanje v okviru Katoliške akcije, češ »da ne bi bilo nepotrebnega cepljenja«. Vendar je KDM ubrala svojo lastno pot. V idejnih člankih v svojem glasilu Vestnik KDM je sicer izhajala iz idej žosističnega gibanja, vendar je v realnem življenju močno pogrešala »dejansko krščanstvo v vseh slojih in razredih ljudstva, ki bo obstajalo iz dejanj in ne samo iz nauk in besed«.⁶

Na delovanje in širjenje KDM sta gledala klerikalna stranka in cerkveno vodstvo dokaj neprijazno. Gotovo je, da se je spor vodstva JSZ s klerikalnim vodstvom odražal in vplival na odnos ZMKD do krščanskosocialistične KDM. Ne le, da se je ZMKD do nje in njenega delovanja distancirala, ker je izjavljala zase, da je »daleč od vsakdanje politike«, temveč ji je tudi odrekala mesto v žosističnem gibanju. Trenja so šla tako daleč, da so na moč »dvomili« o katoliškem značaju KDM. Glasilo Mi mladi delavci ji je namreč očitalo, da ne more trditi, da KDM ni strokovna (sindikalna) organizacija, kar je ZMKD zase na raznih mestih glasila večkrat poudarjala. Še več, dolžila je svojo tekmo, da »vzgaja svoje člane le za JSZ in njeno politiko, o kateri ne vemo, če sloni na katoliških načelih. Saj je znano, da ne prizna brezpogojno cerkvenega vodstva«.⁷

Nasploh je ZMKD razglašala svoj odnos in stališče do akcijske enotnosti delavstva kot edino sprejemljivo in obvezno za vso katoliško mladino. Takole je med drugim pisala: »Mi smo bili in bomo za pravične mezde, tudi za delavske pravice se bomo vselej in povsod borili, to pa zato, ker nas tako Bog in katoliška cerkev uči in tudi zato, ker smo sami delavci in gre tu prav tako za naše koristi. Ne bomo, pa se ne bomo nikoli borili solidarno, kadar bodo komunistični ali določene povedano moskovski zunanji politični interesi to zahtevali, da se požene vse delavstvo v štrajk in manifestira

zanj pod krinko zboljšanja mezd ali kaj podobnega.«⁸

Takšno stališče v bistvu razkriva odklonilen odnos do ljudskofrontnega povezovanja, do demokratičnih in protifašističnih sil. Znova in znova se v podobnih inačicah pojavlja zlasti v klerofašističnem tisku in posebej mladinskem. KDM je kljub pritiskom klerikalne stranke in cerkvenega vodstva vztrajala pri svojem in se ni uklonila in vključila v ZMKD, temveč je z začetkom leta 1939 zopet izdajala svoj samostojni list z naslovom Delavska mladina. V uvodniku prve številke je poudarila, da je življenje naše delavske mladine težje kot kdaj koli prej, teža življenja razdvaja in ubija delavskega mladostnika že v prvih dneh vstopa v realno življenje. Zato bo izdajala svoj list, ki ga bo tudi sama pisala. Program dela in njena stremjenja bosta izhajala iz gesla: Iz življenja za življenje! »Delavska mladina hoče nekaj svojega, nekaj, kar bo sad njene dela, resnično življenjskega, kar bo njeno življenje, borbe, trpljenje in napore prikazalo take, kakršni v resnici so.«⁹ Pol leta zatem je list prenehal izhajati, katoliški mladi delavci, ki so sledili krščanskemu socializmu, so imeli 17. marca 1940 javni občni zbor KDM v prostorih JSZ v Delavski zbornici. Na občnem zboru so sicer še govorili o tem, da se mora KDM približati v svojem delu belgijski in francoski žosistični mladini, vendar so hkrati sprejeli pomemben sklep, »da bo naša KDM krepka kulturna organizacija, ki bo mlade delavce izobraževala in jih usposabljala za dobre strokovničarje«. S tem so seveda odkrito povedali, da se s slovensko mladinsko KA razhajajo in da se bodo v bodoče idejno še bolj vezali in vzgajali ob JSZ in njenem glasilu Delavski pravici.¹⁰

KDM, ki je bila na terenu povezana v celicah, je tudi poslej nadaljevala svojo dotedanjo dejavnost. Na terenu je prirejala razne kulturnoprosvetne nastope, povezane s predavanji, ki so jih imeli člani JSZ. Še ne povsem organizacijsko trdno in idejno izčiščena je pred pritiskom klerikalne stranke razumljivo iskala oporo v svojem starešinstvu JSZ, pri katerem jo je v veliki meri dobila. Skupni jezik in vztrajne zagovornike pa je imela tudi med nekaterimi študenti v akademskem klubu Zarja.¹¹ Slednji so imeli podobno usodo kot KDM, obe sta bili namreč izločeni zaradi svoje dejavnosti in nepokornosti klerikalnemu vodstvu iz pomožnih sil KA.

Da se krščankosocialistično delavsko mladinsko gibanje tik pred vojno ni tako razmahnilo in razvijalo, kot je na začetku

morda več obetalo, je več vzrokov. Vitko Musek v članku Naše mladinsko vprašanje v Delavski pravici vidi v primerjavi s predhodnim gibanjem Krekove mladine poglavitne vzroke predvsem v dejstvu, da je KDM nehoteno posnemala meščanska mladinska gibanja in se je pri tem izneverila psihični strukturi proletarske mladine. »In če so vsi,« je razvijal svojo misel dalje, »naši proletarski poizkusi le ostali poizkusi in se niso obdržali in dobili trajne vrednote, je bilo to le zato, ker so premalo ostajali zvesti svojemu osnovnemu programu — dvigati v mladem proletarcu zavest, graditi v njem novega, razredno zavednega in borbenega človeka, ki bo zmožen prevzeti vedno dolžnost ustvarjanja boljšega, pravičnejšega in potrebam ljudskih mas odgovarjajočega reda.«¹² Musek je zaključil članek s sklepno mislijo, da je treba odločno poskrbeti, da se delo KDM čimprej harmonično uskladi z »nujnimi potrebami in nalogami vsega slovenskega krščankosocialističnega gibanja in vsega slovenskega proletariata.«¹³ Pravilnost take odločitve in usmeritve delovanja je potrdil nadaljnji razvoj KDM, katerega posledica je bila, da se je večina vključila v NOB.

Ob koncu stare Jugoslavije so v vrstah katoliške mladine obstajali trije med seboj nasprotujoči si tabori, in sicer klerofašistični tabor mladcev, tabor stražarjev ter tako imenovana tretja skupina oziroma tabor. Slednji je združeval demokratično, svobodoljubno in protifašistično katoliško mladino s krščankosocialistično na čelu. Mladina iz tega tabora je sodelovala pri postavljanju temeljev Mladinske OF in je dala množično osnovo kasnejši Zvezi slovenske mladine.

Mnogo mladine je delovalo v sokolskih organizacijah. Po nastopu vlade JRZ se je v okrilju svojega starešinstva del mladine upiral pritiskom in zahtevam društva Krščanske šole, za katero je stala klerikalna stranka. Branili so moralna in etična načela svobodne osebnosti, Tyrševo sokolsko misel, samostojnost in neodvisnost Sokola v smislu resolucije ljubljanske sokolske župe leta 1936. Zlasti po ustanovitvi novega Orla, se pravi Zveze fantovskih odsekov in dekleških krožkov, se je vzgajala mladina v tem duhu tudi ob glasilu Sokol, katerega članki so postali vodilo v boju proti vpletanju sokolstva v strankarske namene in politične mreže bodisi JNS ali JRZ.¹⁴ Levičarski duh, ki je zajel tudi mladino v sokolskih vrstah v marsikateri telovadnici, je podprl zdrav, narodno močno osveščeni in demokratično naravnani vaditeljski kader, ki se je kot levo krilo Sokola vztrajno izvijal iz klešč reakcio-

narne JNS in režimske JRZ. Spor in razhajanje samostojnega Sokola z vodstvom JNS (taborski proces) je namreč v posameznih župah spremljala tudi mladina, ki je postajala vse bolj dovzetna za narodnoobrambno delo in akcije v posameznih krajih. Skupaj z Jadransko stražo, Mladinskim odsekom strelske družine in naprednimi študentovskimi klubi v Ljubljani in drugih mestih so se Sokoli kot telesno vzgojna in narodna organizacija posvetili zlasti po priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu pospešeni narodnoobrambni vzgoji s ciljem braniti svobodo in nedeljivost Jugoslavije.

Ob sokolski mladini pa ne moremo mimo tega, da ne bi na kratko orisali gibanja srednješolske nacionalne mladine okoli glasila *Naša volja* 1935—1941; del sokolske mladine je bil namreč vključen tudi v to gibanje, ki se je postopoma znotraj diferenciralo. Glasilo *Naša volja* si je prizadevalo ustvariti »enotno glasilo strnjene jugoslovanske mladinske fronte, ki bo nekoč delala po vzoru in šla po stopinjah Avgusta Jenka«. ¹⁵ Gibanje je vztrajno in nepopustljivo zagovarjalo jugoslovansko nacionalno misel in unitarizem in je za privrženca tudi pomenilo vedno in povsod *suprema lex*. Vse svoje sile naj bi usmerili v delo za »obnovo narodnega življenja, ki je mogoče le iz ideje, iz pokreta, ki bo izšel iz naroda samega, se v njem razvil in se zanj prikrojil«. ¹⁶ Zatorej so svojo dejavnost podrejali načelom, da je pravi razvoj mogoč le v pravičnem sožitju vseh stanov, zato zavračajo marksistično ideologijo razrednega boja in razrednega razvoja družbe v zgodovini. Izpostavili so geslo: »Kdor ni za narod, je proti njemu. In kdor je proti njemu, temu napovedujemo neizprosni boj.« ¹⁷

Gibanje jugoslovanske nacionalne mladine okoli *Naše volje* pa so na začetku ugodno sprejeli nacionalistični krogi, tako starešinstvo JNS kot študentska mladina z glasilom *Naša misel*.

Med pomembne naloge svojega programa so voljaši šteli predvsem narodnoobrambno delo, kar so po »anšlusu« znova naglašali in delo širše zastavili. Tako je *Naša volja* pisala, kako potrebno je, da se narodnoosvobodilnemu delu pridružijo vsi »brez razlike stanu in politične pripadnosti«, svoje sile pa bodo usmerili še zlasti proti potujčevanju slovenskega naroda. ¹⁸

Pri tem, ko je v svojih člankih poudarjala, da je mladini narodna koncentracija še kako potrebna, je z velikim zadovoljstvom spremljala pobude kakor tudi samo ustanovitev in dejavnost Narodnega akademskega bloka, za katerim je stala komunistična mladina na

univerzi. Voljaši so to združenje študentske mladine pozdravili in jo postavili za zgled drugi mladini pri neodložljivem narodnoobrambnem delu. ¹⁹ Nasploh je del voljašev v svojem razvoju v zadnjem obdobju stare Jugoslavije postajal levičarskim idejam sprejemljivejši, s čimer so naleteli na ostre obsodbe skrajno desničarskih mladinskih glasil tako v nacionalističnih vrstah kakor v nasprotnem klerikalnem taboru. Povod za vse konkretnejše napade na *Našo voljo* je bila povezanost s skupino študentov disidentov iz akademskega društva Jugoslavija. Ti so zavračali uradno politiko JNS, obsojali korupcijo v narodnem in državnem življenju ter zahtevali socializacijo gospodarstva in gospodarski kolektivizem. Po poskusu preusmeritve in obvlade kluba Jugoslavije, kar pa jim je spodletelo, ²⁰ so dobili za razlago svojih idej gostoljubje v listu *Naša volja*, obenem pa so si prizadevali za ustanovitev in odobritev novega študentskega kluba Narodno radikalno akademsko društvo Svoboda. ²¹ Pravkar omenjeno sodelovanje z voljaši pa, kot smo že omenili, ni ostalo brez odmeva. Tako je klerofašistično glasilo *Mi mladi borci* razglašalo, da kdor je zadnja leta pazljivo sledil dogodkom v nacionalističnih društvih, tega preobrat *Naše volje* ni presenetil. Že nekaj let sem je bilo opaziti v društvih »živahno delovanje levičarskih elementov, ki so med breznačelnim in o komunizmu nepoučenim liberalnim dijaštvom krepko minirali. Preobrat *Naše volje* je le posledica tega dolgoletnega izpodkopavanja«. ²² Mladčevska ocena preobrata voljašev je nedvomno pretirana, vendar hkrati vsebuje tudi zrno resnice o razpoloženju in hotenju določenih skupin voljašev oziroma o razcepljenosti v njenih vrstah.

Še hujši napad so voljaši doživeli od skrajno nacionalističnih vrst kroga študentov iz akademskega kluba *Edinost* z novim glasilom Avgust Jenko. Obsodili so akcijo o združevanju naprednih političnih skupin jeseni 1940, kakor tudi kasnejši rezultat tega sodelovanja: proglas Na skupno delo! z dne 25. januarja 1941. Mimo tega vse tiste, ki so poziv mladinske akcije v smislu skupnih smernic in osnovnih načel političnega, gospodarskega in socialnega programa objavili v svojih glasilih ter pokazali svojo pripravljenost za sodelovanje. Med njimi so bili tudi mladinski list *Naša volja*, srednješolsko literarno glasilo *Naša rast* in *Gruda*, glasilo Zveze kmečkih fantov in deklet. Mladina okoli glasila Avgust Jenko je tako v uvodniku prve številke oktobra 1940 naglašala, da stopa pred »našo mladinsko javnost v najusodnejšem trenutku jugoslovanske zgo-

dovine, ko je naša pomoč za rešitev jugoslovanske nacionalne misli najpotrebnejša.²³ Ob zavračanju omenjenega programa je v kasnejših številkah lista zagotavljala, da ne spada k tej napredni mladini in prisegala na Jenkov program, vendar ga je že na začetku in v svojem nadaljnjem idejnopolitičnem profilu izkrivljala, kar ji je močno očitala Naša volja, saj je bilo vse bolj očitno, da so izpovedovali ljotečevsko-zboraške ideje.²⁴ S svojo usmerjenostjo se je tako razumljivo zapletla v polemiko z Našo voljo. List Avgust Jenko pa se je zaletaval tudi v članke v kulturno-socialni reviji Misel in delo. Še posebej so pripravljali napad na članke »najmlajšega doktorja Aleksandrove univerze«, na Ivana Hribarja, ki je bil prvi podpisnik vloge za odobritev Društva prijateljev SZ in je z dokajšnjo simpatijo pisal v omenjeni reviji o SZ.

Svoje privržence je krog lista Avgust Jenko imel tudi med srednješolsko mladino tako v Ljubljani, Kočevju, Kranju, Škofji Loki, na Jesenicah in drugod.²⁵ V nacionalističnem taboru je podobno, kot nekoliko prej med študentsko mladino, prišlo do razcepljenosti tudi med srednješolsko mladino z glasilom Naša volja. Del mladine, zlasti sokolske, je bil naklonjen levičarskim idejam in je stopil v usodnem času z ZKMJ v narodno-osvobodilni boj, del mladine je pristopil k mladi JNS in nekaj k ljotečevsko-zboraški skupini. Seveda je prihajalo tudi v teh skupinah ob kasnejših pomembnih odločitvah do notranjega razhajanja, najbolj desničarski elementi so sledili slovenski kontrarevoluciji in narodnim izdajalcem.

Novo izvoljeno vodstvo komunistične mladine, Pokrajinski komite ZKMJ za Slovenijo (Lojze Ocepek kot sekretar, člani Lidija Šentjunc, Bojan Kraigher, Dušan Kveder in Kastelic iz Hrastnika), je v duhu pokrajinske konference ZKMJ junija 1935 v Ljubljani in IV. državne konference ZKMJ 1935 v Zagrebu in njunih sklepov začelo jeseni istega leta okoli glasila Mlada pota in s »Proglasom slovenski mladini« zbirati mladinske sile v enotno, demokratično in protifašistično mladinsko gibanje. Program Mladih potov pa je našel odmev tudi pri nekaterih mladinskih skupinah in organizacijah drugih idejnih smeri. Svoj vrh je gibanje doseglo sredi leta 1936, ko se je vse bolj povezalo z mladinskim mirovnim gibanjem v tem letu in poleti z veliko tekstilno stavko v Sloveniji, dasi je bil list že junija 1936 policijsko prepovedan. Nesporno je, da so Mlada pota opravila pionirsko delo v zbliževanju mladinskih sil, pri čemer jih je v zadnjih mesecih delovanja usmerjalo tudi

pismo »Mladim ljudem«. V njem so bile smernice s VI. kongresa Komunistične internacionale in nakazana nova vloga jugoslovanske komunistične mladine v ljudskofrontnem gibanju. Tako je uvodnik junija 1936 »Naš obračun« v Mladih potih že v tem smislu poudarjal, da je bil cilj mladopotnega gibanja združiti vse svobodoljubne organizacije in skupine slovenske mladine na temelju dogovorjenega programa, sprejemljivega za vse, v obrambo socialnih, kulturnih, narodnih in protivojnih pravic. Ta naš svetli cilj, piše dalje, se uresničuje, zato ni več daleč dan, ko se bodo združili vsi svobodoljubni mladi slovenski ljudje. Zato ponujamo bratsko roko vsej krščanskosocialistični, nacionalni, marksistični, katoliški in demokratiški mladini in jo vabimo na iskreno sodelovanje.²⁶

To uspešno mladinsko gibanje, ki se je krepilo v duhu ljudskofrontnih smernic, pa je za nekaj časa zavrla kriza, ki je nastala v vodstvu PK ZKMJ za Slovenijo in CK ZKMJ med drugim tudi zaradi posledic napačnega razumevanja in izvajanja direktiv o reorganizaciji ZKMJ v smislu odločitev VI. kongresa KMI jeseni 1935.²⁷ Vendar je razplet kriznega obdobja komunistična mladina v Sloveniji z ustanovitvijo KPS aprila 1937 in formiranjem Mladinske komisije pri CK KPS v začetku leta 1938 uspešno izpeljala tako v idejnem razvoju kot v praktični dejavnosti. Mimo tega je odločilno vplivalo na nadaljnji razvoj mladinskega gibanja v Jugoslaviji kot v Sloveniji uresničevanje smernic Titovega članka SKOJ na novom putu, ki je bil objavljen v majski številki Proletara 1937. V njem poudarja predvsem osnovne naloge ZKMJ: delo za razvoj in utrjevanje vseh demokratičnih, naprednih in kulturnih organizacij; dejavnost v korist sodelovanja vseh naprednih mladinskih organizacij; vzgojo mladine v duhu boja proti fašizmu, za demokracijo, napredek in mir; varovanje legalnosti vseh mladinskih organizacij.²⁸ Tako je v obdobju od 1937 do V. državne konference ZKMJ avgusta 1939 poleg obnovljenih ali na novo osnovanih aktivov ZKMJ bila znova postavljena mreža okrožnih komitejev ZKMJ, razen tega je komunistična mladina povečala svoje pozicije tudi v legalnih mladinskih organizacijah in društvih.²⁹ V Sloveniji se je mladina zlasti povezovala na osnovi narodnoobrambnih programov in vzajemnega sodelovanja pri uresničevanju zastavljenih nalog, ki jih je objavljala v svojih glasilih. To narodnoobrambno gibanje je bilo eden izmed pomembnih elementov protifašističnega mladinskega gibanja, ki je s formiranjem PK ZKMJ za

Slovenijo v letu 1939 postajalo vse bolj samostojno, s pritegovanjem mladine vseh idejnih smeri pa pomembna osnova za kasnejši razvoj Mladinske osvobodilne fronte. Mladinsko vprašanje, ki je postajalo vse bolj žgoče ob posledicah sprememb v gospodarskem sistemu kot ostalina poprejšnje gospodarske depresije, kar se je kazalo v veliki brezposelnosti, sezonskem delu v tujini, izseljevanju in pospešenem rekrutiranju kmečke mladine iz srednjih in malih posestev v vaški in industrijski proletariat, so obravnavale tako meščanske stranke kot KP in ZKMJ. Če sledimo dejavnosti KP in ZKMJ, moramo poudariti, da je znova in glasneje izpostavljala v svojih legalnih glasilih in občasnih letakih vprašanje skupnega programa slovenske mladine. Tu bi omenili npr. legalno skojevsko glasilo Mladina (1937) in partijski tednik Tabor, ko je z objavo članka Iva Ribarja, sekretarja CK ZKMJ 6. avgusta 1938 pozival, naj mladinske organizacije, ki sestavljajo večino mladine: Sokol, Zveza fantovskih odsekov, Zveza društev kmečkih fantov in deklet in delavske mladinske kulturne organizacije z dogovarjanjem o reševanju skupnih zahtev sklenejo skupen program.³⁰

Pomembne korake k nastajanju skupnega mladinskega programa, ki je zaobjel tudi protifašistično gibanje, je opravila srednješolska literarna revija Slovenska mladina 1938–1940, ko je povezovala organizacije ZKMJ na srednjih šolah. List pa je kmalu prekoračil okvir srednješolske mladine, saj so tesno sodelovali s študentovsko v okviru Slovenskega kluba in z razširjanjem dopisništva med delavci in vajenci. Takšno širšo dejavnost je nakazovala že resolucija, sprejeta na sestanku poverjenikov Slovenske mladine oziroma boljše srednješolske konference ZKMJ na Osredku pri Krškem avgusta 1938.³¹

Spomladi 1940 je bila prepovedana revija Slovenska mladina, zato je nadaljevalo nje delo glasilo Srednješolec. Nastal je na osnovi sklepov tridnevne srednješolske mladinske konference ZKMJ jeseni 1940 v Ljubljani. Vendar je bil v sklopu protikomunistične ofenzive, ki je močno posegla tudi na srednje šole, že po dveh številkah prepovedan in sledile so represalije nad sodelavci, razširjevalci in bralci tega lista.³²

Določnejše naloge mladinskega in hkrati protifašističnega gibanja je prineslo tik pred aprilskim zlomom ilegalno glasilo ZKMJ Glas delovne mladine, ki je izšlo marca 1941. Pisalo je v duhu smernic, izraženih v resoluciji VI. državne konference ZKMJ, obravnave mladinskega vprašanja na V. držav-

ni konferenci KPJ jeseni 1940 in še posebej na pokrajinski konferenci ZKMJ za Slovenijo februarja 1941 v Tacnu pri Ljubljani. Tako kot na prejšnjih, so tudi na tej delegati kritično ocenili delo ZKMJ med mladino v poslednjem času. Med naštevanjem napak so še vedno ugotavljali primere sektaštva, ponekod slabe odnose med ZKMJ in KP in premajhno učinkovitost. Dasi so na drugi strani morali pritegniti dejstvom, da je mladina vseh idejnih smeri vse bolj dejavna v zadnjem času tako npr. v akcijah za izpustitev internirancev, med katerimi so bili tudi mladinci, v zbiranju materialne pomoči zanje, v protidraginjskih demonstracijah, v pobiranju podpisov in akcijah za ustanovitev Društva prijateljev SZ in o pomoči stavkajočim, v protestih proti nedemokratskim ukrepom šolskih oblasti in podobno. Med drugim je bilo sklenjeno, da mora komunistična mladina politično pospešeno delati med delavsko, vajensko in kmečko mladino in jo na osnovi skupnih zahtev pritegniti v skupne akcije in gibanje. Temu primerna je bila sestava na novo izvoljenih članov PK ZKMJ za Slovenijo.³³

Prvo in edino številko Glasa delovne mladine sta s sodelavci urejala sekretar PK ZKMJ Viktor Stopar in član CK KPS Boris Kraigher. Poleg socialnih zahtev in klica delavski mladini, da naj se po razpustu sindikatov URSSJ konec decembra 1940 vključuje v ilegalne odbore Delavske enotnosti, je list hkrati ostro obsodil Kulovčev poziv mladini, ki naj bi se strnila v okviru JRZ. Izjavil je, da tako skupnost napredna mladina zavrača, ker je protirazredna in proti delavski mladini. Zato je odgovor komunistične in hkrati vse napredne mladine v kratkem programu. Ta program zahteva demokratske svoboščine in odpravo protiljudske zakonodaje, socialnoekonomske zahteve in naslonitev v boju proti imperialistični nevarnosti na SZ. Na koncu poziva vse mladinske organizacije ne glede na idejnopolitično naziranje, naj se bore za združitev vseh naprednih mladinskih sil na Slovenskem, kakor tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah.³⁴ Krizo ljudskofrontnega povezovanja, ki jo je med drugim povzročila nenapadalna pogodba med fašistično Nemčijo in SZ, je komunistična mladina, ki je sledila politični preorientaciji KP, uspešno premagovala. Poleg družbenoekonomskih zahtev mladine je hkrati poudarjala tudi nujnost boja proti imperializmu za ohranitev narodne neodvisnosti in za obstoj pod geslom: »Za kruh, svobodo in mir.« V ozračju druge svetovne vojne, ki je rušila versajski sistem in prinašala posledice vojnega gospodarstva tudi v

jugoslovanski prostor, se je demokratična, rodoljubna in protifašistična mladina približevala in opredeljevala za smer, ki jo je naznalovala komunistična mladina. Svojo zrelost pa je pokazala že v marčnih demonstracijah in aprilskem prostovoljskem gibanju.

Po okupaciji se je mladina vključevala v osvobodilno gibanje v okviru ustanovnih in mladinskih skupin, ki so se nekoliko kasneje vključile v OF, to sta bili Zveza društev kmečkih fantov in deklet in skupina aprilskih prostovoljcev iz nacionalističnih krogov. ZKMJ in mladinski aktivisti iz sokolskih in krščanskosocialističnih vrst so v prvih mesecih delovanja Osvobodilne fronte močno razgibali mladino. Tu bi omenili le pomemben delež mladine pri propagandnem delu, sabotažah, zbiranju orožja in drugega materiala za prve partizanske enote, sodelovanje v varnostno-obveščevalni službi in Narodni zaščiti in slednjič odhod v prve partizanske čete in bataljone.

ZKMJ je kot udarno jedro in povezovalni subjekt v protifašističnem in demokratičnem gibanju že pred vojno pričela zdaj spoznavno z vodstvom NOB snovati v okviru Osvobodilne fronte svojo Mladinsko osvobodilno fronto.

Do prve organizacijske oblike Mladinske OF je prišlo oktobra 1941, ko jo je ustanovil IO OF in je njegovo utemeljitev prinesel Slovenski poročevalec z naslednjimi besedami: »Mladina je narodova bodočnost. Vse narodno osvobodilno gibanje, ki ne bi znalo zajeti mladine, bi ostalo na polovici poti; zaradi tega in glede na dejstvo, da slovenska mladina neugnano vre v OF, se je Izvršni odbor OF SN odločil, da organizira *Mladinsko osvobodilno fronto*, ki bo kot *samostojno mladinsko gibanje sestavni del celotne OF*.« In na vprašanje, čemu samostojna organizacija, pravi članek, da »zato, ker mladine, njenega mladostnega poleta, njene pobude ne smemo utesnjevati v organizacijske in politične oblike starejših ljudi, temveč moramo dati mladini možnost *razmaha* pod *solidnim vodstvom*, ki razume potrebe mladega človeka.«³⁵

V IO Mladinske OF so bili predstavniki ustanovnih skupin, tako je za KP oziroma ZKMJ bila Lidija Šentjunc, za krščanske socialiste Jože Zemljak in za Sokole Franjo Lubej. Mladinska OF je novembra 1941 izdala dvojno številko *Mlade Slovenije*, ki je poslej izhajala več ali manj kot štirinajst dni od novembra 1941 do konca oktobra 1942 in ga je urejala Lidija Šentjunc s sodelavci. S svojim jasnim in širokim programom in pestro vsebino je opravila pomembno poslanstvo med mladino in temeljno pri-

spevala k idejnopolitičnemu in organizacijskemu razvoju ter akcijski enotnosti protifašističnega mladinskega gibanja. V programu Mladinske OF je še bolj poudarjena potreba, »da se mladi še tesneje združijo in ne smejo biti v različnih taborih in ne vsota različnih skupin, marveč enotna fronta mlade generacije, ki gre smelo v boj za novo življenje.«³⁶ Program mladinske OF z nadrobno naštetimi nalogami in dolžnostmi vsakega člana poudarja 1. v prvi vrsti združitev vseh mladinskih sil in 2. glede na sprejeto načelo oboroženega boja predvsem stopanje v partizanske vrste in borbene grupe in NZ.³⁷ Če torej primerjamo program že omenjenega skojevskega glasila *Glas delovne mladine* in M OF, moremo vsakakor glede na preteklo protifašistično mladinsko gibanje označiti nekatere paralele, ki so tako rekoč skupno izhodišče za osvobodilni boj. To so boj proti fašizmu, v tem boju združiti mladino vseh jugoslovanskih narodov ne glede na versko in politično pripadnost. Morda je prvi program bolj osredotočen na socialne elemente mladinskega gibanja, značilnega za kapitalistični družbeni red v stari Jugoslaviji in tako del razrednega delavskega gibanja. V drugem programu, ki je razumljivo v nalogah in ciljih povsem identičen programu OF, kaže poudariti, da naj bi mladina bila predvsem udeležena pri akcijski dejavnosti tako v aktivističnih vrstah kot v partizanskih enotah, borbenih grupah, Narodni zaščiti za osvoboditev in združitev vseh Slovencev. Tako je akcijska dejavnost, ki se stopnjuje do najostrejših oblik (oborožen boj), bistven premik v programu in pomembno sredstvo pri uresničevanju mladinskega protifašističnega gibanja, ki v naslednjih fazah narodnoosvobodilnega boja vsebuje tudi elemente družbene preobrazbe.

OPOMBE

1. Članek je le izsek širše raziskave *Razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij in gibanj od srede 30. let do 1941*. — 2. Salezijanski vestnik 1937, št. 2, 3, 4, 5, 6; 1939, št. 3 in 10. Salezijanski vestnik, glasilo za salezijansko sodelovanje (1916—1944) je pomemben vir za preučevanje KA med dijaško in zlasti delavsko mladino in veliko več kot Mi mladi borci in Mi mladi delavci prinaša nadrobne podatke o razvoju in delovanju KA med mladino. — 3. Omeniti velja, da so bili med člani Glavnega odbora Zveze društev KFID in v samih društvih na podeželju tudi člani KP in SKOJ ter ljudje, ki so bili blizu levičarskim idejam. Po poročilu v Grudi ob 15. občnem zboru Zveze društev KFID v decembru 1939 naj bi zajelo kmečko mladinsko gibanje pod njihovim praporom

okoli 20.000 pripadnikov. Tako so imeli tedaj 143 kulturno-prosvetnih odsekov, 67 kmečko-športnih, 56 kolesarskih in 12 socialno-gospodarskih pododsekov, 88 pevskih, 26 godbenih, 8 smučarskih pododsekov ter 6 dramskih, nekaj pa jih je delalo v pripravljalnih odborih Društev kmečkih fantov in deklet (Gruda 1939, november-december, št. 11-12). — 4. Mi mladi delavci, 8. decembra 1938, št. 4. — 5. Vestnik Krščanske delavske mladine, I., maj 1937, št. 5. — 6. Vestnik Krščanske delavske mladine, II., junij-julij 1938, št. 6-7. — 7. Mi mladi borci, 8. decembra 1938, št. 4. — 8. Mi mladi delavci, 13. oktobra 1938, št. 24. — 9. Delavska mladina, januar 1939, št. 1. — 10. Delavska pravica, 28. marca 1940, št. 14. — 11. Janko Prunk, SKOJ in Krščansko socialistična delavska mladina med obema vojnama v Sloveniji. (Povzetek referata na posvetovanju o preučevanju zgodovine SKOJ in mladinskega gibanja v Sloveniji, aprila 1981, rokopis). — 12. Delavska pravica, 17. oktober 1940, št. 43. — 13. Ibidem. — 14. Franjo Lubej-Drežče, Odločitve. Boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem. Ljubljana 1980, 67—75; 155—157. — 15. Naša volja, 7. novembra 1935, št. 2; 21. januarja 1936, št. 1; Avgust Jenko, rojen 1894 v Ljubljani, je bil eden izmed pomembnih voditeljev mlade revolucionarne struje »preporodovcev« v letih 1912—1914. Z idejnimi članki je Jenko sodeloval v glasilu Preporod (1912—1913) in dveh številkih mesečnika Glas Juga (1914; širil je in utrjeval jugoslovansko narodno misel (Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari) ter hkrati poglobljajl protiaustrijsko stališče srednješolske in akademske mladine. Kot 20-letni akademik na Dunaju se je po izbruhu prve svetovne vojne pridružil jugoslovanskim dobro-

voljcem in padel v srbski vojski na Ceru 1914. — 16. Naša volja, 24. februarja 1936, št. 2-3. — 17. Ibidem. — 18. Naša volja, 15. marca 1938, št. 12. — 19. Naša volja, 15. maja 1939, št. 15. — 20. Slavko Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941, Ljubljana 1972, str. 340—341. — 21. Ibidem. — 22. Mi mladi borci, 25. oktobra 1940, št. 7. — 23. Avgust Jenko, 9. oktober 1940, št. 1 in 9. marca 1941, št. 1. — 24. Avgust Jenko, 9. marca 1941, št. 1. — 25. Ibidem. — 26. Mlada pota, 23. junija 1936, št. 6. — 27. Več o tem glej Miroljub Vasić, Revolucionarni omladinski pokret u Jugoslaviji 1929—1941, str. 380 in dalje. — 28. Prav tam, str. 463: Proleter za maj 1937, št. 5. — 29. Tako je moralo sredi leta 1938 klerofašistično vodstvo ugotavljati, da se je komunizem razširil v delavnicah, šolah, po igriščih, klubih itd., kjer širi nezadovoljstvo, »celo člani katoliških organizacij so čestokrat okuženi s komunizmom in z njimi sodelujejo«. (Mi mladi delavci 14. julija 1938, št. 18). Zopet na drugem mestu je brez pridržka priznavalo, da ima komunizem med delavsko in vajensko mladino dobro razpredene mreže in da je pod velikim vplivom njihovih celic. (Mi mladi delavci, 17. avgusta 1938, št. 22). — 30. Tabor, 6. avgusta 1938, št. 2. — 31. Arhiv IZDG, spominsko gradivo. — 32. Alenka Nedog, »Srednješolec«, Borrec 1963, str. 277—280. — 33. Viktor Stopar, zapisek pogovora z dne 20. januarja 1981 in Tine Zaletel, zapisek pogovora z dne 2. februarja 1981. — 34. Glas delovne mladine, marec 1941, št. 1. — 35. Slovenski poročevalec, 24. oktobra 1941, št. 22. — 36. Slovenska mladina, november 1941, št. 1-2. — 37. Slovenska mladina, december 1941, št. 3.

ČEŠKOSLOVAŠKA UMETNOST V ZBORNIKU ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO

MOJCA JENKO

V slovenskem umetnostnozgodovinskem svetu smo v obdobju obletnic. Praznovali smo šestdesetletnico ustanovitve stolice za umetnostno zgodovino na ljubljanski univerzi; prav tako smo slavili šestdeset let obstoja slovenskega umetnostnozgodovinskega društva. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1920; na njegovem prvem občnem zboru še istega leta pa je bilo sklenjeno, da prično z izdajanjem znanstvenega glasila s preprostim in jasnim naslovom Zbornik za umetnostno zgodovino.¹ Prva številka glasila je izšla naslednje leto in tako se nam letos obeta še en jubilej.

Ob tej priložnosti bi se našemu Zborniku lahko nekoliko bolj posvetili ne le z imenitnejšo številko v jubilejnem letu, temveč tudi z obdelavo oziroma analizo opusa, ki so nam ga posredovale tako predvojne kot tudi povojne številke.

Posvetila sem se češkoslovaški umetnosti ter pomembnim češkim in slovaškim umetnostnim zgodovinarjem, ki so svoji domači umetnosti poiskali pravo in dovolj vidno mesto v okviru evropske umetnostne zgodovine. Za popularnost češkoslovaške umetnosti je poskrbela generacija strokovnjakov, ki se je izšolala v t. i. dunajski šoli. Tako so bili kolegi in prijatelji naših, tudi na Dunaju študirajočih utemeljiteljev moderne slovenske umetnostne zgodovine. Vezi, ki so se stkale med slovanskimi rojaki v študentovskih letih, so se ohranile in razvile v plodno strokovno sodelovanje, kar je vidno tudi v objavljenih delih v Zborniku.

Gradivo, ki obravnava češkoslovaško umetnost, je zelo raznovrstno in se je izoblikovalo nekako v pet skupin: prvi dve zajemata razprave, ki govorijo o češkoslovaški umetnosti in ki povezujejo naš kulturni prostor z njihovim; tretja skupina zajema razstave na naših tleh, ki so prikazovale dosežke umetnostne kulture na Češkoslovaškem v različnih obdobjih; zadnji dve skupini pa nam prinašata raznovrstne krajše novice ter bibliografske novosti. Tako je bilo moč sestaviti nekakšen katalog v obliki petih prilog, ki so dodane na koncu sestavka; na temelju le-teh se je izoblikoval tudi komentar v petih poglavjih.

RAZPRAVE O ČEŠKOSLOVAŠKI UMETNOSTI (bibliografija 1., 2.)

Tovrstni prispevki v Zborniku so bili zelo redki, saj imamo opraviti le z dvema razpravama. Prva (Moderna češka umetnost) datira v leto 1924, ko je razstavljalo v Ljubljani društvo Mánes.² Ob tej priložnosti je Antonín Matějček, prijatelj naše velike trojice umetnostnih zgodovinarjev, Izidorja Cankarja, Vojeslava Moleta in Franceta Steleta, objavil razpravo, ki nas seznani z njihovo umetnostjo v času od devetdesetih let 19. stoletja do dvajsetih let našega,

na področju vseh treh likovnih vej. Članku je priloženih tudi 25 reprodukcij različnih avtorjev, ki imenitno ilustrirajo obravnavano gradivo.

V to skupino sodi še razprava, ki jo najdemo v t. i. Steletovem zborniku iz leta 1959; ta zagnjetni zvezek glasila s članki in razpravami znanih evropskih umetnostnih zgodovinarjev je posvečen petinsedemdesetletnici nestorja slovenskih umetnostnih zgodovinarjev. Razprava obravnava razvoj plastike na čeških tleh od paleolita do 15. stoletja in je delo V. V. Stecha. Originalni naslov se glasi *Plastické problémy v nejstarší české skulptuře*, saj je bil objavljen v češčini in ilustriran s 23 reprodukcijami.

RAZPRAVE, KI POVEZUJEJO NAŠ KULTURNI PROSTOR S ČEŠKOSLOVAŠKIM (bibliografija 3.—8.)

V tem poglavju se srečamo s sedmimi razpravami, od katerih je kar šest objavljenih v Zborniku stare vrste. Glavnino predvojnih razprav predstavljajo dela Franceta Mesesnela, ki obravnavajo korespondenco Janeza in Jurija Šubica z njunim češkim stanovskim kolegom in prijateljem Vojtěchom Hynaisom.³ Brata Šubica sta se s kasnejšim predstavnikom generacije praškega Národnega divadla seznanila ob

Vojtěch Hynais, Portret Janeza Šubica

obisku Dunaja s svojim učiteljem Janezom Wolfom. Kasneje je to trojico vodila bolj ali manj skupna študijska pot po Italiji. Postal so veliki prijatelji in so tesne stike vzdrževali tudi, ko jih je pot usode vodila vsakega po svoje. Avtor razprav si je zastavil nalogo razjasniti in osvetliti pota ter opus sinov Poljanske doline. Končni rezultat je bila monografija o Janezu in Juriju Šubicu; kot vmesne stopnje h končnemu cilju pa so rezultati manjših razprav. Med njimi je še ena, objavljena v Zborniku, in sicer z naslovom »Brata Šubic in češka umetnost«, ki ima priložene tudi tri reprodukcije Hynaisovih del. Pomen zveze s češko sodobno umetnostjo za naša brata-slikarja najbolje označuje zaključek razprave, ki je podan s temi besedami: »Stik s Čehi in njihovo generacijo Národného divadla je oba Šubica dvignil iz naše preživele kulturne atmosfere ter jima dal priliko sodelovanja pri veliki umetniški nalogi, ki je bila izraz splošne volje zavednega slovenskega naroda. S tem se je kulturna podlaga premaknila tudi za Slovence. Brata Janez in Jurij Šubic sta v zvezi s češko umetnostjo dozorela ter pričela ustvarjati za naše nastajajoče meščanstvo z narodnim obeležjem. Pri Čehih nista našla izpolnitve svojih umetniških teženj; našla sta pa sorodna stremjenja, le da v splošnejši meri in z mogočnimi kulturnimi sredstvi.«⁴

Ostali sta nam še dve predvojni razpravi. Prva (Brnski zvonar Jan Krstnik Mellack) je delo Františka Stranyja in govori o našem slovenskem rojaku, ki je bil doma iz Branika (Rihemberga) na Goriškem; pot ga je vodila na Moravsko, kjer je postal leta 1691 brnski meščan; v njegovi novi domovini je ohranjenih trinajst zvonov, datiranih pred leto 1700. Druga razprava (Stara slika Rojstva v Narodni galeriji) pa govori o razvoju ikonografskega motiva Jezusovega rojstva na Češkem v 14. stoletju in njegovem vplivu na sosednje dežele. Povod tej razpravi je bila slika Jezusovega rojstva, ki je visela v ljubljanski Narodni galeriji, v takratnem kabinetu tujcev.⁵ Izidor Cankar, avtor razprave, v zaključku postavi naš primer v osemdeseta leta 14. stoletja in ga pripiše neznanemu češkemu mojstru. Kot primerjalno gradivo to objavljeno delo spremljajo reprodukcije Jezusovih rojstev različnih avtorjev tistega časa, med katerimi so s po enim primerom zastopani Vyšebrodski mojster, neki naslednik Třeboňskega mojstra in zasilno imenovan Češki mojster iz okrog 1380.

Posvetimo se še zadnji razpravi tega poglavja (Skulptura Parlerovog kruga u zagrebačkoj katedrali), objavljeni v povojnem času. Anđela Horvat je izdelala natančen katalog plastičnega okrasja, ki nas zanima, nato pa si je zastavila vprašanje, kako je tak tip plastike in način postavitve le-te zašel v Zagreb. Avtorica se sklicuje na osebno poznanstvo zagrebškega nadškofa Eberharda s samim Sigismundom Luxemburškim in kot rezultat teh osebnih stikov naj bi parlerjanska umetnost segla tako daleč na jug.

RAZSTAVE ČESKOSLOVAŠKE UMETNOSTI PRI NAS IN ODMEVI NANJE (bibliografija 9.—46.)

Pri zgoraj obravnavanih razpravah smo opazili, da jih velika večina datira v čas pred drugo svetovno vojno; v tem poglavju pa smo soočeni z nekoliko drugačno sliko: opraviti imamo z osmimi razstavami (bibl. 9.—17.) s področja češkoslovaškega umetnostnega snovanja različnih obdobj, od katerih jih je kar pet gostovalo v naših likovnih razstaviščih po vojni, in sicer v veliki večini v Ljubljani. Tip razstav lahko označimo kot pregledni; po vsebini pa bi jih mogli ločiti v sodobne, ki so prevladovali, in take, ki so prikazovale že nekoliko oddaljena obdobja.

Morda se je bralcu zastavilo vprašanje, kako so sodobniki sprejemali te razstave. Tudi ta odgovor se skriva v Zborniku, in sicer v rubriki Bibliografija. Tu je omenjena vrsta člankov objavljenih v sodobnem časopisju; tako se je pred vojno za češkoslovaško umetnost najpogostejše zanimal Slovenec, sledita pa še Narodni dnevnik in Jutro; v povojnem času pa novice in komentarje o tovrstnih razstavah prinašajo z nekoliko manjšo intenzivnostjo, v primeri z obdobjem pred vojno, Delo, Dnevnik in Naši razgledi.

NOVICE (bibliografija 47.—55.)

Sem sodijo nekrologi in podobne vesti ter sporočila ob nešteti obletnicah umetnikov in umetnostnih zgodovinarjev. France Mesesnel nam leta 1925 sporoča, da je umrl češki kipar Jan Štursa⁶ ter da je društvo Mánes v Pragi priredilo razstavo umrlega slikarja Miloša Jiráneka.⁷ Isti avtor nam leta 1937 sporoča tudi o smrti Františka Žákavca, profesorja bratislavske univerze, ki se je posvečal češkoslovaški umetnosti 19. stoletja ter kritiki, s katero je »ustvaril klasično merilo dobrega kritika«⁸ v svoji deželi. Poslednji nekrolog o češkoslovaških umetnikih in umetnostnih zgodovinarjih pa moramo prebrati v Zborniku iz leta 1970, ki ga je prispeval Franc Stelé. Govori o življenju in delu znanega umetnostnega zgodovinarja Antonína Matějčka, profesorja praške univerze, ki se je posvečal domačemu srednjemu veku. Prispevek ima na koncu priložen tudi seznam najpomembnejše pokojnikov bibliografije.

Vsekakor pa je Zbornik na Slovensko prinesel tudi nekaj slavnostnih novic (bibl. 51.—55.) Vrtijo se okrog jubilejev vidnih češkoslovaških umetnikov, in sicer petdesetletnice Maksa Švabinskega⁹ in sedemdesetletnice Vojtěcha Hynaisa. Svoja jubileja sta praznovala leta 1924; spomnilo se ju je tudi naše takratno časopisje kot Ljubljanski zvon, Jutro in Slovenski narod.

KNJIGE, ČLANKI, REVIEJE (bibliografija 56.—84.)

Umetnostnozgodovinska bibliografija, ki jo prinaša Zbornik, nas seznaja z raznimi novi-

mi knjigami ter zanimivimi članki, ki so izšli v najrazličnejših bolj ali manj strokovnih glasilih in revijah. Ravno na tem področju se najlepše kaže dokajšnje zanimanje slovenske javnosti, oziroma natančneje rečeno zanimanje sestavljalca bibliografije vsake številke posebej za to ali ono področje. Ob pogledu na češkoslovaško bibliografijo, ki jo prinaša naše glasilo, zapazimo veliko večje zanimanje v starih, se pravi, predvojnih Zbornikih, medtem ko je zanimanje po osvoboditvi precej padlo. K temu je veliko pripomogel v prvi vrsti France Mesesnel, ki je mnogo prispeval k bibliografijam predvojnih števil. Zavedati se moramo, da je bil s preučevanjem življenja in dela naših slikarskih bratov Šubic tesno povezan tudi s polpreteklo in sodobno češkoslovaško umetnostjo. Tako se ni čuditi, da nam prav France Mesesnel edini prinaša vesti o češkoslovaških na novo ustanovljenih umetnostnih revijah in nas seznanja z vsebino posameznih števil (bibl. 78.—84.)

Večje zanimanje za umetnost češkega in slovaškega naroda pred vojno nam kaže tudi ne preveč obširen seznam novih knjig (bibl. 56. do 62.). V vseh enaintridesetih Zbornikih, kolikor jih je izšlo do danes, je moč zaslediti sedem tovrstnih novitet, od katerih le dve datirata v povojni čas. Njihova vsebina je raznovrstna: v dveh se avtorja ukvarjata s področjem arheologije, saj obravnavata neolitiko in bronzasto sekire jadranskega tipa na Češkem; področje etnologije pokriva knjiga, ki govori o ljudskem stavbarstvu na Slovaškem; edino knjigo, ki obravnava umetnost novega veka, in sicer baročno umetnost na Češkem, pa je predstavil in ugodno ocenil Sergej Vrišer. Preostale tri knjižne novosti obravnavajo domačo, češkoslovaško umetnost srednjega veka; opraviti imamo z dvema Matějčkovima knjigama o knjižnem slikarstvu ter delom Alberta Kutala, ki obravnava srednjeveško plastiko.

Preostanejo nam še članki (bibl. 63.—77.), omenjeni med umetnostnozgodovinsko bibliografijo s področja češkoslovaške umetnosti. Le-ti so bili objavljeni tako pri nas kakor tudi v Pragi in Bratislavi, tako v slovenščini kot tudi v češčini, slovaščini in nemščini. Obravnavane članke bi mogli razdeliti v dve skupini: v prvi naj bi bili najrazličnejše vsebine, v drugi pa tisti, ki obravnavajo delo in življenje našega arhitekta Jožefa Plečnika, ki je deloval tudi na Češkem.

Članki prve skupine nam prinašajo najrazličnejše umetnostne novice: dve biografiji, in sicer o kiparju Františku Bíleku¹⁰ in slikarju Josefu Mánesu,¹¹ nekaj besed o umetnosti 19. stoletja in o moravskem umetnostnem združenju. Ta dela so prišla izpod peres Franceta Mesesneta, Franceta Steleta in nekega pisca, ki se je podpisal z začetnicama M. B., objavljena pa so bila v Jutru, Dom in svetu in bratislavskem Svo-radovu. O Plečniku pa so pisali tako naši kot češkoslovaški strokovnjaki; svoje članke sta objavljala pri nas v Dom in svetu France Mesesnel in France Stelè, v češkoslovaških Volně

MODERNA ČEŠKA UMETNOST.

Zgodovina moderne češke umetnosti je od devetdesetih let dalje v tesni zvezi z umetniškimi društvi, ki je zapisala na svoj ščit ime genialnega Josefa Mánesa, osvoboditelja češke umetnosti od ponižanja in umetniške ozkosti v prvi polovici devetnajstega stoletja. Društvo upodabljalajočih umetnikov „Mánes“, ki je stopilo v življenje leta 1887., je delovalo od začetkov za okrepitev in poglobitev umetniškega življenja na Češkem v dveh smereh; v svoji kolektivni volji po prerodu umetnosti je čuvalo tradicijo, a je nje dobrine ocenjevalo in merilo kritično, brez ničemurnega samoljublja, odpiralo pa je obenem tudi pogled v Evropo, da bi tokovi svetovne atmosfere razgibali medlo ozvdušje pod političnim in kulturnim pritiskom živeče dežele. Do leta 1848. se je umetnost na Češkem razvijala pod enostranskim vplivom sterilne nemške umetnosti in šele to leto, ki je prineslo češkemu narodu kratek sen o svobodi in samostojnosti, je zrahljalo stoletne vezi, s katerimi je bila Češka spojena v najbližje nemško sosesstvo. Tedaj je odšel Jaroslav Čermák v Belgijo in Francijo, da se nauči slikarskih metod zapadne umetnosti in je v tujem okolju postal monumentalni pripovedovalec jugoslovanske epopeje, zgodovinske in sodobne, navdušen slikar junaškega življenja Crnogorcev in Hercegovcev, izražajoč na ta način z romantično govorico večno hrepenenje Čehov po svobodi in življenju v plemskem in narodnem duhu. Na zapad je potoval Antonín Chitussi, da osvobodi

Prva stran kataloga razstave Mánes, Jakopičev paviljon, avgust—september 1924

Směry in Časopisu katoličkého duchovenstva Janak Pavel in Vojeslav Molé, medtem ko so v na Češkoslovaškem izhajajoči časopis Prager Presse svoje članke prispevali od naših Joža A. Glonar in Stanko Vurnik, od Čehov pa J. Pečírka in V. V. Štech. Iz objavljenih člankov je razvidno, da je vladalo pred vojno, ko so bili vsi objavljeni, veliko zanimanje za češkoslovaško umetnost tudi med slovensko javnostjo. O umetnostnem dogajanju naših slovanskih bratov so pisali ne le ob priložnostnih razstavah (F. Stelè, Dilo Josefa Mánesa), temveč iz osebnega zanimanja.

Na splošno lahko ugotovimo, da se je naša strokovna javnost pred vojno vsekakor bolj zanimala za češkoslovaško umetnost. Taka ugotovitev je rezultat zgoraj navedene analize. Če pogledamo med razstave, nam oko zastane na dveh pomembnih, in sicer pri razstavi Mánes, ob kateri je izšla tudi pomembna Matějčkova razprava, in pri razstavi češkoslovaškega stavbarstva; med članki, ki povezujejo naš kulturni prostor s češkoslovaškim, dominirajo dela Franceta Mesesneta v zvezi z delovanjem bratov Šubic; kot posledica tega zanimanja se najdejo v Zborniku tudi krajše novice in notice istega avtorja, ki govore v glavnem o sodobnih češkoslovaških umetnikih. Iz vsega tega vidimo, da so se naši strokovnjaki posvečali problemom in

z zanimanjem sprejemali tudi delo svojih češko-slovaških kolegov, kar nam razkriva Bibliografija. Zanimivo pa je, da naše kulturne javnosti ni zanimala le češkoslovaška umetnost, temveč tudi odmevi, ki so bili posledica slovenskih naših razstav na Češkolovaškem in izidov pomembnih knjižnih del slovenskih avtorjev. Postavi se nam vprašanje, kje je vzrok takemu časovno nesorazmernemu zanimanju za češkoslovaško umetnost pri nas. Za ilustracijo naj še omenim, da po vojni razen razstave o češkem in slovaškem slikarstvu med vojnima ter razprave o parlerjanski plastiki zagrebške katedrale ni omembe vrednih prispevkov; le med Bibliografijo se najde sem in tja kakšno pomembnejše delo.

Menim, da bi mogli vzrok takemu stanju iskati predvsem v zanimanju za Češkoslovaško in njeno prestolnico ter v osebnem znanstvu naših umetnostnih zgodovinarjev z njihovimi. Praga je med obema vojnima kot staro univerzitetno mesto z večstoletno tradicijo pritegovala naše ljudi. Po prvi svetovni vojni, ko smo se otresli avstro-ogrske nadvlade, smo se raje odpravili študirat k nam narodnostno bližjim Čehom in Slovakom kot na nemški Dunaj.

BIBLIOGRAFIJA

1. Antonín Matějček, Moderna češka umetnost, ZUZ IV. sv. 1924, 8—32.
2. V. V. Štech, Plastické problémy v nejstarejší češce' skulptuře, ZUZ V.—VI. n. v. 1959, 185—207.
3. France Mesesnel, Janez Šubic Vojtěchu Hynaisu, Korespondenca 1877-84, ZUZ II. 1922, 73—95.
4. Isti, Korespondenca Janeza in Jurija Šubica, Jurij Šubic Vojtěchu Hynaisu, ZUZ VII. 1927, 19—42, 160—172.
5. František Straný, Brnski zvonar Jan Krstník Mellack, ZUZ X. 1930, 21—34.
(Razprava omenjena tudi med bibliografijo za leto 1929 in 1930 v istem ZUZ).
6. Izidor Cankar, Stara slika rojstva v Narodni galeriji, ZUZ XIII. 1934-35, 1—9.
7. France Mesesnel, Brata Šubic in češka umetnost, ZUZ XIV. 1936-37, 1—19.
8. Andela Horvat, Skulptura Parlerovog kruga u zagrebačkoj katedrali, ZUZ V.—VI. n. v. 1959, 245—267.
9. Češko-jugoslovanska grafika, XX. umetnostna razstava, Jakopičev paviljon, Ljubljana; ZUZ I. 1921, Razstave, 197—198.
10. Razstava »Mánes«, Jakopičev paviljon, Ljubljana; ZUZ IV. 1924, Razstave, 162.
11. Razstava »Mánes«, Zagreb; ZUZ IV. 1924, Razstave, 219.
12. Razstava češkoslovaškega stavbarstva, Jakopičev paviljon, Ljubljana; ZUZ XII. 1932-33, Razstave v letih 1928-30, 134.
13. Češko steklo, Beograd; ZUZ VIII. n. v. 1970, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1967, Razstave-skupinske. 323.
14. Sodobna češka grafika, Moderna galerija, Ljubljana; ZUZ X. n. v. 1973, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1969, Razstave-skupinske, 224.
15. Češka umetnost, Mestna Galerija, Ljubljana; ZUZ XI.—XII. n. v. 1974-76, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1970, Razstave-skupinske, 262.
16. Češka umetnost 17. in 18. stoletja, Beograd; ZUZ XIII. n. v. 1977, Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1972, Skupinske razstave, 251.
17. Češko in slovaško slikarstvo med vojnima, Narodna galerija, Ljubljana; ZUZ XIV.—XV. n. v. 1978-79, Narodna galerija v letih 1977 in 1978, 290.
18. J. A. Glonar, Mánes in »Mánes«, O priliki razstave v Jakopičevem paviljonu, Slovenec št. 192 (23. VIII.); ZUZ IV. 1924.
19. F. Mesesnel, Razstava Mánes. I. Slikarstvo, Jutro št. 226 (25. IV.); II. Kiparstvo, št. 232 (2. X.); III. Grafika in arhitektura, št. 239 (10. X.); ZUZ IV. 1924.
20. S. Vurnik, Razstava češke moderne umetnosti, Nar. dnevnik št. 217 (26. IX.); ZUZ IV. 1924.
21. Anonim., H kritiki o razstavi češke moderne umetnosti v Jakopičevem paviljonu, Nar. dnevnik št. 219 (28. IX.); ZUZ IV. 1924.
22. F. Stelè, Razstava češke moderne umetnosti, Slovenec št. 204 (6. IX.), št. 205 (7. IX.), št. 208 (12. IX.); ZUZ IV. 1924.

Naslovna stran razstavnega kataloga Češko-jugoslovanske grafike, Jakopičev paviljon, januar 1922

23. XY, Mánesova razstava. Ob otvoritvi: Razstava društva českých umělců »Mánes«, Slov. narod št. 185. (14. VIII.); ZUZ IV. 1924.
24. XY, K razstavi društva českých upodabljajočih umetnikov »Mánes« v Ljubljani, Nar. dnevnik št. 182 (15. VIII.); ZUZ IV. 1924.
25. XY, »Mánes« v Ljubljani, Jutro št. 192 (15. VIII.); ZUZ IV. 1924.
26. XY, IV. razstava Narodne galerije v Ljubljani, Slovenec št. 187 (17. VIII.); ZUZ IV. 1924.
27. XY, Znamenita razstava češke umetnosti v Ljubljani, Tabor št. 193 (29. VIII.); ZUZ IV. 1924.
28. M. D. Gurić, Moderna češka likovna umetnost, Jug. Njiva VIII., II, br. 12, 461-64; ZUZ V. 1925.
29. O Koníček, O výstavách »S. V. V. Mánes« v Jugoslavii, Volné Směry XXIII., 8; ZUZ V. 1925.
30. R. Marković, Mánes, Raskrsnica IV., br. 21-22, 78-81; ZUZ V. 1925.
31. J. Miše, Izložba čehoslovačkog likovnog udruženja »Mánes«, Književna republika II., br. 4, 184-87; ZUZ V. 1925.
32. M. K., Izložba češke moderne umetnosti, Srpski književni glasnik knj. XIV., br. 2, 158; ZUZ V. 1925.
33. T., Izložba češke moderne umetnosti, Pokret II., 194, br. 39, 40; ZUZ V. 1925.
34. —, Mánesove razstave v Jugoslaviji, Nar. dnevnik št. 110 (12. VI.); ZUZ V. 1925.
35. K. Dobida, Razstava čehoslovaškega stavbarstva, Ljubljanski zvon XLVIII., št. 6, 380-381; ZUZ VIII. 1928.
36. S. Vurnik, Razstava čehoslovaškega stavbarstva, Slovenec št. 48 (26. II.); ZUZ VIII. 1928.
37. Isti, Moderna arhitektura, Slovenec št. 65 (17. III.); ZUZ VIII. 1928.
38. Isti, Otvoritev razstave čehoslovaškega stavbarstva v Ljubljani, Jutro št. 49 (26. II.); ZUZ VIII. 1928.
39. R. Kregar, Sodobna čehoslovaška arhitektura, Arhitekt 1933, 3-8; ZUZ XIII. 1934-1935.
40. H. Štular, Tri razstave v Beogradu, Češko steklo, zraven pa keramika in srbske preproge, Delo IX., 16. XII. 1967, 19; ZUZ VIII. n.v. 1970.
41. A. Bassin, Sodobna čehoslovaška grafika, N. Razgl. XIII., št. 6, 22. III. 1969, 173-174; ZUZ X. u.v. 1973.
42. J. Mesesnel, Češka grafika je bila nekoč vodilna, Delo XI., št. 63, 6. II. 1969, 5; ZUZ X. n.v. 1973.
43. I. Subotič, Beograjska likovna kronika, Sinteza 13/14, 1969, 138-9; ZUZ X. u.v. 1973.
44. A. Bassin, Sodobna čehoslovaška umetnost, N. Razgl. XX., št. 14, 17. VIII. 1970, 433; ZUZ XI.-XII. n.v. 1974-76.
45. J. Mesesnel, Sodobna češka umetnost, Delo XII., št. 157, 12. VI. 1970, 5; ZUZ XI.-XII. n.v. 1974-76.
46. B. Pogačnik, Čehi v Beogradu, V Pragi so pripravili dragoceno zbirko umetnin iz 17. in 18. stoletja, Delo XIV., št. 57, 29. II. 1972, 6; ZUZ XIII. n.v. 1977.
47. F. Mesesnel, Jan Stursa, ZUZ V. 1925, Razno, 79.
48. Isti, Društvo »Mánes« je razstavilo dela rano umrlega slikarja Miloša Jiráneka, ZUZ V. 1925, Razstave, 78.
49. Isti, František Žákavec, ZUZ XIV. 1936-1937, Kronika, 39-41.
50. F. Stelè, Dr. Anotnín Matějček, ZUZ VIII. n.v. 1970, Nekrologi, 255-256.
51. F. Kozak, K petdesetletnici češkega slikarja Maksa Švabinskega, Ljubljanski zvon XLIV, št. 5, 317-19; ZUZ IV. 1924, Bibliografija 1924, Razprave.
52. S. Vurnik, Sedemdesetletnica Vojtěcha Hynaisa, Jutro št. 253 (26. X.); ZUZ IV. 1924, Bibliografija 1924, Biografije.
53. —, Hynaisov jubilej, ZUZ IV. 1924, Bibliografija 1924, Razno, 220.
54. —, Jubilej nestorja českých slikarjev (Sedemdesetletnik V. Hynais), Sl. narod št. 288 (18. XII.); ZUZ V. 1925, Bibliografija, Biografije.
55. F. Mesesnel, V Pragi so priredili ob priliki Hynaisove sedemdesetletnice veliko razstavo mojstrovih del, ZUZ V. 1925, Bibliografija, Razstave, 78.
56. Antonín Matějček, La Passionnaire de l'Abbesse Cunigodne, Prague 1922; ZUZ III. 1923, Bibliografija, Književnost, 73.
57. Albin Strocký, Neolithická plastika v Čechách, Praha; ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Knjige, 210.
58. J. Schránil, Bronzové sekry jadranského typu v Čechách, Praha; ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Knjige, 210.
59. Josip Vydra, Lidové stavitelství na Slovensku, Praha 1925; ZUZ VI. 1926, Bibliografija, Književnost, 126.
60. Antonín Matějček, Velislavova bible a její místo ve vývoji knižní ilustrace gotické, Praha 1926; ZUZ VII. 1927, Bibliografija, Književnost, 46-47.
61. Albert Kutal, České gotické sochařství 1350-1450, Praha 1962; ocenil E. Cevc v Argu IV.-VI., 1965-67, 47-49; ZUZ VIII. n.v. 1970, Bibliografija, Knjižne ocene, 320.
62. Olbrich Blažiček, Barockkunst in Böhmen, Artia, Praga 1967; ocenil S. Vrišer v ZUZ X. n.v. 1973, Bibliografija, Knjižne ocene, 209-210.
63. M. B., Češke umetnostne novice, Jutro, št. 260 (6. XI.); ZUZ III. 1923, Bibliografija 1923, Razno.
64. F. Mesesnel, František Bílek, Dom in svet 37, št. 3, 119-124; ZUZ IV. 1924, Bibliografija 1924, Biografije.
65. F. Stelè, Almanach Sdružení výtvarných umělců morav, Dom in svet 1924, XXXVII. 264; E. Cevc, Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta do leta 1958, ZUZ V.-VI. n.v. 1959, 20-37.

Pogled v Razstavno dvorano ob priliki razstave Češko in slovaško slikarstvo med vojnama, Narodna galerija, julij—avgust 1978

66. Isti, *Moderne umenie vo svetle 19. storočia*, Svoradov (Bratislava) 8, 1940, 53—57, 81—83, 116—118; E. Cevc, *Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta do leta 1958*, ZUZ V.—VI. n. v. 1959, 20—37.
67. J. A. Glonar, *Ein Werk aus der Laibacher Schule Plečniks*, Prager Presse, 18. VII. 1923, št. 195; ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Kritike in polemike. Razstave.
68. V. Molè, Prof. J. Plečnik. *Návrh kastela najsvätejšiho Srdce Ježíšova na Král. Vinohradech*, Časopis katolíckého duchovenstva (Praha), 1. 65, št. 6, 393—398; ZUZ V. n. v. 1925, Bibliografije, Biografije.
69. —, Prof. Josip Plečnik, Časopis katolíckého duchovenstva, 1. 65, št. 10, 743—744; ZUZ V. 1925, Bibliografije, Biografije.
70. J. Pečírka, *Josip Plečnik und Prag*, Prager Presse 1926, 31. X. 1926; ZUZ VI. 1926, Bibliografija 1926, Biografije.
71. V. V. Štech, *Die Burg*, Prager, Presse 1927, 15. V. 1927; ZUZ VIII. 1928, Bibliografija, Kritike in polemike. Književna poročila. Razstave.
72. P. Janák, *Josef Plečnik v Praze*, Volné Sméry XXXVI. (1928), št. 4, 97—108; ZUZ VIII. 1928, Bibliografija, Kritike in polemike. Književna poročila. Razstave.
73. S. Vurnik, *Die Burg im Jubiläumsjahr*. Professor Plečnik über eine Rekonstruktionbauten. Rundgang durch die Burg, Prager Presse, 18. VIII., ZUZ VIII. 1928. Bibliografija, Kritike in polemike. Književna poročila. Razstave.
74. Isti, *Aus der Prager Burg und aus Lány*, Prager Presse, št. 306 (3. XI.); ZUZ IX. 1929, Bibliografija 1928, Kritike in polemike. Razstave. Književna poročila.
75. F. Stelè, *Jože Plečnik na Hradčanih in v Ljubljani*, Dom in svet 1929, XXXXII., 273—279; E. Cevc, *Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta do leta 1958*, ZUZ V.—VI. n. v. 1959, 20—37.
76. Isti, *Josef Plečnik: Výběr Práci, Dom in svet 1929*, XXXXII., 95—96; E. Cevc, *Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta do leta 1938*, ZUZ V.—VI. n. v. 1959, 20—37.
77. Isti, *Nova dela J. Plečnika v Pragi*, Dom in svet 1933, XXXXVI., 552—555; E. Cevc, *Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta do leta 1958*, ZUZ V.—VI. n. v. 1959, 20—37.
78. F. Mesesnel, *Nove češke revije*, ZUZ III. 1923, Bibliografija 1923, Književnost, 152—153.
79. Isti, *Výtvarná práce*, ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Književnost, 101, 217.
80. Isti, *Veraikon*, ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Književnost, 101, 217.
81. Isti, *Iskusstva Slavjan*, ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Književnost, 101.
82. Isti, *Kritika*, ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Književnost, 101.
83. Isti, *Stavba*, ZUZ IV. 1924, Bibliografija, Književnost, 217.
84. Isti, *Styl*, ZUZ V. 1925, Bibliografija, Književnost, Pregled revij, 77.

OPOMBE

1. Izidor Cankar, *Umetnostnozgodovinsko društvo*, ZUZ I. 1921, 95. — 2. Društvo Mánes je združevalo češkoslovaške slikarje in grafike, ko so se vračali s študijev na Francoskem. Ime so si nadeli po Josefu Mánesu, pionirju modernega češkoslovaškega slikarstva in grafike. — 3. Vojtěch Hynais (1854—1925), češki slikar, predstavnik umetniške generacije praškega Národnega divadla.

Študiral je na Dunaju in bil Feuerbachov učenec; študijsko pa se je izpopolnjeval na

potovanju po Italiji; kasneje je dobil štipendijo in odšel v Pariz. V njegovem opusu je opazen sprva italijanski vpliv, nato pa prevlada francoski; šele v zadnjem obdobju svojega razvoja postane realista. — 4. France Mesesnel, Brata Šubic in češka umetnost, ZUZ XIV, 1936—37, 19, citat. — 5. Staroločan Karel Strahl je po smrti leta 1929 zapustil svojo bogato umetnostno zbirko ljublanskim muzejem in galerijam. Iz oporoke zvezmo, da je Narodni galeriji pripadlo 90 slik. Med podarjenimi deli je bilo lepo število tujih mojstrov. Na osnovi tega na novo pridobljenega fonda je Galerija ustanovila t. i. kabinet tujcev, ki je zasedal prostora vzhodno od velike dvorane, se pravi današnji »gotski« sobi. — 6. Jan Štursa (1880—1925), češki kipar, ki je študiral v Pragi pri Myslbeku. Njegovo delo postopno zori od izraza osvobojenega literarnega simbolizma do monumentalne izraznosti in subtilnih oblik. — 7. Miloš Jiránek (1876—1911), češki kipar, estetik in kritik; razširjal je in se zavzemal za nove umetnostne smeri, predvsem za impresionizem. V njegovem opusu je moč zaslediti slovaško tradicijo, tehnično pa se je z lastnim delom dokopal do plenerizma. — 8. France Mesesnel, František Žákavec, ZUZ XIV. 1936—37, 40. citata. — 9. Maks Svabinský (1873—1962), češki slikar in grafik. Študiral je v Pragi in se izpopolnjeval na potovanjih po Franciji, Belgiji, Nizozemski in Italiji. Idejno se je naslanjal na domačo tradicijo 19. stoletja; s svojimi deli izraža življenjsko radost in ljubezen do rodne zemlje. V grafiki pa je izdelal

lasten likovni izraz, ki se je razvil od začetne dekorativne secesijske faze do sveže ekspresivnosti in lirске obdelave široke palete različnih motivov. — 10. František Bílek (1872—1941), češki kipar in grafik, ki je študiral v Parizu. Njegova dela, v katerih je opazen vpliv francoske gotske plastike, so prežeta z religiozno mistiko. Delal je v bronu, kamnu in lesu. — 11. Josef Mánes (1820—1971), češki slikar in grafik. Sprva se je slikarstva učil doma pri očetu Antoninu Mánesu, kasneje pa je s študijem nadaljeval na praški Akademiji (1840—44). V svojem razvoju je stopal od patriotskega romantičnega zanosa preko žanrskih motivov do realizma, kateremu je v svoji deželi postavil temelje. Njegovemu pionirskemu delu v čast so češki umetniki poimenovali svoje društvo z imenom Mánes.

Poleg navedenih del sem za sestavek uporabila še naslednjo literaturo:

I. Cankar, Umetnostnozgodovinsko društvo, ZUZ I. 1921, 93—95. — Masarykův slovník naučný III., Praha 1927 (v. Jiránek Miloš). — Narodna galerija je dobila svojo streho, Vestnik Narodne galerije 1-2, 1929. — J. A. Glonar, Velik dogodek v Narodni galeriji, Slov. narod, 17. 11. 1930, št. 262. — J. Polec, Edvard in Karel Strahl, ZUZ X. 1930, 45—83. — ELU I., Zagreb 1959 (v. Bílek František). — ELU II., Zagreb 1962 (v. Hynais Vojtěch). — ELU III., Zagreb 1964 (v. Mánes Josef). — ELU IV., Zagreb 1966 (v. Štursa Jan, v. Svabinský Maks).

Kratice: ZUZ = Zborník za umetnostno zgodovino, ELU = Enciklopedija likovnih umetnosti.

DR. TONE ZORN (1934—1981)

VASILIJ MELIK

Sredi poletja, 13. julija 1981 je po kratki, pretresljivi bolezni mnogo prezgodaj, v 48. letu, ugasnilo življenje slovenskega zgodovinarja dr. Toneta Zorna.

Tone Zorn se je rodil 28. junija 1934 v Ljubljani. Po maturi na bežigrajski gimnaziji (1953) se je vpisal na ljubljanski filozofski fakulteti na zgodovino. Obetajočo aktivnost je pokazal že med študijem, saj je bil predsednik kluba zgodovinarjev (1956—1958) in predstavnik študentov v odboru Zgodovinskega društva (1956—1959), za svojo diplomsko nalogo o ljudski oblasti v Slovenskem Primorju leta 1944 pa je dobil študentsko Prešernovo nagrado. 18. februarja 1959 je diplomiral. Devet let zatem (23. marca 1968) je na isti fakulteti branil še disertacijo z naslovom Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945—1950. To je bila naša prva zgodovinska disertacija iz problematike dogajanja po drugi svetovni vojni. Kadar to danes navajamo, se zdi vsem lepo, pohvalno in zaslužno, malokdo pa pomisli, s kakšnimi posebnimi težavami je bilo povezano tako delo. Tone Zorn jih je krepko čutil na svojih plečih in jih je naštel v uvodu: premajhna časovna oddaljenost pri dogodkih, ki so se

zdeli še kočljivi in ki so jim še živele aktivne priče, pomanjkanje predhodnih monografij, nedostopnost arhivov ali neurejenost že dostopnega arhivskega gradiva, pomanjkanje originalnih dokumentov in zato omejitve na uporabo časopisja.

Problemi Slovencev v današnjem ali predvojnem zamejstvu so bili Tonetu Zornu že od študentskih let posebej blizu. Je bila to posledica domačega okolja (oče in mati sta mu bila doma iz Primorja) ali kakih posebnih doživetij iz mladih let? Kakorkoli že, Slovenci v zamejstvu so bili vseskozi glavna, dasi ne edina tematika Zornovega dela. Že štiri dni po diplomi (22. februarja 1959) se je obrnil na Inštitut za narodnostna vprašanja s prošnjo za namestitvev. Začasno je pet mesecev in pol delal v škojeloškem muzeju, prav v času, ko se je ta selil v svoje nove, sedanje prostore v loškem gradu. Zatem je bil leto dni pri vojaki, 1. septembra 1960 pa je začel z delom v Inštitutu za narodnostna vprašanja. Začel je kot asistent, po odhodu svojega predstojnika dr. Janka Pleterskega na univerzo pa je od februarja 1970 naprej vodil oddelek, ki se je ukvarjal s Slovenci na naši severni meji. Zorn je bil za inštitut v mnogih ozirih idealen delavec, živ zaklad znanja, neumorno delaven, poln občutka dolžnosti, pa ne na podlagi razvida del in opravil ampak žive zavzetosti za stvar, ki se ji je posvetil, in za potrebe inštituta. Prave vrednosti takih ljudi se dostikrat zavemo šele, ko jih izgubimo.

Prvi članki Toneta Zorna so izšli v letu 1961. Odtlej pa do svoje prezgodnje smrti je neumorno pisal in objavljaj. Kakor je napisal veliko obsežnih razprav in preglednih sintetičnih študij, se mi zdi, da je imel najrajši kratke razprave, ki so osvetlile določen problem z nekega novega vidika, ga dopolnile z nekim novim virom, ki ga je našel med svojim neutrudnim iskanjem po arhivih in knjižnicah, z novimi informacijami in novimi podatki, z novim prispevkom naši vednosti. Prav tako rad je pisal ocene in poročila. V njih je zlasti bralce Zgodovinskega časopisa in Kronicke seznanjal z domačimi in tujimi novostmi, zraven pa podčrtaval, kar je bilo za Slovence v ocenjevani knjigi novo, pomembno ali zaradi primerjave zanimivo.

Tako je bil dr. Tone Zorn velikemu številu revij stalen in dobrodošel sodelavec. Vestniku koroških partizanov je bil urednik od leta 1970 naprej in večinoma tudi glavni avtor. V Zgodovinskem časopisu najdemo od leta 1969 naprej v vsakem letniku vsaj kako oceno

izpod njegovega peresa. Da je objavljajal v Razpravah in gradivu, reviji, ki jo izdaja Inštitut za narodnostna vprašanja, se razume samo po sebi. Tudi Naši razgledi, Borec, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Časopis za zgodovino in narodopisje, Arhivi, celovski Slovenski vestnik in Koroški koledar, Goriška srečanja, Goriški letnik in še različne druge revije, časniki in zborniki so prinašali njegove prispevke.

Med zadnjimi dvajsetimi zvezki Kronike je en sam, ki v njem ni bilo nobenega Zornovega prispevka, vsega skupaj pa je v Kroniki izšlo petindvajset njegovih razprav. Največ jih govori o Koroški, o poskusih uveljavitve slovenskega uradovanja v Podjuni v devetdesetih letih 19. stoletja (1971), o stališčih koroškega nemškega učiteljskega glasila do Slovencev pred prvo svetovno vojno in po njej (1973), o gibanju za majniško deklaracijo na Koroškem in o nemškem volkstagu v Velikovicu 9. junija 1918 (1969), o avstrijsko-jugoslovanskih pogajanjih v Celovcu maja 1919 (1969), o Narodnem svetu za Koroško 1919 do 1920 (1970), o jugoslovanski upravi na Koroškem pred plebiscitom (1970), o dejavnosti Heimatdiensta pred plebiscitom (1968), o problematiki preganjanja Slovencev po plebiscitu (1976), o ljudskem štetju leta 1923 (1968), o delu Südmarke v dvajsetih letih (1975), o koroškem šolstvu po poročilih iz leta 1925 (1978), o problematiki kulturne avtonomije za Koroške Slovence (1972), o izselitvah Koroških Slovencev med drugo svetovno vojno (1966) in o vrnitvi teh izgnancev v juliju 1945 (1967), o procesu proti Slovincem iz Sel in okolice, ki so bili obglavljeni na Dunaju 29. aprila 1943 (1965), o pripravah za prenos nacistične oblasti na Koroškem ob koncu druge svetovne vojne avstrijskim političnim strankam (1965), o vindišarski teoriji po drugi svetovni vojni (1966). Dve razpravi se dotikata štajerske problematike: ena govori o avstrijskih stališčih glede državne razmejitev po prvi svetovni vojni (1978), druga pa o Slovincih po štetjih iz leta 1951 in 1961 (1967). Šest razprav zajema čas med obema vojnama na ozemlju takratne jugoslovanske Slovenije: v njih je pisal o Šušteršičevih poskusih vrnitve v domovino in Janku Brejcu (1971), o nemški manjšini po poročilih velikih županov leta 1929 (1976), o tujih državljanih nemškega jezika po štetju leta 1931 (1971), o izgonu tujih državljanov iz Jugoslavije (1971), o nemških trgovskih obratih (1970) in o nemških industrijskih obratih (1972).

Težišče Zornovega dela so bili Slovenci na Koroškem. Vendar pri tem ni bil nikdar ozek zgodovinar, saj je gledal na Koroško kot na del širšega dogajanja in je sledil vsemu, kar

je imelo z njo kakorkoli oddaljeno zvezo. Sledil je pretekli in sedanji literaturi o manjšinskih vprašanjih, o Nemcih v najrazličnejših evropskih državah, o nemških nacionalističnih in nacističnih pogledih na narodnost, geopolitiko, o njihovih konfliktih z drugimi narodi itd., itd. Njegova razgledanost je bila prav izredna. Če si ga prosil za svet ali si se z njim zapletel v razgovor, ti je kar iz rokava stresel vse mogoče naslove knjig, razprav in časopisov. Bil je znanstvenik, ves zavzet za svoje znanstveno delo, obenem pa je bil tudi sredi življenja, saj se je v njegovem delu zgodovina neprestano prelivala v sedanost, sedanost pa se je spet spreminjala v zgodovino. Tako je bil ozko povezan z zgodovino Koroških Slovencev, pa nič manj s sedanjimi Koroškimi Slovenci, z njihovimi problemi in njihovim dogajanjem. Zavzetost za stvar Koroških Slovencev pa ga vendar nikdar ni zanesla z znanstvene ravni. Ni se izgubljal v posplošenih in pavšalnih sodbah. Znanstvenost in argumentiranost so mu priznavali tudi njegovi nasprotniki.

Obsežnemu zborniku Koroški plebiscit, ki ga je izdala Slovenska matica (1970), je bil Zorn eden od treh urednikov in pisec treh razprav: o jugoslovanski upravi v plebiscitni coni, o tiskanih virih in literaturi o plebiscitnem obdobju ter o Koroških Slovincih v letih 1920—1930. V knjigi Slovenci v zamejstvu (1974), ki jo je izdal skupaj s Tonetom Ferencem in Milico Kacin-Wohinz, je dal pregled dogajanja na Koroškem vse od prve svetovne vojne do boja za meje po drugi vojni. Pregled razvoja na Koroškem od prve svetovne vojne pa do danes je dal tudi v Zgodovini Slovencev Cankarjeve založbe (1979). V svojih razpravah o Koroških Slovincih je segal Tone Zorn tudi v devetnajsto stoletje. Preden je zrasel Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, je predaval na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev o koroški slovenski politiki v šestdesetih in sedemdesetih letih ter objavil te referate v Zgodovinskem časopisu (1969, 1971). Na pobudo Zveze koroških partizanov v Celovcu in Odbora koroških partizanov v Ljubljani je bilo zastavljeno pisanje zgodovine koroškega partizanstva kot celovit pregled protifašističnega boja koroških Slovencev in Avstrijcev. Tone Zorn je bil vodja in koordinator tega dela; sam pa je posebej začel pisati zgodovino Koroških Slovencev med obema vojnama. Na ta način je nastalo več preglednih člankov, kakor smo jih nekaj zgoraj navedli, pa veliko razprav o posameznih problemih in dogodkih. Članke v Kroniki smo navedli, naj tu omenimo še nekaj drugih, samo za primer, ne da bi hoteli biti popolni. V zborniku Revolucionarno delavsko gibanje

v Sloveniji v letih 1921—1924 (1975) je pisal o odnosu avstrijskega delavskega gibanja do slovenskega vprašanja v prvi polovici dvajsetih let, v beograjskem zborniku Svetska ekonomska kriza 1929—1934 godine i njen odraz u zemljama jugoistočne Europe (1976) je pisal o gospodarski krizi in agrarni strukturi slovenske manjšine, v zborniku Minhenski dogovor, ki je izšel v Skopju (1980) o nacizmu in slovenski manjšini, v Borcu o nacističnih pogajanjih s Koroškimi Slovenci v letih 1933 do 1934 (1978). Predvideno je bilo, da bi zgodovina Koroških Slovencev med obema vojnama izšla v samostojni knjižni publikaciji. Dr. Tone Zorn je na žalost umrl, preden je bilo delo končano — toda zdi se mi, da bi se dalo zbrati vse njegove članke za to obdobje, jih smiselno razporediti in povezati, pa bi imeli pred seboj tehtno in dragoceno, čeprav seveda še ne popolno (toda kdaj je sploh kakšna zgodovina popolna?) besedilo. Vredno bi bilo to storiti.

Poleg navedenih del sem za sestavek uporabil dr. Tone Zorn še z drugimi problemi. Pisal je o Slovencih, ki so ostali onstran avstrijsko-jugoslovanske meje na Štajerskem, pa tudi o Prekmurju in Porabskih Slovencih, pisal je o Primorskih Slovencih, pisal je še o posa-

meznih problemih jugoslovanske Slovenije. Njegova široka razgledanost ga je še posebej usposabljal za pisanje bibliografskih pregledov virov in literature. V Zgodovinskem časopisu je objavil izbor tiskanih virov in literature o SR Sloveniji in Jugoslaviji iz let 1945—1970 (1976), v publikaciji Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi (1978) je objavil članek o lokalnih uradnih glasilih kot virih za slovensko krajevno zgodovino 1945 do 1970, da navedemo samo dvoje takih del za našo najnovejšo zgodovino. Veliko Zornovih člankov je nastalo iz referatov na različnih zborovanjih. Poslušali smo ga na zborovanjih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev, na koroških kulturnih dneh, na zborovanjih slovenskih arhivskih delavcev in na celi vrsti posebnih simpozijev.

Dr. Toneta Zorna ni več. Prav zaradi posebnih značilnosti njegovega načina dela je z njegovo smrtjo nastala v našem zgodovino-pisju vrzel, ki je ne bo mogoče kmalu zapolniti. Kratka je bila njegova življenjska pot — bila pa je ustvarjalna in bogata. To, kar je napisal, bo trajno pričalo o njem. O njem bodo govorile današnjim in prihodnjim generacijam premnoge strani naših revij, časopisov in zbornikov.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

CERKLJANSKI FOTOGRAF
FRANC PETERNELJ

IVANA BIZJAK

Prvi fotografi — amaterji so se v Sloveniji pojavili v 80. letih 19. stoletja. In to ne samo v večjih, ampak tudi v manjših krajih. V času okoli leta 1900 je tudi mali kraj Cerkno v takratni avstrijski deželi Goriško — Gradiščanski imel svojega fotografa amaterja. To je bil domačin Franc Peternelj (1882 do 1951). Bil je sin zidarja in gospodinje. Ko je hodil v šolo, so učitelji opazili njegovo nadarjenost in zanimanje za risanje. Franc se je kasneje učil rezbarstva in podobarstva pri mojstru Štravsu v Cerknem, kjer se je spoznal tudi s fotografijo.¹ Njegove prve fotografije so nastajale že v prvem desetletju 20. stoletja. Nasploh je bil Peternelj izredno iznajdljiv in aktiven človek na vseh področjih življenja. Imel je svoj slikarski atelje, rad je pisal, veliko pa je deloval tudi na še drugem kulturnem področju. Med prvo vojno je odšel v Leoben v Avstriji, kjer se je še izpopolnil v svojem poklicu. Po vrnitvi leta 1917 si je doma uredil temnico in fotografski atelje. Vendar pa mu v času italijanske okupacije (1918—1943) oblasti niso izdale dovoljenja za opravljanje obrti. Bil je namreč zaveden Slovenec in se ni hotel vpisati v fašistično stranko. Kljub temu pa je kot edini fotograf na tem področju vsaj v začetku imel precej posla.

Iz lastnega nagiba je potoval po »terenu« in nastajale so najrazličnejše fotografije z motivi iz vsakdanjega življenja. Nekaj teh Peterneljevih fotografij je še ohranjenih v

fototeke muzejskega oddelka v Cerknem. V večji meri pa so ostali negativni na steklenih ploščah pri njegovi hčerki Vidi in današnjem cerkljanskem fotografu Vinku Tavčarju. Vse njegove fotografije imajo za etnologa izredno veliko vrednost in pomen. Segajo namreč v čas, ki se ga spominjajo le še redki informatorji in nam podrobna analiza utegne posredovati dobro podobo načina življenja v tistem času. Ljudje na njegovih fotografijah, predvsem tistih s terena, so »pravi«, »pristni«. To niso pred objektiv postavljene osebe, temveč osebe, fotografirane v trenutku svojega aktivnega življenja. Lahko rečemo, da je Franc Peternelj s fotoaparatom »zapisal« najrazličnejša področja človekovega dela in življenja nasploh. Predvsem pa so bili to različni elementi delovnih procesov, fotografije oseb, pokrajin z naselji in neposrednim bivalnim okoljem, fotografije najrazličnejših poklicev in seveda fotografije ob važnih življenjskih dogodkih (poroka, smrt). Take fotografije so etnologu zvest dokaz o nekem načinu življenja v določenem obdobju.

V današnjem času, ko smo priča celim poplavam najrazličnejših »etnografskih« prireditev, od Ljubljanske do Kraške ohceti, bi si organizatorji med drugim lahko ogledali tudi take in podobne fotografije. Tako pa si marsikje oblečejo le žametni telovnik in ogrnejo pisano ruto (mogoče celo tisto, ki so jo lani kupili na razprodaji v Trstu) in že je tu »slovenska narodna noša«!

OPOMBA

1. Štravs je bil podobar in fotograf v Cerknem, saj je njegovo ime ohranjeno na nekih starejših fotografijah Idrije (19. stol.). (Podatek

navajam po prijaznem opozorilu mag. Mirka Kambiča). —

Uporabljena literatura:

— Človek skozi objektiv etnologa, razstavni katalog, Brežice, junij 1978.

JANKO OROŽEN — DEVETDESETLETNIK

JANEZ SUMRADA

Telesno čil in ustvarjalnega duha praznuje te dni sredi neutrudnega snovanja in novih delovnih načrtov svoj visoki življenjski jubilej zgodovinar celjske pokrajine, prof. Janko Orožen.

Rodil se je kmečkim staršem 10. decembra 1891 v Turju pri Hrastniku. Med leti 1907 in 1911 je obiskoval učiteljske v Mariboru, nato pa je do 1913, ko je dodatno opravil maturo na celjski gimnaziji, poučeval na Brežiškem. Ko si je pridobil formalne pogoje za študij na univerzi, se je — slovensko in slovansko čuteč — jeseni 1913 napotil v Prago na pravno fakulteto. Toda zaradi denarnih težav se je moral po prvem semestru vrniti v domovino, kjer je učiteljeval do prve svetovne

vojne. Leta 1915 je bil vpoklican pod črno-zolto zastavo, vendar ga, trdno odločenega, da se ne bo bojeval za ohranitev Avstrije, temveč proti njej, že 1916 najdemo v Češki legiji. Z njo je bil v Rusiji in Franciji, leta 1918 pa se je pridružil VIII. srbskemu pešpolku in se v njegovih vrstah bojeval na solunski fronti. Po vrnitvi v domovino se je aktivno udeležil tudi bojev za slovensko severno mejo. Jeseni 1919 je začel poučevati na I. deški meščanski šoli v Ljubljani, hkrati pa se je vpisal na filozofsko fakulteto novo ustanovljene slovenske univerze in izbral slovenščino in zgodovino za glavna ter geografijo za stranski predmet. Diplomiral je 1922. leta. Od 1921 do 1924 je predaval na mursko-soboški gimnaziji, 1924 pa je bil prestavljen na gimnazijo v Celju, kjer je opravljal svoj pedagoški poklic do nemške okupacije. Aprila 1941 je bil prof. Orožen aretiran, tako kot večina intelektualcev na nemškem zasedenem območju, junija 1941 pa s tretjim transportom slovenskih izgnancev izseljen v Srbijo. Leta 1942 je učil na gimnaziji v Užicu, a je bil kmalu na silo upokojen in je poslej bival v Beogradu ter poučeval otroke slovenskih izgnancev. Filološka podkovanost, še posebej dobro poznavanje pomembnejših slovanskih jezikov, sta pripomogla, da je februarja 1945 postal prevajalec sovjetskih vojaških spisov na vojni akademiji in začel aprila istega leta kot sodelavec Inštituta za mednarodna vprašanja zbirati gradivo za jugoslovansko delegacijo na mirovni konferenci. Jeseni 1946 se je vrnil v Celje in do upokojitve v petdesetih letih opravljal pedagoško delo na gimnaziji. Po veliki poplavi, ki je leta 1954 hudo prizadela Celje in poškodovala tudi precej dragocenega arhivskega gradiva, je začel urejati celjski mestni arhiv. Ko je arhiv postal samostojen zavod, je bil 1958 imenovan za njegovega upravnika in je to dolžnost opravljal do dokončne upokojitve leta 1965.

Profesor Orožen je skoraj vsa svoja službena leta posvetil pedagoškemu delu. Kar tri desetletja je izobraževal in vzgajal mlade generacije na gimnaziji v mestu ob Savinji. Kako priljubljen pedagog je bil in s kakšno zavzetostjo je mladim vcepljal znanje o zgodovinski preteklosti, priča poimenovanje »atek«, ki so mu ga dali njegovi dijaki, vztrajno pa se ga drži še danes.

Nikakor ne moremo mimo delovanja prof. Janka Orožna v celjskem Muzejskem društvu, saj je bil njegov predsednik od 1925 do nemške okupacije. Društvo je v tem času upravljalo, vzdrževalo in bogatilo zbirke celjskega muzeja, ki je šele po koncu druge svetovne vojne postal profesionalna institucija. Muzejsko društvo je v obdobju med obema vojnama omogočilo nekaj nadvse pomembnih raziskovalnih nalog, od katerih omenjamo le danes že znamenito Potočko zijalko, ki jo je odkril in znanstveno obdelal takratni profesor na celjski gimnaziji, dr. Srečko Brodar. Prof. Orožen sam je z veliko marljivosti uredil, obdelal in deloma tudi prezentiral muzejsko gradivo, ki je bilo zaradi viher prve svetovne vojne v kaotičnem stanju. Skoraj dvajset let (1946—1965) je bil tudi na čelu celjskega Zgodovinskega društva, omenili pa smo že njegov delež pri organizaciji profesionalne arhivske službe na Celjskem.

Vendarle pa je prof. Orožen največji del svojega prostega časa in energije vlagal v zgodovinsko raziskovanje celjskega mesta in predelov v porečju Savinje in Save. S spoštovanjem stojimo pred njegovim opusom, ki šteje 30 knjižnih objav, nad 160 razprav,

člankov in poročil v periodičnem tisku, 9 prevodov iz češčine, ruščine, francoščine (navedimo le Masarykovo čitanko in poljudno pisano Zgodovino čehoslovaškega naroda avtorjev J. Šimáka in J. Peška, obe izšli 1930).

Tako je med leti 1928 in 1940 sestavil 6 učbenikov za zgodovino in 4 učbenike zemljepisja za takratne slovenske srednje šole, svoje jezikovno znanje pa je zлил v učbenika češkega in ruskega jezika. V letih 1927 do 1930 je izšla v prvi izdaji v treh delih njegova Zgodovina Celja, sledile so knjige Gradovi in graščine v narodnem izročilu (1936), Zgodovina celjskega Sokola 1890—1940 (1940), Celje z zaledjem (1948), Kratka gospodarska zgodovina Celja in okolice (1952), Posestna in gradbena zgodovina Celja (1957), Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola I (1958) in še kaj.

V prejšnjem desetletju je objavil znatno predelano in razširjeno izdajo Zgodovine Celja in okolice v dveh obsežnih zvezkih (1971 do 1974), ki jim je 1980 pridružil še tretjega, Oris sodobne zgodovine Celja in okolice (1941 do 1979). Domala hkrati je izšel tudi prvi del njegove Zgodovine Zagorja.

Ob življenjskem jubileju želimo profesorju Janku Orožnu, častnemu članu Zgodovinskega društva za Slovenijo in Zgodovinskega društva v Celju, prejemniku državnih in tujih odlikovanj in priznanj, sodelavcu predvojne in današnje Kronike, predvsem veliko zdravja, da bo z zanj značilno vztrajnostjo in marljivostjo lahko k vrsti del, mimo katerih ne more preučevalec preteklosti širšega celjskega območja, dodal novih sadov.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Taborsko gibanje na Slovenskem — muzejska zbirka v Ljutomeru.

Dne 7. junija 1981 je bila v Ljutomeru odprta muzejska zbirka »E. Kardelj — Taborsko gibanje na Slovenskem«. Pobudo, s katero naj bi se postavil trajen in zgovoren spomenik taborskemu gibanju na Slovenskem, je dala občina Ljutomer, kjer je bil prvi slovenski tabor. Pobuda je naletela na hiter in pozitiven odmev. Odzvala se je RK SZDL Slovenije s predsednikom Mitjo Ribičičem, CK ZK Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Filozofska fakulteta — oddelek za zgodovino, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Narodni muzej iz Ljubljane. Iz vseh teh institucij in predstavnikov občin, v katerih so tabori bili, ter predstavnikov Slovenske matice, Mohorjeve družbe, Slovenskega znanstvenega inštituta iz Celovca, Univerze Maribor, Pokrajinskega muzeja Maribor, Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije, je bil sestavljen osrednji odbor, ki mu je predsedoval Mitja Ribičič.

Osrednji odbor je prevzel koordinacijsko delo pri izpeljavi zamisli in podal tudi osnovna idejna izhodišča. Zgodovinska obdelava obdobja taborskega gibanja je bila poverjena strokovni skupini, sestavljeni iz zgodovinarjev, ki so že dotlej preučevali taborsko gibanje. Muzeološka izvedba je bila poverjena Narodnemu muzeju iz Ljubljane, katerega oddelek zbirka ostane, finančni del pa so prevzele občinska Kulturna skupnost in občinska Raziskovalna skupnost Ljutomer ter Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.

Idejna zasnova je predvidevala, naj bo v zbirki celotno predstavljena vsebina ter dogajanje taborskega gibanja, organizatorji in obiskovalci, glavne ideje in pomen ter širši in večstranski prikaz obdobja tega dogajanja. Predstavljen naj bo širši okvir avstroogrške monarhije, v katerega so Slovenci v tistem času spadali, upravna razdelitev in vpliv te razdelitve na položaj slovenščine. Položaj in razširjenost slovenskih šol ter materialno in kulturno življenje. Iz tega naj izhaja predstavitev ideje Zedinjene Slovenije in boja zanje, da se namreč vsi Slovenci združijo v eno upravno enoto, v kateri se bo mogel uveljaviti slovenski jezik v javnem življenju, predvsem v šolah, na sodiščih, v državnih in cerkvenih uradih. V takšni samostojni upravni enoti so upali, da se bo izoblikoval tudi

takšen gospodarski sistem, ki bo omogočil kulturni in socialni razvoj slovenskega naroda, naredil konec dotedanjemu boju za gol materialni obstanek in bo mogel tako stopiti tudi slovenski narod v enakovreden korak v razvoju skupaj z drugimi evropskimi narodi. Predstavljeni naj bodo tudi organizatorji taborov, mladoslovenska in liberalno usmerjena inteligenca: advokati, zdravniki, duhovniki, uradniki, učitelji in profesorji. Tabori pa imajo svoj veliki pomen zaradi množične udeležbe. O vsebini in pomenu takratnega trenutka v boju za slovenski narodni obstanek so jih poučevali govorniki; ljudje so se tega zavedali, se v ta boj zavestno vključevali predvsem s soglasnim glasovanjem za vse resolucije. Taborsko gibanje je v tem boju povežalo vse Slovence v demokratičnem odločanju za svobodno bodočnost.

Predstavljena naj bodo tudi vrednotenja in ocene taborskega gibanja od takrat do danes, predvsem pa vrednotenja Edvarda Kardelja, kot jih je podal v svoji knjigi »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« ter v govoru na proslavi ob stoletnici tabora v Ljutomeru in vrednotenja ter dognanja, ki so jih podali znanstveniki v svojih razpravah.

Izpeljava tega programa, ki je bila poverjena Narodnemu muzeju iz Ljubljane, nikakor ni bila lahka naloga. V prvi vrsti je treba omeniti majhno število ohranjenih muzealij, s katerimi bi bilo mogoče vse to zadovoljivo predstaviti in dokumentirati, ter kratek čas, ki je bil na razpolago.

Predstavljena idejna zasnova in material, ki je bil na razpolago, sta narekovala postavitev zbirke na način, kot ga imamo. Zbirka je razporejena v petih prostorih. V vseh prostorih je razstavljena silhueta množice, ki jo sestavljajo številni nam neznani obrazi. V tej množici je nekaj obrazov izrisanih in jih v določenem trenutku lahko prepoznamo; to so obrazi govornikov in organizatorjev taborov, oseb, ki so v vodstvu po zbirki tudi posebej omenjeni in predstavljeni. V vseh prostorih so panoji, na katerih je s pomočjo fotografske tehnike predstavljeno predvsem časopisno in arhivsko gradivo, fotografije govornikov in organizatorjev ter druga pričevanja o taborih. Vsi panoji imajo naslove, tisti, ki predstavljajo posamezne tabore, imajo izpisane še datum tabora in število obiskovalcev, vsi panoji so tudi oštevilčeni po vrstnem redu. V tretjem prostoru, ki predstavlja vrhunc taborskega dogajanja, je vitrina s taborskimi značkami, originalnim listkom, na

podlagi katerega je dobil obiskovalec popust na železnici, trakova, kot so jih pripenjali na zastave, s katero so hodili na tabore. V tretjem in četrtem prostoru sta karusela, ob vhodu ali izhodu pa kip Edvarda Kardelja, čigar ime zbirka tudi nosi.

Po posameznih prostorih so razporejeni reflektorji, ki osvetlujejo obraze govornikov in organizatorjev; ti so izdelani v silhueti množice. Sestavni del zbirke je tudi tekst, posnet na magnetofonski trak, ki vodi obiskovalca skozi zbirko. Ob tekstu se prižigajo luči v panojih, kar vodi obiskovalca od začetka do konca zbirke. Na razpolago sta dva teksta, daljši petinpetdesetminutni in krajši tridesetminutni, možen pa je tudi ogled brez vodstva, ko si lahko obiskovalec časovno neomejeno ogleduje gradivo na panojih.

Na prvih treh panojih je predstavljena s pomočjo zemljevidov avstroogrška monarhija, njena upravna razdelitev, različne narodnosti, upravna razkositost slovenskega narodnostnega ozemlja, šole in čitalnice na Slovenskem ter tabori. Na naslednjem panoju je predstavljen uvod v tabore in priprave nanje. Sledi predstavitev vseh osemnajstih taborov, sedemnajstih na Slovenskem etničnem ozemlju in enega na hrvaškem etničnem ozemlju, ki ga pa zaradi hrvaško-slovenskega značaja prištevamo med slovenske tabore. Tabori so predstavljeni vsak na svojem panoju, tisti, za katere so ohranjeni plakati ali fotografije samega tabora, pa na dveh. Tabore predstavljajo vabila nanje, dnevni redi, dovoljenja oblasti ter poročila o

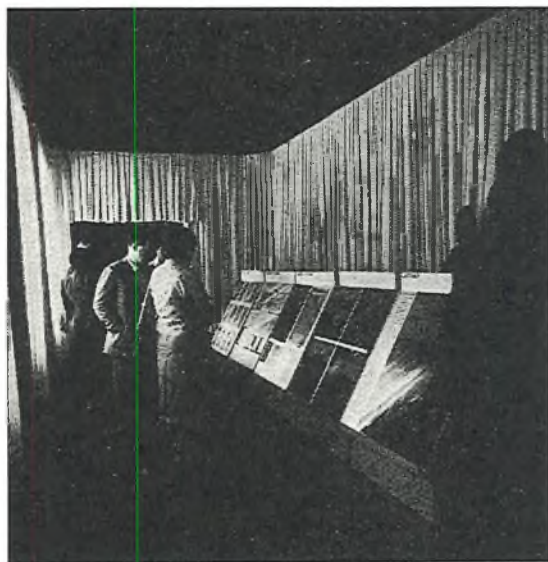
poteku taborov z govori in opisi dogodkov. To so v glavnem časopisna in arhivska policijska poročila. Kjer je to mogoče, so predstavljeni s fotografijami še govorniki in organizatorji taborov ter s pomočjo starih razglednic kraji taborov.

V tretji sobi, ki predstavlja vrhunec taborskega dogajanja, slišimo odlomek iz govora Božidarja Raiča, ki ga je imel na taboru v Ormožu, obenem se na diaprojektorju zvrstijo diapozitivi krajev vseh taborov. V četrtem prostoru je za panojem zadnjega tabora še pano, na katerem so predstavljeni tabori, ki so jih nameravali prirediti, pa jih zaradi različnih ovir ni bilo ali so jih oblasti izrecno prepovedale. V tem prostoru je predstavljena še narodna noša in zapeta slovenska narodna pesem, ki je bila sestavni del taborskega dogajanja in taborskega programa, istočasno se na diaprojektorju zvrstijo diapozitivi, ki nam etnološko predstavijo materialno kulturo tistega časa.

V zadnjem prostoru je predstavljena še železnica, po kateri so se iz oddaljenejših krajev največ vozili na tabore, obiskovalci pa so dobivali tudi polovične popuste. Sledita panoja, ki nam predstavita nekaj najvažnejše literature o taborih ter pano, ki nam predstavi prispevek E. Kardelja k današnjemu vrednotenju taborskega gibanja in odkrivanju njegovega velikega pomena v slovenski zgodovini. Zadnja dva panoja nam predstavita kronološko razvoj Ljutomera, kraj prvega slovenskega tabora.

Zbirka je grajena na podlagi do danes znanega gradiva. To so predvsem taborske značke, časopisno gradivo, arhivsko gradivo, zastava in trakovi. Ker razpolagamo le s posameznimi primerki, ni mogoče, da bi bilo to gradivo tudi originalno razstavljeno. Upati pa je, da se bo, zdaj, ko je zbirka odprta, našlo tudi več originalnega gradiva: taborske značke, fotografije taborov in udeležencev, železniške vozne karte ali listki za popust, Vošnjakova knjiga o taborih, časopisi, ki so o taborih poročali ter drugo gradivo, ki je bilo v zvezi s tabori ali dobo taborov.

Zbirka je končana v svoji prvi fazi. V naslednjem obdobju naj bi se izpopolnjevala tako, da bo doba taborov tudi širše predstavljena. Prikazano naj bi bilo še življenje iz tega časa: materialno in kulturno, struktura udeležencev in od kod vse so prihajali, poročila o taborih v tujih sočasnih časopisih nemških in slovanskih. Vključeno bo tudi vse muzeološko gradivo, ki se bo v tem času nabralo.

Z razstave o taborskem gibanju na Slovenskem

Ob odprtju muzejske zbirke je izšla posebna publikacija »Taborsko gibanje na Slovenskem«. V njej je odlomek iz govora Edvarda Kardelja ob stoletnici tabora v Ljutomeru, prispevki predsednika RK SZDL Slovenije Mitje Ribičiča, predsednika skupščine občine Ljutomer Franca Štrakla in ravnatelja Narodnega muzeja v Ljubljani dr. Petra Petruja. Študijo »Tabori

1868—1871« je napisal univ. prof. dr. Vasilij Melik, tej pa sledijo glavni podatki o taborih: točen kraj in datum tabora, število udeležencev, predsednik tabora, govorniki, program in resolucije. V publikaciji je tudi seznam vseh, ki so kakorkoli prispevali, da je prišlo do uresničitve pobude, ki je prišla iz Ljutomera.

Vinko Rajšp

NOVE PUBLIKACIJE

Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Ljubljana 1980, 381 str.

Od izdaje zadnjega vodnika, ki daje pregled gradiva nekdanjega Mestnega arhiva Ljubljana, sedaj Zgodovinskega arhiva Ljubljana, je minilo že več kot 20 let. Publikacija 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega je izšla 1959. leta kasneje pa je Vodnik po arhivih Slovenije prinesel dopolnitve za čas do leta 1965. Ker pa se je območje delovanja arhiva zlasti po letu 1973 precej razširilo in to na celotno osrednjo Slovenijo in ker je arhiv v zadnjih letih prevzel ogromno novega gradiva, je bila potreba po izdaji novega vodnika že nekaj časa aktualna. Tako je sedaj po zaslugi prizadevnih delavcev ZAL pred nami nov, kar precej obsežen vodnik.

Ob sami pripravi vodnika se je njegovim sestavljalcem postavljala vrsta vprašanj. Kot so zapisali v uvod, so se zavedali, da mora vodnik dajati dovolj informativen prikaz vsebine in oblike gradiva, seveda na kratek način. Zavedali pa so se tudi, da se ne morejo omejiti le na naštevanje fondov s kratkimi formalnimi podatki, medtem ko je po drugi strani obstajala nevarnost, da pride do prevelikega naštevanja detajlov. Odločili so se za nekakšno kompromisno rešitev, izhajali pa so iz potreb uporabnikov gradiva. Sodim, da jim je uspelo pripraviti dovolj pregleden in uporaben vodnik.

Publikacija daje v svojem uvodnem delu prežet celotnega delovanja ustanove. Seznanja nas z zgodovino arhiva po letu 1898, ko je bil postavljen kot prvi arhivar Anton Aškerc. Osemdesetletna zgodovina arhiva je razdeljena na več obdobij: prvo od 1898 do 1912, ko je arhiv vodil in urejal A. Aškerc, nato od Aškerčeve smrti do ustanovitve kulturnega odseka (1933), potem od 1933 do

1945, ko je Mestni arhiv deloval v okviru kulturnega odseka pri mestni upravi in dalje doba od osvoboditve do formiranja ustanove 1950, ko so tu zaposleni že tudi Jožo Šorn, Božo Otorepec in Sergij Vilfan. Bolj obširno sta obravnavani obdobja od 1950 do 1973 in od 1973 dalje. Povedati je treba tudi, da je od 1953. leta bil arhiv sedež uprave in uredništva Kronike (prav tako kot med vojnama Kronike slovenskih mest), da so pričeli 1958 izdajati periodično glasilo Razprave, leta 1970 pa je bil v arhivu ustanovljen Center za zgodovino mest in meščanskega gospodarstva. Mestni arhiv je bil vsestransko dejaven pri izdaji raznih publikacij o arhivih, izdal je Gradivo za zgodovino Ljubljane, organiziral razstave ipd. Z leti je vedno bolj širil svojo dejavnost na izvenljubljske občine, tako da kmalu dotedanje ime ni več ustrezalo dejanskemu delovnemu področju in leta 1973 se je preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL) z naslednjimi enotami: enota za ljubljanske občine, enota za zunanjo ljubljansko regijo (občine Cerknica, Domžale, Idrija, Kamnik, Kočevje, Litija, Logatec, Ribnica, Vrhnika), enota za Gorenjsko in enota za Dolenjsko z Belo krajino.

Po arhivskem zakonu iz leta 1973 je varstvo arhivskega gradiva bilo označeno kot dejavnost posebnega družbenega pomena. Tako je bilo treba sedaj še večjo pozornost posvetiti vprašanju varstva gradiva, organizaciji in razširitvi skladišč, strokovnemu delu in ne nazadnje se je ob povečani dejavnosti postavilo vprašanje večjega števila strokovnih kadrov. Konec leta 1978 je kolektiv štel že 25 delavcev. Dodan je seznam vseh zaposlenih od 1898 do 1978 in sestav samoupravnih organov po letu 1957.

Fondi in zbirke so v vodniku zajeti po občinah, edino za ljubljanske občine je obrav-

navano vse gradivo skupaj. Pri razvrstitvi posameznih fondov je upoštevano več kriterijev. Kot osnova služi panoga dejavnosti, upoštevan pa je tudi družbeni značaj ustvarjalcev npr. pri političnih organizacijah. Tako je nastalo 11 skupin: 1. državna uprava in samouprava (do 1945), 2. orožništvo in vojaštvo, 3. fašistične in nacionalsocialistične organizacije, 4. enote in ustanove NOB, 5. organi družbenopolitičnih skupnosti (okrožja, okraji itd.), 6. družbenopolitične organizacije, 7. pravosodje, 8. zaposlovanje in socialno zavarovanje, 9. gospodarstvo, 10. družbene dejavnosti (šole, znanost, kultura), 11. osebna in privatna področja ter zbirke (politične stranke, društva, privatni arhivi).

V posebnem poglavju vodnika so navedeni podatki o ustvarjalcih gradiva (npr. kdaj so bile ustanovljene kresije, okrajna glavarstva, občine, naštetni so zakoni o šolstvu ipd.). Dodan je še pravilnik (iz leta 1979) o pogojih in načinu uporabe arhivskega gradiva.

Na koncu pa imamo abecedno kazalo fondov in zbir. Tu bomo pod poglavjem Državna uprava in samouprava (do 1945) našli vrsto občin od Begunj na Gorenjskem do Žužemberka, ali pa vsa okrajna glavarstva za ozemlje, ki spada v kompetence ZAL; pod poglavjem Gospodarstvo bomo našli našete vse hranilnice in posojilnice pa številne tovarne ipd.; pod poglavjem Družbene Dejavnosti imamo razne vrste šol od osnovnih do obrtnih, kmetijskih, gimnazij, in privatnih šol; pod poglavjem Osebna in privatna področja ter zbirke bomo iskali arhive posameznih družin (npr. Tauferer), graščin (Fužine, Otočec itd.), oseb (Grasseli, Lončar, Zois...).

Prepričana sem, da bodo novega vodnika po fondih ZAL veseli vsi, ki pri svojem znanstvenem in strokovnem delu potrebujejo podatke arhivskega gradiva, obenem pa se s podobnimi publikacijami končno vendarle približujemo tistim državam, ki imajo arhivsko službo bolj razvito in urejeno.

Olga Janša-Zorn

Domicili slovenskih občin. Izdala in založila Skupnost slovenskih občin. Ljubljana 1981, 809 str., ilustr.

Nobenega dvoma ni, da je podeljevanje domicilov svojevrstna in v bistvu tudi zelo primerna oblika negovanja izročil narodnoosvobodilnega boja, revolucije ter drugih naprednih gibanj naše novejši zgodovine. Pri tem kot odločilna činitelja delujeta SZDL

ter Zveza združenj borcev NOV Slovenije. Domicili v tem primeru pomenijo neke vrste pokroviteljstvo in »domovinsko pravico« hkrati in jih ponavadi podeljujejo skupščine slovenskih občin ali tudi druge skupnosti in celo organizacije združenega dela. Glavna merila za podelitev domicila so vsekakor v tem, da je neka enota, organizacija ali dejavnost bila aktivna na območju občine, ki podeljuje domicil, oziroma pri delovanju zunaj ožje domovine, da so bili pripadniki brigad ali prostovoljci po izvoru iz domicilne občine.

Podeljevanje domicilov se je pričelo leta 1965 ter je bilo v ozki povezavi z občinskimi prazniki, ki so ponavadi na dan ustanovitve važne partizanske enote ali zmage nad sovražnikom. Kot rezultat tega ujemanja je leta 1975 izšla publikacija »Prazniki slovenskih občin«, prav tako v izdaji in založbi skupnosti. V njej so nanizane utemeljitve za te občinske praznike ter jo zato lahko imamo za predhodnico obravnavane knjige. Le-ta pa je seveda bistveno razširjena, pač glede na drugačen koncept knjige. Število domicilov se je stanovitno večalo in za vsakega je tu podana utemeljitev, poleg tega pa je v publikaciji za vsako enoto, organizacijo ali dejavnost dodan še daljši zgodovinski oris. Ozko gledano to zadnje sicer ni povsem v skladu z naslovom knjige, vendar pa bistveno povečuje njeno vrednost in to ne le za najširši krog bralcev, temveč tudi za zgodovinarja, ki se ukvarja s preučevanjem narodnoosvobodilnega gibanja. Tako smo namreč prvič na enem mestu dobili zgodovinski pregled pretežne večine partizanskih enot in precejšnjega dela drugih dejavnosti v času NOV.

Precejšen del zaslug za to veliko opravljeno delo ima vsekakor uredniški odbor, ki so ga sestavljali Franc Debeljak, dr. Tone Ferenc, dr. Mirko Stiplovšek in dr. Milan Ževart. Uredniki so vodili delo že od vsega začetka ter med drugim za pisce prispevkov pripravili posebna delovna napotila oziroma kriterije ter zanje celo organizirali seminarje, tako da bi številni prispevki bili na višini tem odbor, kot sam pravi v uvodni besedi, ni bil povsem zadovoljen, saj so nekateri avtorji pri tem orali ledino, pa je rezultat tega napore kljub temu izreden. V publikaciji je tako objavljenih čez 300 prispevkov, ki jih je napisalo 114 avtorjev, od tega deset kolektivnih. Precejšen delež so prispevali tudi člani uredniškega odbora, namreč 27 sestavkov. Drugače pa je kot najplodovitejši pisec zastopan Mile Pavlin s 16 prispevki od katerih gre

omeniti predvsem obširen oris partizanstva na Koroškem.

Do izida naše publikacije je domicil prejelo 181 partizanskih enot, dejavnosti in drugih organizacij, pri čemer pa gre takoj dodati, da je število domicilov bistveno večje, saj je npr. ena enota zaradi svoje aktivnosti dobila domicil v več občinah. Zato je v knjigi zgodovinski oris le na enem mestu, utemeljitve pa so navedene ob vsaki podelitvi, saj se zaradi razumljivih vzrokov med seboj tudi razlikujejo. V celoti smo našli 301 podeljeni domicil, od tega pač velika večina vojaškim enotam, organizacijam in dejavnostim iz obdobja NOB. Zunaj tega so le borci za severno mejo dobili 16 domicilov, španski prostovoljci pa tri.

Zanimivo je, da v uvodu uredniški odbor navaja število 360 podeljenih domicilov. Dejansko jih v »Pregledu domicilov« na koncu knjige res naštejemo 361 (divizije so dobile 14 in ne 13 domicilov!). Tu gre očitno za nesporazum, in sicer pri obravnavi domicilov koroškim partizanskim enotam. V omenjenem kazalu je sedem koroških enot, od Koroške grupe odredov pa do Koroške čete, označeno posebej in pri vsaki je navedeno, da so dobile domicil v desetih koroških in gorenjskih občinah. Tako bi te koroške enote imele skupaj kar 70 domicilov, kar je seveda nesmiselno. V utemeljitvah v knjigi, ki so prav tako delo Mileta Pavlina, je namreč razvidno, da so omenjene občine leta 1967 podelile domicile »Koroškim partizanskim enotam«, torej en domicil za vse enote skupaj, kar v desetih občinah pomeni deset domicilov. Tako je od števila 361 treba odšteti 60 koroških »domicilov« in pridemo do že omenjene številke 301. To nam potrdi tudi štetje po drugem kazalu, po »Pregledu domicilov po občinah«. Toda jasno je, da to nesoglasje s številkami ni posebej pomembno.

Največ domicilov sta podelili občini Nova Gorica in Novo mesto, in sicer po 12, sledita pa občini Idrija in Ljubljana mesto, po 10 itd. Nekaj občin je podelilo le po en domicil, Gornja Radgona pa celo nobenega. Pokrajinsko gledano so domicili najštevilnejši na Primorskem, redkejši pa v vzhodnem delu naše domovine, kar je med drugim tudi odsev dejstva, da se je iz objektivnih razlogov narodnoosvobodilno gibanje različno razvijalo v različnih območjih Slovenije. Že omenjene koroške enote so dobile domicil v desetih občinah, PK KPS za Gorenjsko v osmih občinah, 2. bataljon 3. brigade VDV ter aktivisti OF kozjanskega okrožja pa v šestih občinah itd.

Seveda ni mogoče pričakovati, da nam bo pogled na enote, organizacije in dejavnosti, ki jim je bil podeljen domicil, podal tudi popolno sliko narodnoosvobodilnega gibanja in revolucije. Res je, da večina oziroma vsaj najpomembnejše samostojne partizanske enote imajo domicil, kar deloma velja tudi za raznovrstne dejavnosti iz obdobja NOB. Manj pa to drži za civilno plat ter za zaledne vojaške enote. Seveda se moramo sedaj vprašati, ali je skrajni cilj akcije podeljevanja domicilov ta, da ga bo dobila prav vsaka enota, organizacija ali dejavnost? Verjetno je, da dokončnega odgovora ni mogoče dati, pač pa gre tu za proces, katerega intenzivnost je odvisna tako od prizadevanja borcev in aktivistov OF kot tudi siceršnjega podružbljanja izročil NOB in revolucije. Akcija še ni končana in v tem smislu je tudi obravnavana publikacija nepopolna, kar bi bil pravzaprav edini pomislek o upravičenosti izida knjige. Ker se bodo domicili še naprej podeljevali, bo zato treba, v bodočnosti izdati izpopolnjeno izdajo Domicilov. Že zdaj, v oktobru 1981, smo za Primorsko ugotovili, da sta bila v ajdovski ter idrijski občini podeljena dva nova domicila, in sicer partizanskim učiteljem Primorske ter Trnovski četi Gregorčičevega bataljona.

Reči pa je treba brez omahovanja, da bi bila velika škoda, če te publikacije v sedanjem trenutku ne bi imeli. Njeno uporabnost smo že omenili. Bistveno pa jo povečuje veliko število kakovostnih in v precejšnji meri javnosti še neznanih fotografij. Poleg tega so tekstu dodane še štiri pregledne karte, vse delo dr. Toneta Ferenca. Želeli bi le, da bi se zemljevidoma okrajev in okrožij na Primorskem, ki smo ju videli že v drugih publikacijah, pridružili tudi drugi, za ostale slovenske pokrajine.

Boris Mlakar

Ob izidu Gabrovčevega zbornika. Situla 20/21, Ljubljana 1980 (Razprave narodnega muzeja v Ljubljani).

Čeprav z zamudo, pa vendar kako prav bo prišel marsikomu novi zvezek Situle (št. 20-21), ki sodi v periodiko razprav Narodnega muzeja v Ljubljani. To ni običajna številka. Že ovitek te znanstvene revije z odlično barvno reprodukcijo slike Ladislava Benescha Prazgodovinsko gradišče nad Klenikom pri Vačah iz leta 1883 ponazarja, da imamo opravka — že drugič — s posebno poudarjeno izdajo v tej ediciji. Pričujoči zvezek je

namreč posvečen univ. prof. dr. Stanetu Gabrovcu, našemu najboljšemu poznavalcu prazgodovinske arheologije, vztrajnemu raziskovalcu in uglednemu razlagalcu naše prazgodovine, kot lahko razberemo v bogatem gradivu zbornika ob njegovi 60-letnici in dobri 30-letni prehojeni poti v udejstvovanju na arheološkem polju. Zbornik je po svoji notranji strukturi vezan na že utečeno, klasično in preizkušeno maniro, kar je omogočilo uredništvu smiselno razporeditev pestre vsebine. Za uvod je, kar je razumljivo, postavljena beseda univ. prof. dr. Jožeta Kastelica, šefa stolice za arheologijo v času jubilarne predavateljskega ciklusa, ki s pronicljivo, zbrano, zaneseno, vsekakor pa z verodostojno s potrebnimi spremljajočimi podatki podprto izreko v verigi življenjskih dogodkov, znanstvenih naporov in del prikazuje slavljenčevo osebnost in ga poskuša, kot sam pravi ujeti »v kategorije časa in duhovne kulture sploh«.

Tabula gratulatoria zaobjame s seznamom voščilcev iz domovine in tujine skoraj tri strani. Za jubilarne bibliografije, ki je prikazana po letih izhajanja njegovih tiskov, se zvrsti kar 56 člankov. V njih je večinoma obravnavana tema, ki se dotika prazgodovinskega obdobja, torej časa, kjer je doma znanstvena moč dr. Staneta Gabrovca. Seveda ne manjka čtiva za tiste, ki se ukvarjajo s kasnejšim antičnim obdobjem kakor tudi ne za izvedence zgodnjega srednjega veka. Poslednji štirje sestavki pa predstavijo zgodovinsko oziroma umetnostnozgodovinsko tematiko.

Med avtorji člankov je nemalo tujih uglednih znanstvenikov, kar vsekakor še posebej pokaže bralcu (strokovnjakom seveda to ni neznano), da poznajo in priznavajo jubilarno delo tudi zunaj naših meja; ne samo v širokem evropskem krogu. Tudi njegovi študentje, danes že kustosi ali asistentje itd., ki se bolj ali manj uspešno vključujejo v strokovno oz. znanstveno arheološko okolje, izrekajo s članki voščilo svojemu profesorju.

Po preletu vsebinske plati je vsekakor zanimivo pogledati še na vrednote zbornika iz določenega kota, ki ga pač narekujeta naša namenska želja le po okvirni in informativni predstavi ter iz tega izhajajoča splošna karakteristika.

Zbornik se razumljivo po vsebini kaže kot neorganska celota, saj njegova podstat sledi tvari, rojeni v solistično subjektivni samohotnosti misli in želja avtorjev, seveda v okviru znanosti-stroke, v kateri delujejo, in po-

gojeni v danostih današnje stopnje znanstvenega medija.

Njegovo specifiko podaja torej pravzaprav problemska pestrost oziroma heterogenost, ki odkriva široko paleto znanstvenih ugotovitev in seveda tudi predpostavk, ki naj bi dale odgovor na posamezna vprašanja, razširile naše obzorje, vendar, kot rečeno, v odmerjeni-lapidarni ozkosti predvsem prazgodovinske epohe v širokem geografsko nezačrtanem prostoru.

Tudi prispevki tistih avtorjev, ki se ne lotijo oziroma analitično ne poglobljajo v problemska vprašanja, marveč je njihovo težišče v tem, da predvsem z opisno metodo gradijo na konkretnosti novega, doslej še neobjavljenega arheološkega materiala, in prispevajo nove prvine v izhodiščih za reševanje arheološke problematike, vsekakor potemtakem ne morejo biti manj zanimivi.

Vendar kljub heterogenosti ne moremo iskati v člankih zgolj nekega izvora slučajnosti, marveč bolj izpolnitev želja avtorjev, da bi z jedrnato besedo in smiselno predstavijo svojih dognanj ta tudi aktualizirali. Navadno človeku v takem primeru ni dano, da bi mogel udejaniti nekaj, kar bi bilo zunaj sveta njegovih neposrednih hotenj, zato je treba tudi izpostaviti, da so avtorji s svojimi internimi nagibi, vsaj v večini primerov prav s tem bralcu vzbudili še dodatno pozornost in privlačnost čtiva.

Seveda pa je povsem jasno, ko podajam iz takega izvora izhajajoč zaključek v tako skopem ter splošnem slogu, ki ga posplošuje še zgolj informativna ocena, da je prispevke že iz opisanih dejstev mogoče različno vrednotiti, bodisi po svojem težišču obravnave kot po sami znanstveni kvalitetni meri. Fritrdimo pa lahko, da so kakršnekoli preproste znanstvene improvizacije posplošnosti, ki bi končno lahko bile zastopane, s srečno roko — verjetno tudi strokovnega urednika — izključene in da dvom, ki bi se nam vsiljeval v zvezi s kvaliteto nivoja vsebine, brez strahu lahko odpade.

Ko tem resnicam sicer pritrujemo, pri tem pač nismo sledili skupini dejavnikov, pogojenih v danih, določenih, ožje znanstveno kritičnih stališčih, ki podrejajo tudi naša gledanja ob branju takšnih in podobnih zbornikov. Že samo načrtovanje takih vprašanj pa vzpodbuja k temeljiti in vsekakor prepričljiveje izraženi predstavitvi tega jubilejnega zvezka, kar pa naj bi našlo mesto v za to primernejši, čisto arheološko znanstveni publikaciji.

Zborniku smo že iz tega zornega kota torej vsekakor primorani priznati znanstveno načelnost in utemeljenost. In če k temu prištejemo še zadovoljivo vestnost pri tisku, česar danes ne moremo vedno poudariti v strokovnih publikacijah, vsaj pri nas ne, potem lahko zaključimo, da je slavnostna številka Situle v celoti uspela. Gotovo je enakega mnenja tudi jubilar, ne nazadnje bo odslej ta Situla med strokovnjaki znana le kot Gabrovčev zbornik.

Marjan Slabe

Goriški letnik — zbornik Goriškega muzeja, 7, Nova Gorica 1980, 308 str.

Poleg Loških razgledov je zadnje čase Goriški letnik še edini krajevnogodovinski zbornik, ki izhaja vsako leto. Vsebinsko je tudi tokrat dokaj pester, saj prinaša razprave in članke s področja arheologije, etnologije, zgodovine, muzikologije ipd.

Dva prispevka, s katerima se zbornik tokrat pričenja, sta s področja arheologije, in sicer govori Drago Svoljšak o bronasti figurici iz Tolmina, ki predstavlja stilizirano upodobitev ženske in sodi v skupino podobnih plastik, ki so najpogostejše na področju Japodov v Liki, oziroma kažejo zvezo z Japodi. Jernej Zavrtanik pa opisuje novo arheološko najdbo v Solkanu, bronasto ločno fibulo iz prve polovice 6. stoletja.

Zmaga Kumer objavlja del zbranega gradiva etnomuzikološkega raziskovanja z naslovom Pevsko in plesno izročilo z Gore nad Vipavsko dolino.

Večji del zbornika pa vendarle sestavljajo zgodovinske razprave, saj gre za objavo nekaterih prispevkov s strokovnega posveta »Goriška srečanja 1979«, ki je bilo novembra 1979 v Goriškem muzeju. Posvetovanje sta organizirala Goriški muzej in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja iz Ljubljane ob 60-letnici KPJ, 35-letnici 2. in 3. pokrajinske konference KPS za Slovensko Primorje ter ob 35-letnici izvolitve PNOO za Slovensko Primorje. Del referatov so že objavila Primorska srečanja, šest referatov pa prinaša ta številka Goriškega letnika, in sicer gre za naslednje prispevke: Drago Sedmak, Nuova idea — prvo socialistično glasilo na Goriškem, kjer avtor govori o listu, ki je izhajal v Gradišču ob Soči in v Gorici od decembra 1902 do maja 1904 kot tednik in to v italijanščini. Med uredniki sta bila tudi dva Slovenca, Anton Gorkič in France Milost. Franc Rozman je v razpravi Delavsko gibanje na Goriškem in kmečko vprašanje

najprej opozoril na odnos 1896. leta ustanovljene JSDS do agrarnega vprašanja. Poudaril je, da je bilo spričo naraščajočega krščanskosocialnega gibanja pričakovati, da bo socialna demokracija do tega problema zavzela jasno stališče, vendar pa se razen posameznikov (Rok Drofenik, Josip Zaverbnik, Albin Prepeluh, Henrik Tuma) JSDS ni kaj dosti zavzemala za reševanje kmečkega vprašanja. Dalje avtor ugotavlja, da so goriški socialdemokrati vendarle bolj kot v drugih deželah iskali poti do malih kmetov, da so tukaj socialdemokrati pod vplivom Tume in kasneje Srebrniča imeli drugačno stališče kot vodstvo stranke, vendar pa s svojimi predlogi zunaj Goriške niso prodrli.

Iz razprave Petra Strčića Iz odnosa Josipa Broza Tita prema Istri između dva svjetska rata izvemo, da je Tito navezal tesnejše stike z Istro, ko je v letih 1925—1926 delal v ladjedelnici v Kraljevici in da je tudi sicer v 30. letih večkrat potoval po Istri. Tako si je že zgodaj ustvaril sodbo o fašizmu. Po drugi strani pa nam avtor prikaže delovanje posameznih trockistov, zlasti Istrana Anteja Cilige v času, ko je Tito vodil boj za enotnost Partije. V razpravi Nacionalna politika slovenskih komunistov in njen odmev v komunistični stranki Italije v letih 1923—1930 ugotavlja France Klopčič, da so pod vplivom nacionalnega programa KPJ iz 1924, ki je temeljil na samoodločbi narodov, pravici narodov do odcepitve in do ustanovitve lastne države ter na ideji federacije svobodnih narodov, slovenski komunisti prispevali svoj delež k nacionalnemu programu Slovencev, zlasti z načelom o zedinjenju vseh Slovencev. Nova komunistična nacionalna politika na Primorskem je našla odmev tudi pri vodstvu KPI. Velike zasluge za nove poglede na nacionalno vprašanje pa ima Vladimir Martelanc. Podobne problematike se loteva tudi Milica Kacin-Wohinz v razpravi O stališčih KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja v Julijski krajini med obema vojnama. Avtorica razlikuje v razvoju tega vprašanja štiri faze: prva, ko nacionalno vprašanje še nima mesta v partijski politiki; druga, ko se obe partiji lotita nacionalnih problemov v svojih državah tj. v Italiji in Jugoslaviji; tretja, ko usklajujeta stališča in jih uradno formulirata (znana izjava treh partij iz aprila 1934); ter četrta, ko to vprašanje rešujeta v okviru ljudskofrontne politike.

Zanimivo je opisal propagando nasprotnikov narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem Boris Mlakar, ki posebej omenja različne oblike propagandne dejavnosti. Ugotavlja, da je bila pred kapitulacijo Italije ta propaganda na nizki ravni, brez trdnjega

organizacijskega okvira, s pojavom primorskega domobranstva pa je to gibanje sicer bolj vidno in glasno, ni pa dobilo prave podpore prebivalstva. Sledijo še drugi prispevki. O narodnoosvobodilnih tehnikah na Vipavskem 1941—1945 piše Slavica Plahuta, ki ugotavlja, da so prvi ilegalni tiski že iz leta 1941, prvo organizirano tehniko pa so na Vipavskem dobili jeseni 1942, tovrstno delo pa se je še bolj razmahnilo po kapitulaciji Italije.

Dva prispevka sta nadaljevanje iz prejšnje številke, in sicer Tomaž Pavšič nadaljuje s popisom spominskih plošč, ki so na območju petih primorskih občin (Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sežana in Tolmin) posvečene posameznim osebam, medtem ko Slavica Kovač-Mlakar v nadaljevanju prispevka Življenje in delo Vinka Vodopivca objavlja bibliografijo njegovih del, ki obsega 1218 enot, vendar po mnenju avtorice še vedno ni popolna.

Novi popis inkunabul, ki jih hranijo knjižnice v Gorici objavlja upokojeni goriški knjižničar Francesco Posa. Gre za 56 inkunabul.

V rubriki Zapiski najdemo seznam dijakov zagrebških šol s Primorske v letih 1776/77 do 1917/18, ki ga je pripravil Ljubomir Andrej Lisac; Pavel Medvešček piše o pozabljenih pustnih običajih med Sočo in Idrijo, Tone Zorn objavlja orožniška poročila o dogajanju na jugoslovansko-italijanski demarkacijski črti leta 1921. Marko Vuk poroča o posvetovanju predstavnikov slovenskih krajevnih zbirkov, Branko Marušič pa o simpoziju Goriška srečanja 1979. Novost v Goriškem letniku so nekrologi za umrlimi sodelavci (L. Zoržut, J. Štrukelj-Milič, B. Vižintin-Milo, Marija Rutar).

V rubriko Ocene in poročila je vključen predvsem tisti del periodičnega tiska, ki ga druge revije ne spremljajo sistematično, oziroma tista periodika, ki posega na ozemlje Istre in Slovenskega Primorja (npr. Arheografo triestino, Forum Iulii, Sot la nape, Studi Goriziani itd.).

Olga Janša-Zorn

Zbornik Idrijski razgledi XXV/1980, izdal Mestni muzej v Idriji, 262 str.

Krajevni zbornik Idrijski razgledi je s svojim letnikom 1980 (izšel je z enoletno zamudo) proslavil 25-letnico izhajanja in prav toliko letnikov. Od začetka v letu 1956 do leta 1977 je izhajal kot trimesečna revija, kasneje pa kot letni zbornik.

V uvodu k jubilejni številki zbornika njegovo uredništvo naglašja, da so Idrijski raz-

gledi najstarejša povojna tovrstna publikacija na Primorskem tako v matični domovini kot v zamejskem slovenskem prostoru. Razgrinja nam tudi finančne težave, ki so pogosto ovirale izhajanje Idrijskih razgledov in se z njimi žal srečujejo skoraj vse sorodne slovenske revije. Prizadevnemu kolektivu idrijskega Mestnega muzeja gre velika zasluga za srebrni jubilej zbornika, saj so ga mnogokrat izdajali na račun svojih osebnih dohodkov. Nedvomno pa jim je bilo v zadoščenje, ko so ugotavljali, kako so najširše plasti idrijskega prebivalstva z veseljem sprejemale Idrijske razglede, o čemer priča tudi dejstvo, da so predzadnjo dvojno številko za leto 1978/79, razprodali, čeprav je izšla v nakladi 1050 izvodov. To je nedvomno veliko, če vemo, da šteje Idrija 7000, vsa idrijska občina pa 17.000 prebivalcev. Jubilejni letnik 1980 so natisnili v 1200 izvodih in želimo mu lahko le, da bi se tudi pri njem ponovila »usoda« prejšnjega letnika.

Ker je pričujoča ocena v reviji za slovensko krajevno zgodovino, se ne bomo podrobneje ukvarjali z uvodnimi prispevki z gospodarsko tematiko. Omenimo le, da Marko Cigale piše o kriznem obdobju Rudnika živega srebra Idrija, ki je kot znano leta 1977 začasno ustavil proizvodnjo, Jože Čar o mineralnem bogastvu idrijske občine, Vlado Sedej o prebivalstvu in delovni sili kot dejavniku razvoja občine Idrija, Niko Jereb o razvoju zasebnega kmetijstva v obdobju 1970—1980, Silvo Blaj pa o gozdovih ter gospodarjenju z njimi na področju omenjene občine.

V delu zbornika, ki je posvečen idrijski preteklosti objavlja najprej Marko Cigale drugi del članka o Idriji v paleontološki literaturi (prvi je izšel v Idrijskih razgledih za leto 1977). Stalni »zdravstvenozgodovinski« sodelavec revije Jožef Pfeifer tokrat piše o idrijski porodniški službi in njenih predstavnikih v 18. stoletju. Tomaž Pavšič objavlja malenkostno spremenjen prispevek z 8. sklica Plenuma kulturnih delavcev OF »France Bevk borec in pisatelj«, ki je bil novembra 1980 v Novi Gorici, in sicer o Bevku ter Cerkljanski.

Stanko Majnik je avtor dveh člankov. V prvem, ki ga je naslovil Iztrgano pozabi... na zelo prijeten način obravnava staro Idrijo v avstrijskem, medvojnem in povojnem obdobju, v drugem pa priobčuje nekaj zanimivosti iz številnih iz življenja idrijskega rudnika, pretežno v obdobju po osvoboditvi.

Slavica Pavlič piše o 400 letih idrijske osnovne šole. Oris te ustanove začenja z letom

1581, ko so v tem kraju odprli protestantsko šolo. Iz prispevka razberemo veliko zavzetost idrijskih rudarjev za šole ter izobraževanje svojih otrok.

Uredništvo je za jubilejno številko pripravilo novost. Uvedlo je rubriko Mozaik spominov, v kateri bo objavljalo »tiste prispevke, ki bi jih zaradi njihove morebitne nestrokovnosti, stilistične nedodane ali drugih pomanjkljivosti« težko objavili med članki, so pa vseeno pomembni drobci za spoznavanje idrijske preteklosti. Idrijski rojak Josip Štravs, ki je leta 1922 emigriral v Jugoslavijo, v tej rubriki objavlja v preprostim rimah spomine na idrijske otroke nekdanj, Rafko Terpin pa je pripravil tri fotografije stare Idrije iz let 1870–75, pred 1900 in pred 1910, ki jih tudi komentira. Za krajevno zgodovino bodo verjetno zanimive tudi kratke zabeleške nekaterih dogodkov na Idrijskem in Cerkljanskem, ki jih v rubriki Zabeleženo objavlja skupina avtorjev, v rubriki Kronika za obdobje od oktobra 1979 do februarja 1981 pa Silvo Kovač.

Idrijskim razgledom zaželimo v naslednjem četrstoletju in seveda tudi za naprej, da bi jih Idričani in drugi še vedno tako z veseljem sprejemali, da bi imeli čimveč sodelavcev in čimmanj finančnih težav.

Andrej Vovko

Giampaolo Valdevit, Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850–1919), Udine 1979, str. 294

Od srede naših sedemdesetih let dalje, ko so na oddelku za zgodovino filozofske fakultete tržaške univerze ustanovili katedro za cerkveno zgodovino, opazamo dokaj velik razmah objavljenih del in razprav, katerih znanstveno zanimanje posega po zgoraj omenjenih temah, in sicer na geografskem prostoru dežele Furlanije-Juljske krajine. V bogati in zapleteni sodobni zgodovinski preteklosti Trsta je tudi cerkev kot močna organizirana sila predstavljala pomemben dejavnik, ki mu vprašanja politike, kulture in nacionalnih problemov niso bila tuja; še več, marsikdaj je prav cerkvena politika bistveno zasukala dogajanja, ki so še za današnji dan bistvene važnosti.

Že vrsto let nam italijanski kolegi (Miccoli, Belci, Ferrari itd.) na straneh revije Bollettino-Qualestoria predstavljajo serije razprav o zgodovini cerkve v času fašistične diktature na Primorskem in v Trstu ter s tem integrirajo študije dr. Čermelja na tem pod-

ročju. Vse to delo pa je že dolgo čakalo na temeljito osvetlitev zgodovinskih pogojev, ki so na eni strani omogočali vključitev italijanskega nacionalnega liberalizma na ideologijo fašizma in ki so na drugi strani tudi katoliško cerkev privedli na ista izhodišča. Tak temeljni kamen ali drugače povedano vpogled v cerkveno zgodovino od leta 1850 do 1920 nam omogoča delo Chiesa e lotte nazionali, ki ga je napisal Giampaolo Valdevit, tako rekoč »na zeleni trati«. Logična misel, ki združuje vse povedano, gre po sledi stroge metodološke interpretacije arhivskih virov, časopisja, korespondence in izredno bogate literature, vsega tistega torej, kar je avtor zbral v nekajletnem delu v rimskem državnem arhivu, v tržaškem škofovskem arhivu, v tržaškem državnem arhivu in v tajnem vatikanskem arhivu in to v smislu, da bi »že enkrat razkrinkal nekatere stereotipe tržaške zgodovine, ki jih je ustvarilo tržaško liberalnonacionalno zgodovinoisje«. Spomenik, ki ga je ta historiografija postavila v opravičilo in v slavo samo sebi, ni namreč doživel še »nikakršnih procesov globalne revizije in poizkusov rušenja«. Dolgo vrsto let sta le slovensko in hrvaško zgodovinoisje prispevala nekaj odločilnih udarcev sijaju in blesku te zgradbe, ki je nastajala več kot poldrugo stoletje. Tokrat so se k taki reviziji priglasili tudi zgodovinarji italijanske narodnosti njihova politična, znanstvena in nacionalna zrelost presega ozke okvire servilne kvazizgodovine. V tem smislu moramo sprejeti tudi ta poskus cerkvene zgodovine, ki je nedvomno eksperiment totalne zgodovine in kjer avtor analizira sklop nacionalnih bojev, ki so se razvijali v cerkveni instituciji katoliške cerkve v relaciji: do mesta, zaledja, socializma, liberalizma, nacionalizma in fašizma. Vsi ti odnosi so prikazani na izčrpnih analizah cerkvene hierarhije, klera (slovenskega in italijanskega), laičnih mas slovenskega in italijanskega verstva in vprašanj socialne doktrine.

Avtorju se kot najbolj primerna štartna periodizacijska točka zdijo 50. leta prejšnjega stoletja, ko je v Avstriji odnose med cerkvijo in družbo urejeval konkordat in ko je v tržaško-koprski škofiji dekanoval škof Bartolomej Legat, ki je s svojo pastoralno linijo postavil meje nevmešanja v odnosih s civilno oblastjo. Njegov ideal se kaže v statični in urejeni družbi, kjer naj bi religija bila »moralna srajca«, ki bi ovirala vstajo obubožanih mas in degeneracijo običajev. Tržaška vodilna struktura, ki je bila v tem času »bolj preliberalna kot liberalna«, spre-

jema cerkev kot sogovornika. Razvijajo se torej širše oblike sodelovanja med cerkvijo (Legat) in civilno oblastjo (magistrat) in to do take mere, da je slednja dajala finančne prispevke za gradnjo novih cerkva. Škof B. Legat je v svoji pastoralni akciji zahteval, naj bo kler poglavitni posrednik med njim in katoliško skupnostjo (obdržati je treba kulturno hegemonijo cerkve nad ljudmi), ob upoštevanju stroge hierarhije, ki se širi od škofa navzdol.

Svoj odnos do narodnosti Legat utemeljuje v širšem filozofskem konceptu, ki sloni na sklopu vprašanj o »moderni civilizaciji«. Iz njegovih poročil izhaja prepričanje, da je mesto že moralno propadlo, medtem ko ostaja kmečko zaledje zdravo in verno, saj odtod izvira 80 % bodočih duhovnikov tržaške dieceze (Kranjska in notranja Istra), kar vse ustavlja denacionalizacijo v okviru cerkvenih struktur. Kljub temu obstaja realna možnost negativnega vpliva mesta nad zaledjem, konkretno torej možnost razsula tako katoliške kot nacionalne identitete Slovencev ob upoštevanju dejstva, da se je spontana asimilacija vse bolj zaustavljala in da so se že sproščali agresivni mehanizmi nasilne asimilacije.

Po prvi ustavni izkušnji se počasi sprevržejo odnosi med civilno in cerkveno oblastjo. Tudi centralna oblast v osebi tržaškega namestnika odloži vlogo posrednika med cerkvijo in magistratom. Spor se s socialno-političnega področja širi na nacionalno dimenzijo. V politiki tržaškega magistrata lahko zasledimo stališča male in srednje tržaške buržoazije, katerih politični izraz še vedno ostaja liberalno-nacionalna stranka, ki si želi postaviti cerkev na rob družbenega dogajanja. Škof Legat korigira stališče o odnosu med mestom in vasjo. Odloči se za rekonkvisto cerkvenih pozicij v mestu, kar mu pa ne uspe, saj liberal-nacionalci uživajo na Dunaju veliko podporo kot periferni predstavniki »Kulturkampf« ter kot »stranka reda in nositeljice nove ustave«. Legat, ki se ne oddaljuje od konceptov Pija IX., se zateče pod parolo nevmešavanja ter poudarja defenzivno vlogo cerkve, saj se hoče izogniti vsaki konfrontaciji s sodobno družbo. Vse več se veže na prvinskost slovenskega in hrvaškega prebivalstva, kar je linija, ki jo je po njegovi smrti (febr. 1875) sprejel in še poudaril novi tržaški škof Dobrila, ki pa že deluje v spremenjenih razmerah Taaffejeve čobe, ko se je t. im. »Kulturkampf« že polegel in je cerkev v 80. letih dobila spet nazaj

skoraj vse svoje privilegije in privilegiran položaj.

Dobrilov naslednik škof Glavina ne pušča »politike pred vrati«, kot sta to delala njegova predhodnika. Po sledeh enciklike Leona XIII. »Grande munus«, ki gleda na vzhod, razdvojena med panslavizmom in avstro-slavizmom ter pod stalnim pritiskom lokalne hegemonске politike se novi tržaški škof vse bolj polarizira na stališčih slovenskih nacionalnih zahtev ter vstopa z vso težo svojega položaja na socialno-politično polje tržaškega vsakdana. Tu so bili italijanski liberal-nacionalci izredno občutljivi in sledila je ostra antiklerikalna kampanja, ki je škofa pripeljala do prezgodnjega odstopa (29. X. 1895). Šest mesecev so trajala pogajanja med raznimi faktorji od Dunaja do Trsta in Rima, da bi naposled le izbrali za tržaškega škofa mons. Sterka. Tudi ta novi duhovni vodja tržaško-koprske dieceze je kljub izraženi imparcialnosti v nacionalnih zadevah kmalu pritegnil kritike liberal-nacionalcev, ki so najprej na terenu opravili z nastajajočo italijansko krščanskosocialno organizacijo, nato pa še krepko zamajali škofovstvo mons. Sterka, ki se je v pravzaprav vse močnejši konfrontaciji le odločil za aktivnejšo cerkveno politiko v nacionalnem vprašanju. Sterkova smrt (sep. 1901) je v tem razgibanem političnem trenutku (ricmanjska afera) zavrla zanimiv proces uveljavljanja slovenske katoliške akcije na Tržaškem. Ponovno so se torej oblastem ponovile dileme imenovanja tržaškega škofa, kar je jasno kazalo na občutljivost tega mesta. Odločitev je v skladu z dolgoletno dunajsko taktiko imenovanja tržaških prelatov tokrat padla na neslovenca F. K. Nagla, ki je najprej okrepil vertikalno hierarhijo v cerkvi sami (slovenski duhovniki niso smeli brati Edinosti), obračunal s sredobežnimi težnjami slovenskega laičnega verstva ter zvesto sledil utrjim potem papeža Pija X, kateremu je bil ves slovenski svet tuj in barbariziran. Ni treba tu še posebej poudarjati, kako je bil škof Nagl tisti tip škofa, ki je najbolj ustrezal predstavam italijanskih liberalno-nacionalnih krogov. Zato je bilo razočaranje tržaškega vodilnega sloja občutno, ko je predpostavljena oblast Nagla potegnili na Dunaj, v Trst pa imenovala Slovenca Andreja Karlina. Vendar se njegova pastoralna pot giblje med avtonomijo in odtujenostjo cerkve in to bodisi na področju nacionalnih kot na socialno-političnih tematikah. Po letu 1907 so si tržaški liberal-nacionalni hegemoni dokončno zagotovili ves socialno-politični prostor. Nevtralistična po-

litika škofa Karolina jim tudi ustreza, saj teče v tem času asimilacijski odpor na drugih ravneh civilnega življenja (šola, ekonomske in kulturne pobude). Tržaški politiki so se navsezadnje zavedali, da so se problemi v času tik pred prvo svetovno vojno dvignili na novo raven in da cerkvena politika pri tako velikih postavkah lahko igra le vlogo blagoslovitelja armad, ki bodo v končni konsekvenci odločale o novih mejah. Po zmagi in po »osvoboditvi domovini dragih pokrajin« se v stapljanju liberalno-nacionalnega kalupa z »novim redom« skristalizira politika ohglavljanja slovenskega narodnega telesa. V to politično fazo spada tudi prisiljen odhod škofa Karolina iz Trsta, kar je ostala realna cezura pri imenovanju slovenskih tržaških škofov vse do današnjih dni.

Boris Gombač

Kärntner Volksabstimmung 1920, Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposions Klagenfurt 1980, Herausgegeben von Helmut Rumpler, Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft M. B. H., Klagenfurt 1981, 433 strani.

V mesecu dni — oktober 1981 — sta v Avstriji izšli dve knjigi o tematiki, ki se je koroško zgodovinarstvo v celoti ni lotilo vse od dr. Martina Wutteja dalje. Prvo z naslovom »Kärnten — Volksabstimmung 1920«, je izdala skupina mlajših zgodovinarjev iz Avstrije, Jugoslavije in Italije, druga, o kateri gre tu beseda, pa je zbornik razprav z lanskoletnega simpozija o koroškem plebiscitu v Celovcu, na katerem so sodelovali strokovnjaki iz Avstrije, Madžarske, Čehoslovaške in Jugoslavije.

Prvič od plebiscita sem se je zgodilo, da so za »zeleno mizo« sedli jugoslovanski in avstrijski zgodovinarji in se na znanstveni ravni pogovarjali o temi, ki se je globoko razrezala v stvarnost obeh držav in narodov, ki živita na Koroškem. Če na grobo ocenimo srečanje, pa tudi pričujočo knjigo, lahko ugotovimo, da smo vsi ostali na svojih pozicijah. Vendar to ni negativen rezultat, saj kaj drugega tudi pričakovati ni bilo mogoče. Pozitivno pa je pravgotovo dejstvo, da je do takega simpozija in knjige sploh prišlo. Težko bi bilo oceniti po zaslugi katere strani oziroma po zaslugi katerega dejavnika. Ni mogoče namreč pristajati na tezo, da gre za sluzga predvsem koroškemu deželnemu glavarju Wagnerju, ki naj bi simpozij iniciiral,

na drugi strani pa del nemške strani zavrača resnico o tem, da so simpozij predlagali koroški Slovenci, kot njihovo obliko »praznovanja« šestdesete obletnice koroškega plebiscita. Lahko pa z gotovostjo zatrdimo, da je bila slovenska historiografija vedno pripravljena za dialog z avstrijskimi kolegi, prav tako kot lahko poudarimo, da za organizacijo simpozija in knjige po njem, zagotovo ni zaslužno koroško zgodovinsko društvo, saj je sodelovanje na simpoziju odklonilo in se spet postavilo na znano koroško zgodovinsko stališče, ki odklanja konstruktiven dialog in rezultate slovenskega oz. jugoslovanskega zgodovinarstva.

Na simpoziju, in zato tudi v knjigi, se je znova pokazalo, da na Koroškem in v Avstriji obstojata vsaj dve takoimenovani smeri ali »šoli«, kadar gre za odnos do slovenskega vprašanja. Stara koroška historiografija, ki ima svoje korenine — pa čeprav se jih še tako otepa — pri Wutteju in pri kateri prevladuje nemško nacionalistični odnos, ter smer mlajših pretežno nekoroških zgodovinarjev, ki so objektivnejši, niso obremenjeni z nacionalizmom in enakopravno upoštevajo rezultate slovenskega zgodovinarstva. Ni treba posebej opozarjati na to, da sta predstavnika prve dr. Alfred Ogris in dr. Valentin Hanns Einspieler, druge pa dr. Haas in dr. Karl Stuhlpfarrer, pri čemer seveda nisem izčrpal seznama ne enih in ne drugih. Zato ni čudno, da je — ob upoštevanju dejstev, da je slovensko zgodovinarstvo o koroškem plebiscitu povedalo in zapisalo to kar je globalno že dolgo poznano — tako na simpoziju kot tudi v knjigi in v razgovoru o njej prišlo do dialoga predvsem med tema dvema zgodovinarstima smerema.

Od imenovanih predstavnikov obeh smeri nastopajo v knjigi razprav le trije: Alfred Ogris, Hanns Haas in Karl Stuhlpfarrer. Med tem, ko sta Haas in Stuhlpfarrer skupaj z drugimi avtorji znanstveno stvarna, pa se je Ogris poslužil že velikokrat preizkušene metode tega kroga zgodovinarjev, osebnega napada in podtikanj. Mogoče ga je k temu zanesel tudi naslov referata »Bilanca znanstvene diskusije med dvema jubilejema 1970 do 1980«. Čeprav je pretežni del njegovega članka in referata posvečen razčiščenju sporosti s Haasom in Stuhlpfarrerjem, o čemer bomo z nekaj stavki še spregovorili, je takoj na začetku želel z iztrganimi citati diskvalificirati dva mlajša slovenska zgodovinarja: pisca teh vrstic in Janeza Stergarja. Ker takrat, ko gre za znanstveno resnico ne pišem le »pro domo sua« naj mi bo dovoljeno, da

na tem mestu opozorim na nezgodovinarske metode dr. Ogrisa, ki jih je uporabil pri pisanju o obeh imenovanih avtorjih. Ne bom se spuščal v razpravo o tem kaj je »politično poročilo« in kaj je »politizacija« tematike, pač pa bom le pokazal na pravi kontekst mojega in Stergarjevega pisanja. Pravilno citirani in prevedeni zadnji stavek mojega poročila v ZČ 1976, št. 3/4, str. 349 ima svoj neposredni kontekst v zadnjem odstavku. Ta se glasi: »Namesto pohvale naj za zaključek našega poročila povemo le, da so predlogi zakonskih osnutkov danes postali že zakoni, ki se v ničemer ne razlikujejo od zakonskih osnutkov. Vsa dognanja posvetovanja torej veljajo tudi za nove zakone, vsa predvidevanja predavateljev in razpravljalcev pa se vsak dan bolj uresničujejo. Dognanja ljubljanskega posvetovanja o sodobnih vprašanjih slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji so s sedanjim dogajanjem na Koroškem stoddostno potrjena«. Kaj je političnega v tem, če sodobni zgodovinar le ugotovi vsem poznana dejstva, ve najbrž le dr. Ogris sam.

Prav tako najbrž le on pozna odgovor na vprašanje kaj je spornega v stavku Janeza Stergarja, v katerem le — ta čas med oktobrom 1970 in oktobrom 1972 označuje kot čas »... ko je oživljeni nemški nacionalizem v celoti pokazal svoj obraz, avstrijske oblasti pa svojo nepripravljenost in nemoč pri uresničevanju manjšinskih pravic«. Ne vem, v katerem zgodovinopisju je prepovedano oziroma nedopustno pisati o stvareh, o katerih je pisalo ne samo avstrijsko ali jugoslovansko, temveč tudi evropsko časopisje. Razen če misli, da je trganje in razbijanje dvojezičnih napisov, obmetavanje deželnega glavarja z jajci, demonstracijski shodi v Celovcu, na katerih so avstrijskega kanclerja psovali z »židovska svinja«, itd., delo kar vseh nemškovgovorečih Korošcev oziroma meni, da je izraz pripravljenosti in moči avstrijskih oblasti, če niso mogle ali niso hotele obvarovati niti ene zakonito postavljene dvojezične table, čeprav se je na Koroškem zbralo tudi orožništvo iz drugih avstrijskih dežel.

Ogris dalje trdovratno zagovarja tezo »koroškega zgodovinopisja«, da pri plebiscitu nikakor ni šlo za nikakršne neokretnosti pri njegovem izvajanju. Sprašuje se celo, kakšen smisel imajo takšne trditve, ki da stojijo na poti skupni razpravi o teh vprašanjih. V prilogi k mojemu članku v prej omenjeni prvi knjigi o koroškem plebiscitu sem poleg že doslej znanih dokazov o potvorbah pri

plebiscitu, ki pa niso bile odločilne, objavil še en dokument, ki jasno priča o tozadevnih manipulacijah pri izvajanju plebiscita. In če smem odgovoriti na Ogrisovo vprašanje: takšne trditve imajo en sam smisel: ugotoviti zgodovinsko resnico!

Še bolj zanimiv pa je Ogrisev »zgodovinsko analitičen pristop« h knjigi Haasa in Stuhlpfarrerja »Österreich und seine Slowenen«. Že kar iz naslova poglavja »Die Volksabstimmung von 1920« je razbral, da bosta avtorja tematiko obdelala na način: »Zgoraj nemški razbijalci tabel, spodaj koroški Slovenci, ki igrajo mandoline«. Lepšega primera poskusa neargumentiranega diskreditiranja in podtikanja ne bi mogli najti.

Še bi lahko govorili o Ogrisovem članku, vendar naj zaključim z njegovo trditvijo, s katero se docela strinjam. Z ideologiziranjem, kakršnekoli barve, ne bomo zgodovinskim raziskavam storili dobrega dela. Ravno tako ne s prerokbami, ki niso naloga zgodovinarja. Zato tudi mislim, da zgodovinar, še zlasti če se z vso silo bori zoper (domnevno) politizacijo zgodovinopisja, ne more strokovnega razpravljanja o usodi koroških slovenskih učiteljev po plebiscitu, v katerem polemizira s stališči Haasa in Stuhlpfarrerja, zaključiti z besedami: »Koroško obmejno prebivalstvo ve to najbolje«.

V zborniku sodeluje 22 avtorjev. Od referentov na simpoziju manjka le Vasilij Melik, ki je svoj referat »Propaganda Freie Stimmen pri volitvah in plebiscitu« objavil v prvi knjigi o plebiscitu in ne zato, ker ni bilo nemškega pendanta njegovemu referatu, kot je zapisal v uvodu knjige njen urednik Helmut Rumpel, profesor na celovski Univerzi. Dodana pa sta dva prispevka Stefana Karnerja iz Gradca z naslovom »Ločitev Spodnje Štajerske od Avstrije 1918/1919 — Ekonomski aspekti in relevantnost za Koroško in Štajersko« ter Theodorja Veiterja »Koroški plebiscit v evropski in mednarodni primerjavi«. Zadnji je bil sicer povabljen na simpozij, vendar se ga ni mogel udeležiti in je zato do neke mere razumljivo, da je urednik njegov članek uvrstil v zbornik, zakaj pa je objavil Karnerjevega, kljub urednikovemu pojasnilu v uvodu, ni razumljivo, saj je odstopil od načela, ki ga je zagovarjal pri prispevku prof. Melika.

Naj bo kritike dovolj. Zbornik je razdeljen na šest tematskih sklopov: 1. Teorija nacionalizma, 2. Zgodovinske razsežnosti, 3. Mednarodni okviri, 4. Avstrijski pogled, 5. Bilanca politike in 6. Bilanca raziskovanja ter ima dodatke kot so osebno kazalo, seznam

okrajšav in seznam avtorjev. Je gotovo knjiga, ki bo nepogrešljiva za vsestransko informiranje o koroškem plebiscitu. V marsikaterem članku bo bralec našel nove pristope, naj omenim le članek Andreasa Moritscha, ki z zornega kota socialno gospodarskega položaja koroških Slovencev pojasnjuje rezultate plebiscita ali pa zanimiv in kvaliteten članek Emila Brixia, ki prikazuje koroški plebiscit v kontekstu avstrijske narodnostne statistike v času od 1880 do 1934. Za začetek dialoga je knjiga več kot vzpodbudno dejanje. Kljub nekaterim očitnim nasprotnim stališčem je nujno začeti dialog nadaljevati in se lotiti še drugih žgočih tem, ki so zanimive za zgodovinarje z obeh strani meje. Tabu tem za nas ni in le ustvarjalen dialog lahko prispeva ne le k zbliževanju zgodovinarjev, temveč obeh narodov in držav. Prepričan sem zato, da bo naslednja tovrstna knjiga, če bo spet izšla na Koroškem zagotovo imela vsaj slovenske povzetke prispevkov.

Dušan Nečak

Dr. Vlado Valenčič, Rezka Traven et al. . . , Ljubljanske ulice, Ljubljana 1980, 153 strani.

Ob 35-letnici osvoboditve Ljubljane je Geodetska uprava skupščine Ljubljane izdala to knjigo. Zgodovinski prikaz in opis ulic je prispeval dr. Vlado Valenčič. Lepo lahko sledimo razvoju imenovanja ulic v Ljubljani. Ob tem spoznamo, da so tudi stari Ljubljani imeli smisel za humor, ki je prišel do izraza pri poimenovanju posameznih področij ali ulic.

Do srede 19. stoletja so imele ulice nemška imena, prebujanje narodne zavesti pa se je kazalo tudi pri poimenovanju ulic. Imena ulic so tudi spreminjali in jih prilagajali novim razmeram. Ko pa je prišla občinska uprava v Ljubljani v slovenske roke, se je začel boj za samoslovenske napise. Dokaj zagrizeno ga je bojeval Ivan Hribar. S svojimi zahtevami sicer ni povsem uspel, dosegel pa je, da problematika poimenovanja ni več zamrla. Precej je lahko dosegel tudi v popotresni obnovi mesta. Pravo slovensko podobo pa je mesto dobilo šele po 1918. letu. Naslednjo dobo preimenovanja so doživele ljubljanske ulice po letu 1945.

Poimenovanje ali pa preimenovanje ulic ni preprost postopek, pri tem igra pomembno vlogo uvedba hišnega oštevilčenja in sploh razvoj mestnih načrtov. Tudi na to delo nas avtor opomni v tej knjižici. Tako lahko na hitro pregledamo spremembe, ki so v Ljub-

ljani nastajale od 1840, ko se je mesto začelo polagoma širiti, nato pa je z leti ta rast vse hitreje napredovala.

Poleg tega zgodovinskega pregleda najdemo v publikaciji še Seznam opuščenih in ukinjenih ulic pa način imenovanja novih ulic, ki ga vsebuje statut mesta Ljubljane.

Nato sledi seznam ljubljanskih cest, ulic in trgov z opisom, delo Rezke Traven. Ta del knjige je gotovo zanimiv tako za Ljubljance kot tudi za vsakega drugega, kajti pri imenu posamezne ulice je tudi pojasnilo, zakaj tako ime ali pa kako se je ulica prej imenovala. Pri tem je prišlo do nekaterih neprijetnih pomot, ki bi jih bilo treba popraviti.

V publikaciji najdemo po abecednem redu urejeno kazalo uličnih imen, ležeče so natisnjena imena ulic, ki so bile ukinjene ali pa opuščene.

Publikaciji so priloženi štirje zemljevidi mesta Ljubljane. Prvi iz leta 1840, kjer so nemška imena ulic in področij, nato sledi že bolj izdelan zemljevid iz 1910, kjer so oznake že slovensko napisane. Karta št. 3 je iz leta 1942 in nato imamo še najnovejši zemljevid mesta iz leta 1978. Primerjava teh štirih zemljevidov šele prav dopolni tekst knjige in nam da pravo predstavo o rasti Ljubljane. Tako lahko med drugim ugotovimo, da je glede na zemljevide imelo mesto že 1840 precej urejenih zelenih površin, ki so pa v teku časa propadle. Ob primerjavi med karto iz leta 1840 in 1978 ima lahko vsak opazovalec takšne in drugačne misli in pomisleke.

Ljubljana je s tem dobila pomembno knjigo, ki na kratko prikazuje njen razvoj v slovensko središče tudi v prostorskem, ne le v političnem pogledu.

Eva Holz

Marezige — simbol upora 1921—1981 (krajevni zbornik), Koper 1981, str. 179

Različne obletnice so velikokrat vzrok za nastanek publikacije o nekem kraju ali pokrajini. Tako zasnovana publikacija skuša podati čeprav krajši, pa vendar strnjen pregled dogodkov iz življenja nekega kraja. Tako je bila tudi 60-letnica marežganskega upora in 40-letnica vstaje spodbuda za pripravo krajevnega zbornika z naslovom Marezige 1921—1981, ki pa poleg Marezig obdela tudi dogajanje v celotni Slovenski Istri od pozno bronaste dobe oz. starejše železne dobe dalje. Za izpeljavo, pripravo in izdajo zborni-

ka je poskrbel Pokrajinski muzej Koper skupaj z založbo Lipa. Publikacija je delo več avtorjev z nekoliko različnimi kriteriji, kar je treba upoštevati, vsebina pa je razdeljena kronološko s poudarkom na dogodkih, ki so odigrali zelo pomembno vlogo v zgodovinskem razvoju Slovenske Istre.

Po uvodnih mislih Branka Babiča in zemljepisnem orisu Raula Šiškoviča je skušal podati Salvator Žitko zgodovinski pregled od prvih gradišč do prve svetovne vojne. V kratkem zapisu je opozoril na najpomembnejše dogodke, ki so vplivali na razvoj in življenje v Slovenski Istri (rimsko zasedbo, prihod Slovanov, beneško zasedbo, predmarčno dobo, marčno revolucijo, začetke narodnega prebujenja).

Upor, do katerega je prišlo ob volitvah 15. maja 1921, je opisal Janez Kramer, ki je za to uporabil pisane in ustne vire, ki jih v opombah tudi našteje. S skrbnim opisom dogodkov, kot so se odvijali, je opozoril na vzroke, ki so pripeljali do spopada med fašističnimi provokatorji in slovenskimi volilci. Trije mrtvi fašisti in več ranjenih je bil rezultat upora, ki je imel svoj zaključek v aretacijah in nato na sodni obravnavi, do katere je prišlo po nastopu fašistične diktature.

Fran Juriševič je opisal združništvo v Marezigah od leta 1900 naprej, ko je bila ustanovljena prva Hranilnica in posojilnica. Prikazana je rast in vloga zadruga, težave, ki so nastopile v času fašizma in razpustitev. Zaključek pregleda je namenjen združništvu po drugi svetovni vojni.

O običajih, navadah, ljudskem izročilu nam prispevek Zvoneta Cigliča prikaže, kako so ljudje živeli, njihova bivališča, obleko, vraževnost itd. Sestavek je obogaten s slikami.

Sledi obširnejši tekst, ki obravnava dobo med obema vojnama, dotika pa se predvsem dveh stvari: fašizma in prodiranja ideje komunizma v mesta in vasi Slovenske Istre. Avtor mu je Vid Vremec. Prikazal je vedno hujši pritisk fašizma, ki ga je občutilo slovensko prebivalstvo, katero ni hotelo stopiti v njegove vrste ter odpor, ki se je pojavil proti njemu. Močnejše postojanke so imeli fašisti v mestih, medtem ko so bili njihovi privrženci na podeželju redki. Pri obravnavanju delavskega gibanja avtor pod tem naslovom govori o komunističnem gibanju, pa je zajet tudi prikaz širjenja komunistične stranke v Kopru, Izoli, Piranu in okolici. Našteta je vrsta imen komunistov, katerih zasluga je bila, da je komunistična stranka v Sloven-

ski Istri delovala in se širila. Sestavek je razdeljen po časovnih obdobjih. NOB v Slovenski Istri je opisal Milan Guček in podal krajši pregled obdobja 1941–1945. Orisal je delovanje vojaških enot, se nekoliko dotaknil ljudske oblasti, partizanskega šolstva, zdravstva in preskrbe. V prispevku podaja avtor skromno sliko NOB v Slovenski Istri, zaključi pa z nekaj stavki, ki obravnavajo Marezige med NOB.

Povojno obdobje zajemata dva članka. Prvi — zapisal ga je Tone Mesec — govori o obnovi Marezig, še enkrat se dotakne združništva in predvsem kulturno-prosvetnega dela, sestavek Mirka Miklavčiča pa obravnava družbenoekonomski razvoj koprškega območja.

Na koncu zbornika so zbrana imena padlih borcev, aktivistov, žrtev fašističnega nasilja, taborišč, borcev v enotah NOVJ ter aktivistov v Marezigah in okoliških vaseh, kar je zbrala Vlasta Beltram.

Metka Gombač

Aleš Bebler, Čez trn in strn, spomini, Koper 1981, 325 str.

V sozaložbi koprške Lipe in Založništva tržaškega tiska je spomladi leta 1981 izšla knjiga spominov dr. Aleša Beblerja z naslovom »Čez drn in strn«. Avtobiografije se v zadnjih letih kaj pogosto pojavljajo na prodajnih pultih slovenskih knjigarn, nekatere s poudarjeno noto egocentrizma, druge objektivnejše in zunaj mita. Beblerjeve spomine lahko uvrstimo v slednjo kategorijo, saj so živahen, bogat in ploden monolog sopotnika velikih zgodovinskih dogodkov zadnjega pol stoletja in so torej v svoji celoti avtoanaliza nekega časa in vloge posameznika v njem.

Srečanje z dr. Alešem Beblerjem, človekom, komunistom, španskim borcem, partizanom in diplomantom odpira bralstvu širše dimenzije vpogleda v zakulisje nekega angažiranega življenja, neke partije, torej neke dobe in ideologije v njej, v kateri so ljudje Beblerjevega kova odigrali pomembno in neprecenljivo vlogo, se s to vlogo stapljali, ji sledili vse življenje, se z njo poistovetili in z njo živeli. Prav zaradi tega so avtorjevi spomini — v širšem smislu so torej obračun plodnega življenja — nenasilno pričevanje o velikih dogodkih, kjer se avtor vseskozi zaveda mesta, ki mu je pripadalo, kjer se Bebler z dokaj razvitim čutom za avtokritiko loteva tako centralnih kot drobnih dogodkov, ki

jih obravnava brez prioritete in kompleksov tako, da v kompleksnem niansiranju nariše svojo podobo v okviru širših obzorij zgodovine, ki jo je tudi on sam ustvarjal. To svojo nenasilno vlogo v okviru danih situacij je znal Bebler vedno obdržati v potrditev lastne osebnosti ogibajoč se himeram oblasti. Spominom dr. Aleša Beblerja bi s težavo priznali neko konkretno zgodovinsko vrednost, saj so stvarni podatki le približni in okvirni. Avtor predpostavlja, da je zgodovinski prikaz že znan, zato se ne obeša na podatke in letnice ter na njih shematsko razporeditev. Čas igra v njegovi knjigi relativno vlogo, periodizacija so njegovo življenje, njegovi občutki in njegove odločitve. V avtorjevem trudu moramo izluščiti ob »življenjskem albumu« še poskus ovrednotenja neke dobe, ko so se stvari še reševale s človeško in partijsko požrtvovalnostjo z veliko mero samoodpovedovanja in žrtvovanja ter junaštva in odkritosti, tiste odkritosti torej, ki jo je dr. Aleš Bebler pokazal tudi v svojih spomilih brez poveljevanja in brez mita.

Boris Gombač

Gotovlje — Založila Kulturna skupnost občine Žalec 1980, 157 str.

Žalska Kulturna skupnost izdaja vsako leto ob občinskem prazniku knjigo, ki je namenjena tisti krajevni skupnosti, v kateri se praznuje krajevni praznik.

Tako je v letu 1980 nastala publikacija *Gotovlje*, katere urednik je inž. Vili Vybihal. Razveseljivo je spoznanje, da so vsako leto knjižnice bogatejše ter pomembne tudi, za zgodovinarje in druge družboslovce.

Največ strani se nanaša na bližnjo preteklost. Vinko Jordan opisuje *Gotovlje* ter njegovo preteklost, Kazimir Mermolja in Milan Apih se spominjata dni iz NOB, Melč Jošt pa govori o *Gotovljah* kot pravi *Gotovljan*. »Menim, da je zavest, da pripadaš neki vaški skupnosti, zavest korenin posebej značilna za *Gotovljane* in gotovo pomembna za to, kar so *Gotovlje* ostale in postale«, pravi Melč sam. Drago Kumer govori o zgodovini šolstva, predstavljena pa je tudi pestra kul-

turna dejavnost — amatersko gledališče, tamburaši in pevski zbor, ki deluje že 85 let.

Vsebinska je popestrjena z literarnimi prispevki, niso pa pozabili na šport in rekreacijo.

Andreja Končan

Planina skozi čas. — Izdaja Turistično društvo Planina pri Sevnici.

Planina je majhen kraj na Kozjanskem, njena zgodovina pa ostaja zapisana z velikimi črkami v knjigi zgodovine celotnega slovenskega naroda.

Samo Turistično društvo Planina pri Sevnici pravi: »Peščica entuziastov Turističnega društva Planina pri Sevnici se s to publikacijo predstavlja javnosti ob krajevnem prazniku Planine ter 40-letnice ustanovitve OF in vstaje slovenskega naroda. V njej so zbrani podatki o preteklosti Planine z bližnjo okolico. Z njo želijo opozoriti na velik dolg, ki ga ima naša družba do Planine in do celotnega Kozjanskega in ki izvira iz naše revolucionarne polpreteklosti ter iztrgati pozabi dogodke, ki to ne zaslužijo.« Sam tekst knjižice ne predstavlja bistveno nove vsebine, saj je samo kratek povzetek že znanih stvari. Knjižica pa je bogata predvsem zaradi svoje slikovne opreme. Tako vsak zgodovinar, ki se bo ukvarjal z zgodovino Kozjanskega (tako starejšo kot zgodovino NOB) ne bo mogel obiti te drobne knjižice. Na začetku so pečati lastnikov gradu Planine iz leta 1325, prav tako pa so upodobljeni tudi grbi, sledi izbor Vischerjevih vedut iz 1681 do danes. Vrstijo se upodobitve Planine ob pomembnih dogodkih. Ko govorimo o Planini, pa ne moremo mimo Ane Wambrecht-sammerjeve (1897—1933), nemške pisateljice slovenskega rodu, ki je pokopana na Planini in ima spominsko ploščo na rojstni hiši v trgu Planina.

NOB na Planini je razviden iz primerjalnih slik ter kratkega teksta, zaključuje pa se s sliko kostnice in spomenika 117 padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja na Planini.

Andreja Končan

UDK 322.24.012.326(497.12 Maribor) »14«

Mlinarič Jože, arhivski svetovalec, Pokrajinski arhiv v Mariboru

YU — 62000 Maribor, Ljubljanska 3a

Odnosi med Šentpavelsko opatijo in gospodi iz Melja, gospodi mariborskimi in mariborskimi meščani v srednjem veku

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 3, marec 1982, str. 241—250, cit. lit. 109

Lastništvo šentpavelskega samostana nad posestjo v Mariboru in v njegovi ožji in širši okolici je pogojevalo določene odnose z mariborskim mestom in njegovimi meščani, z deželnoknežjimi ministeriali — gospodi Mariborskimi ter s samostanskimi fevdniki iz Melja. Ti odnosi so bili, kolikor nam o tem posredujejo ohranjene listine, živahni in korektni, z mestom Mariborom pa so se od druge polovice 15. stoletja z vedno močnejšimi turškimi vpadi, ki so tudi od privilegiranih stanov in ustanov, kakršna je bila tudi šentpavelska opatija, terjali sodelovanje pri obrambi dežele in mesta, v določeni meri zaosttrili.

UDK 736. »12/14«

Otorepec Božo, višji raziskovalni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti

YU — 61000 Ljubljana, Novi trg 4/III

Srednjeveški pečatniki iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 3, marec 1982, str. 250—254, cit. lit. 28

Avtor opisuje in določa lastnike petih srednjeveških pečatnikov-tiparjev iz zbirke v Narodnem muzeju v Ljubljani: 1. Petra Morosinija, grofa Osorja na Cresu iz let 1205—1236, 2. viteza Gotholda iz Federauna pri Beljaku iz prve polovice 14. stoletja, 3. žida Baruha, sina rabija Menahema iz 14. stoletja, 4. ogrsko-češkega kralja Ladislava Posthumusa za šlezjski vojvodstvi Švednice in Javor iz 1440—1457, v 17. stol. spremenjenega na ime Ferdinanda III. in 5. ljubljanskega meščana Wolfganga Wiserja iz leta 1492.

UDK 930(497.12 Ptuj):929 Povoden S.

Samperl-Purg Kristina, arhivist, Zgodovinski arhiv v Ptuj

YU — 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Ptujski histroriograf Simon Povoden 1753—1841

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 3, marec 1982, str. 254—258, cit. lit. 5

Simon Povoden ima neprecenljive zasluge za zbiranje, ohranjanje in varovanje kulturne dediščine v Ptuj in okolici. Kot bolniški kaplan in beneficant je služboval na Ptuj polnih 57 let in v tem času predvsem po lastnih nagibih neumorno na eni strani kot kronist spremljal sodobno dogajanje na drugi strani pa pisal zgodovinska dela na podlagi gradiva, ki ga je našel v samostanih, graščinah in na ptujskem magistratu. Dokaj kritično in natančno je napisal okoli trideset del, ohranjenih v rokopisih, večina v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, en original in dva prepisa pa tudi v Zgodovinskem arhivu v Ptuj. Za Ptuj je gotovo najpomembnejša Meščanska čitanka (Bürgerliches Lesebuch, 1821, 1925), ki jo hrani v prepisu Zgodovinski arhiv v Ptuj in njegov, danes še posebej aktualen muzej na prostem.

UDK 373(497.12 Lendava) »... / 1910«

Zelko Ivan, dr., duhovnik v Špitaliču

YU — 63215 Loče, Špitalič

Šolstvo v lendavski občini

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 3, marec 1982, str. 258—262, cit. lit. 36

Prispevek prikazuje pregled šolstva v dolnjem Prekmurju od srednjega veka in do leta 1910. Najstarejše šole so bile župnijske — ob župnijski cerkvi. Po imenu so znani učitelji že za reformacije v 16. stoletju. — Šola v Lendavi je bila na dobrem glasu, ker so jo obiskovali tudi učenci iz sosednjih župnij. Že v 18. stoletju so učili v lendavski šoli tudi nemški in latinski jezik. Šolska obveznost datira iz leta 1868, ko je bil objavljen poseben zakon o ljudski izobrazbi. — Meščanska šola v Lendavi je bila ustanovljena leta 1872. 9. julija 1879 pa je bilo ustanovljeno učiteljsiše v Čakovcu. Naloga učiteljsiše v Čakovcu, kjer je bil obvezni učni jezik tudi slovenski v obliki prekmurskega narečja, je bila: usposobiti takšne madžarske učitelje, ki bi razumeli hrvaški in slovenski jezik in ga uporabljali pri učenju madžarskega jezika. To je uspelo. Zato so prejeli nekateri učitelji nagrado za uspeh pri poučevanju madžarskega jezika v slovenskih šolah.

UDC 736. "12/14"

Otorepec Božo, Research Assistant, Milko Kos Historical Institute, Slovene Academy of Arts and Sciences

YU — 61000 Ljubljana, Novi trg 4/III

The Middle Ages Seals from the Collection of the National Museum in Ljubljana

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 29, No. 3, March 1982, pp. 250—254, cit. lit. 28

The author describes and determines the owners of five seals from the Middle Ages that all belongs to the collection of the Ljubljana National Museum: 1. Peter Morosini, Count of Osor, the island of Cres, from the years 1205—1236, 2. Knight Gothold from Federaun near Beljak from the first half of the 14th century, 3. A Jew named Baruh who was the son of Rabbi Menahem from the 14th century, 4. Hungarian-Bohemian king Ladislav Posthumus of the Silesian knightdoms Švednice and Javor from the years 1440—1457 — in the 17th century changed to the name of Ferdinand III, and 5. the townsman of Ljubljana Wolfgang Wiser from the year 1492.

UDC 322.24.012.336(497.12 Maribor) "14"

Mlinarič Jože, Archivistic Counsellor, the Local Archives of Maribor

YU — 62000 Maribor, Ljubljanska 3a

Relations Between the Šentpavel Abbey and the Gentlepeople of Melje and Maribor and the Townspeople of Maribor in the Middle Ages

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 29, No. 3, March 1982, pp. 241—250, cit. lit. 109

The ownership of the Šentpavel monastery of the propriety both in Maribor and its wider surroundings conditioned certain relations with the town of Maribor and its townspeople, with provincial-princely ministerialists — the gentlepeople of Maribor, and with the monastery vassals from Melje. These relations were, as far as one can see from the preserved documents, lively and polite; from the second half of the 15th century onward, with ever more frequent Turkish raids which demanded cooperation in defending the country and the town also on the side of privileged classes and institutions (one of which was the Abbey of Šentpavel), the relations with Maribor grew to a certain degree tenser.

UDC 373(497.12 Lendava) ". . . / 1910"

Zelko Ivan, Dr., the Priest of Špitalič

YU — 63215 Loče, Špitalič

Schools in the Lendava Commune

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 29, No. 3, March 1982, pp. 258—262, cit. lit. 36

The paper offers a survey of schools in the lower Prekmurje area from the Middle Ages up to 1910. The oldest were parish schools-close to the parish church. We know of the teachers' names already in the Reformation Period, in the 16th century. The school in Lendava was well-renowned, attended also by pupils from the neighbouring parishes. Already in the 18th century Latin and German were taught in this school. Compulsory education dates back to 1868 when a special law concerning the people's education was issued. The civic school in Lendava was established in 1872. On July 9, 1879, the teachers' school was established in Čakovec. The role of the latter (Slovene, i.e. the Prekmurje dialect was compulsory) was to qualify the Hungarian teachers to be able to understand both Croatian and Slovene languages and to use them in the classes of Hungarian. The plan succeeded and some teachers were granted awards for their success in teaching Hungarian in Slovene schools.

UDC 930(497.12 Ptuj):929 Povoden S.

Šamperl-Purg Kristina, Archivist, Historical Archives of Ptuj

YU — 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Simon Povoden, the Historiographer of Ptuj (1753—1841)

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 29, No. 3, March 1982, pp. 254—258, cit. lit. 5

Simon Povoden's merits for collecting, preserving and protecting the cultural heritage of Ptuj and its surroundings are invaluable. He was a sick-chaplain and a benefiter in Ptuj for the whole 57 years; in the course of this time he, mostly on his own initiative, recorded contemporary events, on the one hand, and on the other he wrote historical books on the basis of material that he had found in monasteries, castles and in the Town Hall of Ptuj. Quite critically and precisely he wrote some thirty books, all preserved in manuscripts, the majority of them in the Styrian Provincial Archives of Graz, one original and two transcripts also in the Historical Archives of Ptuj. As for Ptuj, the most important book is certainly The Townspeople's Reader (Bürgerliches Lesebuch, 1821, 1825) the transcript of which is kept in the Archives of Ptuj, as well as its open-space museum that is nowadays especially popular.

UDK 329.78(497.12) »1935/1941«

Vidovič-Miklavčič Anka, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja

YU — 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Pot napredne slovenske mladine v Mladinsko Osvobodilno fronto

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 3, marec 1982, str. 263—270, cit. lit. 37

Članek obravnava od 1935—1941 razvojno pot progresivne delavske kmečke in srednješolske mladine v katoliškem in liberalnem idejnem območju; posebej diferenciacijo in polarizacijo glede na odnos in stališče do ljudskofrontnega povezovanja in gibanja. Zlasti je prikazana povezovalna vloga komunistične mladine in to na osnovi skupnega programa in akcij in ne skupnih ideoloških naziranj. Pri tem je poudčrtana vloga in pomen ustanovitve Mladinske Osvobodilne fronte (MOF) kot temeljna faza združevanja slovenske mladine predvsem iz vrst krščanskosocialistične, sokolske in komunistične mladine, ki je med NOB in ljudsko revolucijo prerasla v enotno protifašistično mladinsko organizacijo Zvezo slovenske mladine.

UDK 014.3:7(497.12) ZUZ:7(497)

Jenko Mojca, študentka PZE za umetnostno zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

YU — 61000 Ljubljana, Ilirska 36

Čehoslovaška umetnost v Zborniku za umetnostno zgodovino

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 3, marec 1982, str. 271—277, cit. lit. 11

Sestavek z bibliografijo predstavlja in komentira prispevke o češkoslovaški umetnosti, ki so bili objavljeni v Zborniku za umetnostno zgodovino; poda tudi analizo o pogostosti objav in poizkuša najti vzroke za očitno nesorazmerje med zanimanjem predvojne in sodobne slovenske javnosti za to temo.

UDC 014.3:7(497.12) ZUZ:7(197)

Jenko Mojca, Student at the Department of Art History at the Faculty of Philosophy in Ljubljana

YU — 61000 Ljubljana, Ilirska 36

Bohemian Art in the Art History Miscellany

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 29, No. 3, March 1982, pp. 271—277, cit. lit. 11

Together with its bibliography the study presents and comments upon the articles concerning Bohemian art as they were published in the Art History Miscellany; an analysis concerning the frequency of publications is added and an attempt is made to find the reasons for the obvious disproportion in the interest of the pre-war and the contemporary Slovene audiences in this topic.

UDC 329.78(497.12) "1935/1941"

Vidovič-Miklavčič Anka, Dr., Scholarly Assistant, Institute for the History of Labour Movement

YU — 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Progressive Slovene Youth's Entering the Youthful Liberation Front

Kronika, A Magazine for Slovene Local History, 29, No. 3, March 1982, pp. 263—270, cit. lit. 37

The paper deals with the development, between 1935 and 1941, of the progressive working-class, peasant, and secondary-school young people both in the Catholic and Liberal spheres; in the first place it discusses their differentiation and polarization as regards their relationship and viewpoint towards the popular front movement. Special emphasis is laid upon the linking role of the Communist youth, that is, on the basis of the uniform programme and actions and not uniform ideology. The author stresses the role and importance of the Youthful Liberation Front (MOF) as the basic phase in uniting the Slovene youth, mostly from the ranks of the Christian-socialists, the »Sokols« and the Communist; in the course of the National Liberation Movement they grew into a uniform anti-fascist organization called the League of Slovene Youth.

UDK
UDC 949.712(-2)(05)

YU ISSN 0023-4923

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXIX

1981

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO
LJUBLJANA

IZDAJATELJSKI SVET: DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN (PREDSEDNIK), OLGA JANŠA-ZORN, ANTOŠA LESKOVEC, NIKO LUKEŽ, BOŽO OTOREPEC, SLAVICA PAVLIČ, DR. MIROSLAV STIPLOVŠEK, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGEJ VILFAN, VIDA WEDAM, DR. TONE ZORN, SALVATOR ŽITKO, DR. JOŽE ŽONTAR

UREDNIŠKI ODBOR: JANEZ BOGATAJ, FRANCE DOBROVOLJC, MARIJAN DRNOVŠEK, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, STANE GRANDA, OLGA JANŠA-ZORN, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGEJ VILFAN, DR. PETER VODOPIVEC, DR. JOŽE ŽONTAR — GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK: DR. PETER VODOPIVEC — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — TEHNIČNI UREDNIK: VASKO SIMONITI — OPREMIL: JULIJAN MIKLAVČIČ — ZA UPRAVO ODGOVARJA UREDNIŠTVO — SOFINANCIRATA RAZISKOVALNA IN KULturnA SKUPNOST SLOVENIJE — TISKA TISKARNA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI — KLIŠEJE IZDELUJE KLIŠARNA LJUDSKE PRAVICE V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Čepič Tatjana: Zlet »Svobod« v Celju in njegov odmev v časopisju — 23
- Drnovšek Marijan: Ljubljanski mestni statuti 1850—1934 — 126
- Ferenc Tone: Italijanske racije v Ljubljani leta 1942 — 183
- Fischer Jasna: Oris razvoja prebivalstva v Ljubljani in njegove družbene sestave od srede 19. stoletja do 1919 — 137
- Fischer Jasna: Delavsko gibanje v Ljubljani od začetkov do leta 1896 — 143
- Gestrin Ferdo: Prispevek k poznavanju trgovskega poslovanja na Reki v 15. stoletju — 8
- Gestrin Ferdo: In memoriam dr. Miroslavu Pahorju — 53
- Gestrin Ferdo: Jože Šorn — šestdesetletnik — 63
- Grafenauer Bogo: Vasilij Melik — šestdesetletnik — 60
- Jenko Mojca: Čehoslovaška umetnost v Zborniku za umetnostno zgodovino — 271
- Josipovič Draško: K pravilnemu pisanju ledine »v Lajhu« (Kranj-Lajh) — 51
- Kambič Mirko: Prvi ljubljanski fotografi (1839 do 1870) — 103
- Kos Janez: Oris poglobitnih točk razvoja nekaterih komunalnih dejavnosti v Ljubljani 1850 do 1941 — 159
- Kremenšek Vekoslav: Etnološke raziskave Ljubljane — 228
- Melik Vasilij: Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi — 27
- Melik Vasilij: Volitve v Ljubljani 1848—1919 — 115
- Melik Vasilij: Dr. Tone Zorn (1934—1981) — 278
- Mlinarič Jože: Odnosi med šentpavelsko opatijo in gospodi iz Melja, gospodi mariborskimi in mariborskimi meščani v srednjem veku — 241
- Nussdorfer Metka: Trgovina z železom, železnimi izdelki in drugimi kovinami na Reki v letih 1527—1631 — 12
- Pahor Miroslav: Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. stoletja — 1
- Otorepec Božo: Srednjeveški pečatniki iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani — 250

- Petrič Magda: Iz ohranjenega hišnega arhiva pri Keklu v Ratečah — 20
- Prelovšek Damjan: Ljubljanski mojster Anton Cragnolini — 96
- Ravnikar Edo: Urbanistična misel v Sloveniji od leta 1900 — 166
- Šamperl-Purg Kristina: Ptujski historiograf Simon Povoden (1753—1841) — 254
- Šumrada Janez: Janko Orožen — devetdesetletnik — 282
- Švajncar J. Janez: Pesnica 1946 — 41
- Vidovič-Miklavčič Anka: Pot napredne slovenske mladine v Mladinsko Osvobodilno fronto — 263
- Vovko Andrej: O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani v obdobju 1848—1941 — 150
- Zelko Ivan: Šolstvo v lendavski občini — 258
- Zontar Jože: Problemi zgodovine mest na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848 s posebnim ozirom na Ljubljano — 91

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

- Bizjak Ivana: Cerkljanski fotograf Franc Peternej — 281
- Kambič Mirko: Štajerska na stereodiapozitivih — 56

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Granda Stane: Novomeške gostilne in gostilničarji (Dolenjski muzej) — 66
- Holynski Nada: Leto 1890 — važnejša dogajanja in dosežki Gorenjske (Gorenjski muzej) — 68
- Rajšp Vinko: Taborsko gibanje na Slovenskem — muzejska zbirka v Ljutomeru — 284
- Vovko Andrej: Sto let prve slovenske strokovne pedagoške revije — 68
- Zontar Majda: Razstava Kulturna društva na Gorenjskem — 64

NOVE PUBLIKACIJE

- Ciperle Jože: Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja, Ljubljana 1979 — 70
- Gombač Boris: Giampaolo Valdevit, Chiesa e lotte nazionali: il sacco di Trieste (1850—1919), Udine 1979 — 292

Gombač Boris: Aleš Bebler, Čez drn in strn, Koper 1981 — 297

Gombač Metka: Bazovica 6. 9. 1930 — 6. 9. 1980, Ljubljana 1980 — 74

Gombač Metka: Revolucionarna pot Franca Štoker-Rada, Trst 1979 — 77

Gombač Metka: Marezige — simbol upora 1921 do 1981, Koper 1981 — 296

Granda Stane: Janez Trdina — etnolog, Ljubljana 1980 — 79

Holz Eva: Vlado Valenčič, Rezka Traven et al., Ljubljanske ulice, Ljubljana, 1980 — 296

Janša-Zorn Olga: Franc Avbelj, Miroslav Stiplovšek, Ivan Vidali, Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini, Domžale 1979 — 74

Janša-Zorn Olga: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljane, Ljubljana 1980 — 286

Janša-Zorn Olga: Goriški letnik VII, Nova Gorica 1980 — 290

Kološa Vladimir: Arhivi III/1-2, Ljubljana 1980 — 77

Končan Andreja: Gotovlje, Žalec 1980 — 298

Končan Andreja: Planina skozi čas, Planina pri Sevnici — 298

Mrak Boris: Domicili slovenskih občin, Ljubljana 1981 — 287

Nečak Dušan: Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini 1941—1943, Ljubljana 1980 — 81

Nečak Dušan: Kärnten Voklsabstimmung 1920, Klagenfurt 1981 — 294

Pavlič Slavica: Otroštvo v senci vojnih dni, Ljubljana 1980 — 75

Peršič Janez: Catastico generale de boschi della provincia dell' Istria (1775—1776), Terminazione del C. E. sopra boschi (1777) a cura di Vjekoslav Bratulić Rovigno 1980 — 71

Prunk Janko: Edvard Kocbek, Pred viharjem, Ljubljana 1980 — 70

Segalla Andrija: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja (20. stoletje — občini Kočevje in Ljutomer), Ljubljana 1981 — 82

Simoniti Vasko: Deželnozbornski spisi kranjskih stanov I (1499—1515), pripravila dr. Marija Verbič, Ljubljana 1980 — 84

Slabe Marjan: Ob izidu Gabrovčevega zbornika, Situla 20/21, Ljubljana 1980 —

Stiplovšek Miroslav: Stane Stražar, Moravska dolina, Moravče 1979 — 72

Vodopivec Peter: Gligor Todorovski, Malorekan-skot predel, Skopje 1970 — 79

Vodopivec Peter: Slavko Kremenšek, Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejša doba, Ljubljana 1980 — 81

Vovko Andrej: Drago Vončina, Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Ljubljana 1978 — 83

Vovko Andrej: Zbornik Idrijski razgledi XXV, Idrija 1980 — 291

Zorn Tone: Erich Petschauer, Das Jahrhundert-buch der Gottscheer, Wien 1980 — 76

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Začetek spreveda zleta »Svobod« — 35

Sprevod »Svobod« po mestu — 17

Delo na Pesnici — 44

A. Beer, Velenje z gradom — 56

A. Beer, Brestanica — 57

A. Beer, Luče ob Savinji — 58

Hotel Pavčič — danes hotel Metropol v Novem mestu — 67

Milan Bizovičar, Trosilna akcija v Ljubljani — zadnja stran prvega zvezka

Dore Klemenčič — Maj, Komemoracija pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani 8. 2. 1942 — naslovna stran drugega zvezka

Seunigova, pozneje Luckmannova hiša v Ljubljani — 97

Portal nekdanje Seunigove hiše v Ljubljani — 97

Lazarinijeva hiša v Ljubljani — 97

Urbasova hiša v Ljubljani — 98

Luckmanova hiša v Ljubljani — 99

Mayerjeva lekarna v Ljubljani — 99

Nekdanja Englerjeva hiša v Ljubljani — 100

Štukaturni okras na nekdanji Englerjevi hiši v Ljubljani — 100

Stopnišče nekdanje Englerjeve hiše v Ljubljani — 101

Marko Pernhart, Kranj — 111

Ljubljanski magistrat okoli 1900 — 127

III. državna mešana ljudska šola v Ljubljani — 151

I. državna dekliška osnovna šola v Ljubljani — 153

Banovinsko deško vzgajališče na Selu — 155

Mestna elektrarna v Ljubljani — 163

Plinarna v Ljubljani — 164

Ljubljanske soseske (slika 18) — 177

Pogled s severa na Ljubljano (slika 21) — 180

Savbna gmota na robu mesta in mestno središče (slika 22) — 180

Ive Šubic, Demonstracije pred ljubljansko sod-nijo — naslovna stran tretjega zvezka

Božidar Jakac, Topli vrh — zadnja stran tretje-ga zvezka

NAČRTI IN ZEMLJEVIDI

Skica mestnih meja v Ljubljani 1906 — 135

Urbanistični načrti Ljubljane — 173

Urbanistični načrti Ljubljane — 174

Urbanistični načrti Ljubljane — 177

Urbanistični načrti Ljubljane — 178

Urbanistični načrti Ljubljane — 180

Razdelitev mesta na odseke za racijo februarja in marca 1942 — 186

Odsek za racijo 25. februarja 1942 — 191

Odsek za racijo 25. aprila 1942 — 199

Odsek za racijo 26. aprila 1942 — 200

Odsek za racijo 29. aprila 1942 — 200

Razdelitev mesta na odseke za racijo junija in julija 1942 — med 204 in 205

Del petega odseka za racijo 1. julija 1942 — 208

Napad na transport internirancev pri Verdu — 213

Razdelitev mesta na odseke za »božične racije« — 216

Šentpavelska posest — 243

OSEBE

Delavci pred delavskimi prapori na zletu »Svoboda« — 39

Brigadirji pri kosilu — 49

Miroslav Pahor — 53

Vasilij Melik — 59

Jože Šorn — 62

Igralci dramskega odseka Narodne čitalnice v Kranju — 65

Gostilničarji iz Novega mesta — 66

Moški portret — 103

Skladatelj Gregor Rihar — 104

Učenke uršulinske šole v Ljubljani — 107

Josip Nolli — 108

Henrik Costa — 110

Ana Samassa — 111

Ana Zeschko — 112

France Prešeren — 114

Janez Bleiweis — 114

Generala M. Robotti in T. Orlando — 185

Aretirani čakajo na odvoz v vojašnico — 187

Telesna preiskava — 188

Prevoz prijetih moških — 188

Prihod prijetih moških — 189

Po prihodu prijetih moških — 190

Pregled osebnih dokumentov — 192

Pregled osebnih dokumentov — 193

Telesna preiskava — 194

Ob racijah v vojašnici — 194

Italijanski vojaki in karabinjerji ter slovenski ovaduhi — 196

E. Grazioli — 203

Portret Janeza Subica — 271

Portret Simona Povodna — 255

Tone Zorn — 278

Janko Orožen — 282

RAZNO

Italijanski kovanec z oznako OF — prva stran prve številke

Omanica, v kateri je shranjen hišni arhiv pri Keklu v Ratečah — 21

Izročilna pogodba iz leta 1844 — 22

Mesečni proglas o cenah kruha in mesa za februar 1825 — 29

Propagadni letak za »Pesnico« 1946 — 47

Voigtländerjeva kamera — 105

Hrbtna stran fotografije s podatki fotografa E. Pogorelca — 106

Hrbtna stran fotografije s podatki fotografa L. Funtka — 109

Letak za volitve 1861 v Ljubljani — 119

Letak za volitve 1861 v Ljubljani — 120

»Spričevalo o lepem vedenju« — 131

»Osnova meščanskih pravil« — 133

Voz za odvoz smeti — 161

Škropilni avtomobil mestne občine ljubljanske — 161

Gasilska avtomobila in reševalni voz iz leta 1922 — 165

Seznam aretiranih iz 28. junija 1942 — 209

Seznam aretiranih iz 29. junija 1942 — 209

Ožgana tepka — zadnja stran drugega zvezka

Prepis listine vojvode Alberta iz leta 1338 —

Listina iz leta 1164 —

Z razstave o taborskem gibanju — 285

Pečatnik Petra Morosinija grofa Osorja na Cresu iz let 1205—1236 — 250

Pečatnik viteza Gotholda iz Federauna iz prve polovice 14. stoletja — 251

Pečatnik žida Baruha, sina rabija Menahema iz 14. stoletja — 251

Pečatnik Ladislava Posthumusa za šlezjski vojvodstvi Švednice in Javor iz 1440—1457 — 252

Pečatnik ljubljanskega meščana in svetnika Volbenka Wiserja iz 1492 — 253

Naslovna stran razstavnega kataloga Češko — Jugoslovanske grafike — 273

Prva stran kataloga razstave Mánes — 273

Pogled v razstavno dvorano ob razstavi Češko in Slovaško slikarstvo — 276

Prva stran cerkvene kronike iz leta 1833 — 257

Zgodovina župnij mariborske in sekavske škofije — 256

Božidar Jakac, Topli vrh, črna kreda, 6. 10. 1944

Spoštovani!

SLOVENSKA MATICA je najstarejše slovensko književno, kulturno in znanstveno društvo. Vse od leta 1864 izdaja leposlovna, znanstvena in poljudnoznanstvena dela splošnega kulturnega pomena. V zadnjem času je izdala Slovenska matica knjige, ki so nepogrešljive za slehernega izobraženca. Posebej opozarjamo na knjigo Antona Linharta POSKUS ZGODOVINE KRANJSKE IN OSTALIH DEŽEL JUŽNIH SLOVANOV AVSTRIJE, ki šteje med najznamenitejša zgodovinska dela, kar jih imamo. Za znanstvene delavce in ustvarjalce bo zanimiva tudi PSIHOLOGIJA USTVARJALNOSTI Antona Trstenjaka, posebej za zgodovinarje pa tudi roman Alojza Rebule ZELENKO IZGNANSTVO, ki obravnava bivanje znamenitega humanista in diplomata Enea Silvia Piccolomini v Trstu, nekaj let preden je postal papež Pij II. Roman je tudi poskus ovrednotenja slovenske pristnosti v času in prostoru — v 15. stoletju na Tržaškem — ki sta Slovence zapisala anonimnosti.

Poleg omenjenih knjig iz programa 1981, ki jih lahko kupite po članskih cenah, ki so bistveno nižje od knjigotrških, pa ima Slovenska matica na voljo še naslednje zgodovinske knjige:

Pleterski-Ude-Zorn, Koroški plebiscit	200.—
E. Cevc, Poznogotska plastika	220.—
J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo	300.—
L. Čermelj, Med prvim in drugim tržaškim procesom	100.—
P. Fister, Arhitektura protiturških taborov	150.—
I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture	200.—
M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture	120.—
T. Glavan, Lužiški Srbi	100.—
I. Komelj, Gotska arhitektura na Slovenskem	200.—
V. Melik, Volitve na Slovenskem	120.—
I. Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem	150.—
Zemljevid tržaškega ozemlja	140.—

Tudi v prihodnjem letu bo Slovenska matica izdala dve knjigi, ki sta zanimivi za zgodovinarje: Franc Kos: IZBRANI SPISI in Josip Vošnjak SPOMINI.

Knjige lahko po članski ceni dobite v protorih Slovenske matice, Trg osvoboditve 7, Ljubljana ali po pošti.

SLOVENSKA MATICA